

Mäetagused 53

Eesti ja Poola huumor II

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

53

Hüperajakiri

(vaata ka: <http://haldjas.folklore.ee/tagused>)

Toimetajad

Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

Külalistoimetaja

Liisi Laineste

Tartu 2013

Toimetajad: Mare Kõiva & Andres Kuperjanov
Külastajad: Liisi Laineste
Tegevtoimetaja: Asta Niinemets
Usundisarja toimetaja: Ringo Ringvee
Raamatututvustused ja uudised: Piret Voolaid & Asta Niinemets
Ingliskeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo
Kaanekujundus: Andres Kuperjanov
Küljendus: Diana Kahre

Toimetuse kolleegium 2008–2014: Juri Berezkin (Kunstkamera, Peterburi, Venemaa), Kadri Humal-Ayal (Nairobi, Keenia), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Pauliina Latvala (Helsingi Ülikool, Soome), Tamara Luuk (SA Tallinna Kunstihoone Fond, Eesti), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Irina Nurijeva (Ajaloo-, Keele ja Kirjanduse Instituut, Udmurtia), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Virve Raag (Uppsala Ülikool, Rootsi), Tiiu Salasoo (Estonian Learning Materials, Sydney, Austraalia), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Vilmos Voigt (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari)

Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel

EESTI KULTUURKAPITAL

Võrguversioon valmib riikliku programmi “Eesti keel ja kultuurimälu” projekti EKKM09-168 toetusel. Seotud Eesti Teadusfondi grandiga 8137.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich’s Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d’Ethnologie, DOAJ, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, ERIH (C)

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu
tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706
e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2013.53

© EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm
EKM Teaduskirjastus, F-seeria
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Kaas Andres Kuperjanov

Sisukord

Kaastööst	5
Täägin, järelikult olen olemas. Paröömiline pilguheit Tartu grafitile	
<i>Piret Voolaid</i>	7
Tegelikkuse mõtestajad: vanasõnad poola grafitis	
<i>Grzegorz Szpila</i>	39
Poola poliitiline huumor	
<i>Marcin Poprawa</i>	55
Tsensuur kommunistlikus Poola Rahvavabariigis	
<i>Gawel Strzqdata</i>	77
RELIGIOONIST	
<hr/>	
Triratna Budistlik Kogukond: juhtumiuuring budistlikust kogudusest Eestis	
<i>Lauri Liiders</i>	91
MEIST ENDIST	
<hr/>	
Tuleb uurida väikerahvaste kultuure, et päästa suured. Intervjuu komi folkloristi ja etnograafi Pavel Limeroviga tema 55. sünnipäeva puhul	
<i>Nikolay Kuznetsov</i>	111
UUDISED	
<hr/>	
In memoriam. Artjom Kozmin. Rüdiger Schott	119
Asta Niinemets 60	
<i>Piret Voolaid</i>	121

Migratsioon rituaalide ja kombestiku uurimise kontekstis <i>Irina Sedakova</i>	122
Kuues rahvusvaheline vanasõnakollokvium Taviras <i>Piret Voolaid</i>	128
Kaks regilaulukonverentsi <i>Janika Oras, Mari Sarv</i>	130
Eesti päevad Austraalias <i>Iivi Zajedova</i>	136
Folkloristide kaheksas talvekonverents <i>Inge Annom</i>	138
Doktoritöö sloveeni lühifolkloori esteetilisest struktuurist <i>Piret Voolaid</i>	140
Doktoriväitekiri komi keele kohakäänete ruumisemantikast <i>Galina Nekrassova</i>	142
Kroonika	146

TUTVUSTUSED

Art 15 <i>Pavel Limerov</i>	152
Muinasjutužanrist Iiri jututraditsiooni näitel <i>Kärri Toomeos-Orglaan</i>	154
Kasaari kaganaadi analüüs <i>Aimar Ventsel</i>	157

Kaastööst

Mäetaguste toimetus avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitatavalt ingliskeelne resümee.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -kõlgede numbrid – sulud lõpevad.
- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.

- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus

Täägin, järelikult olen olemas. Paröömiline pilguheit Tartu grafitile¹

Piret Voolaid

Teesid: Artiklis on vaatluse all paröömiline (vanasõnalis-fraseoloogiline) element Tartu avalikus ruumis, millena mõistan siinses uurimuses tasuta ja piirangu-teta kõigile ligipääsetavat dünaamilist ruumi (sh urbanistliku ruumi olulised elemendid ostukeskused, kultuuri- ja vabaajakeskused, jaamad), mis sisaldab linnaelu väärtusi, sümboleid ja märke.

Kirjutise eesmärk on analüüsida paröömilise ainese iseloomu, osakaalu ja tähendusi järgmiste vaatlusaluste allikate lõikes:

- 1) tänavagrafitis ehk avalikes paigus (anonüümselt) joonistatus, kritseldatus ja kirjutatus;
- 2) rahvusvahelise noorterühmituse Loesje Tartu rühma genereeritud spetsiifilistes postritekstides, mida on alates 2004. aastast kleebitud Tartu majasein-tele, elektrikilpidele, laternapostidele jne (postrikogu leidub paralleelselt eesti, inglise ja vene keeles aadressil <http://www.loesje.ee>).

Multimodaalsete tekstide analüüsimisel keskendutakse traditsioonilise ja improvisatoorse, lokaalse ja globaalse vahekorrale paröömikas. Artikkel püüab välja selgitada, millist sotsiaalset seisundit, meelsust, väljendusrikkust sisalda- vad ning milliseid identiteete, platvorme ja ideid, millist sotsiaalset reaalsust (konkreetsed sündmusi) aitavad ütlused kõnealuses kultuuriilmingus kajastada.

Märksõnad: grafiti, parömioloogia, tänavakunst, vanasõnad, vellerismid, üt- lusfolkloor

Idee kirjutada artikkel Tartu tänavakunsti paröömilisest aspektist on seotud viimastel aastatel lahvatanud grafiti võidukäiguga selles Eesti elanike arvu poolest teises linnas. Kui varem piirdus (iseenesest iidne nähtus) grafiti siin pigem juhuslike, sodivat laadi spontaansete seinakritseldustega, hakkab linna- ruumis liikujale praegu lisaks nimetatule sageli silma meisterlikult teostatud ja esteetiliselt läbimõeldud vaimukat grafitiloomet. Folkloori lühivormide uurijana olen pannud tähele, et küllalt paljudes grafititekstides on looja oma sõnumi edasiandmisel rakendanud ütlusi vanasõnavormilistest mõtteüldistustest ja aforistlikest autoritsitaatidest kuni humoristlike ja mahlaka kujundlikkusega

lendlausete, loosungite ja käibefraasideni välja. Mujal maailmas on grafiti ja paröömika kokkupuutepunkte käsitlevaid uurimusi tehtud varemgi, grafiti ja vanasõnade seoseid on kirjeldatud poliitilisest aspektist (Rolston 1995; Williams 1991; Tillman 1990), grafitit on vaadeldud kui esmajoones üht rikkalikku vanasõnaparoodiate allikat latrinaalias ehk tualetigrafitis (Dundes 1966; Nierenberg 1994), Poola seinatarkusi on uurinud keelelisest, huumoriteoreetilisest jm aspektist Grzegorz Szpila (2009, 2011) jne. Käesoleva kirjutise eesmärk on analüüsida Tartu grafititekstides leiduvate ütluste olemust vormilises plaanis ning otsida vastust küsimusele, kuidas ütlusi rakendatakse ja milliseid oletatavaid sisulisi sotsiaalkultuurilisi eesmärke täidab paröömika kasutamine grafitis kui kommunikatiivses kultuurinähtuses.

Eestikeelne terminoloogia ja põhilised käsitlusviisid

Termini *graffiti* väli on väga lai, hõlmates vahel kõik avalikes paigus joonistatu, kritseldatu, kirjutatu (Leete 1995). Mõiste avar kasutus- ja tähendusareen võimaldab grafitina käsitleda kaljujooniseid ja muid arhailisi semiootilisi tehnikaid ning teisalt ka moodsaid tänavareklaame, avalikke linnaskeeme jpt (Voolaid 1991: 1–2). Samas võib mõiste lai ja paiguti varieeruv tähendus teema käsitlemist keerustada, sest tihti omistatakse grafitile vaikimisi hoopis spetsiifilisele, nn ameerika grafiti tähendus (vabakäetehnika, mille tulemiks on värvilised, tihti loetamatuseni stiliseeritud tekstid, kus rõhk on värvi- ja ruumimängul). Valdkonna avarus ja mitmetahulisus on kindlasti põhjused, miks ühtne terminoloogia valdkonnas puudub, kuid oleks uurijatöö hõlbustamiseks igati vajalik.

Eestikeelses terminoloogias on grafitist rääkides sageli kasutusel Art Leete 1995. aastal välja pakutud termin *kriipamine* kui seintele kritseldamine ja sellega funktsionaalselt võrdsustatav tegevus (Leete 1995: 59). Kriipamiseks loeb Leete “kõik tänavatel, bussi-, rongi- ja lennujaamades, ühiskondlikes käimlates, koolides, autodes, bussides, rongides, trammides, laevades jmt kohtades seintele, lagedale, põrandatele, ustele, akendele, ahjudele, laudadele, toolidele, teedele, postidele jne kraabitud, lõigatud, värvitud, tembeldatud sõnumid” (Leete 1995: 59). Samas assotsieerub see eestikeelne termin grafiti loomise tehnika – kriipimise ja kraapimisega –, mistõttu sobib kritselduste puhul, kuid suurte seinamaalingute või idee ja teostuse poolest kunstiliselt kõrgel tasemel grafiti korral jääb mõiste ahtaks ja pole ilmselt oma kitsa tähendusvälja tõttu eesti keeles kuigi laialt juurdunud. Sõna *kriipama* ei leia endiselt ka õigekeelsussõnaraamatust, milles esineb mõiste järgmiselt:

ÕS grafiito <7>, grafiti <9> hoone, tunneli vm seinale (hrl loata) tehtud kiri v pilt (Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006, <http://www.eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=grafiti&F=M>).

Grafitit võib liigitada väga erisugustelt alustelt.

Esimese ja seni ainsa eestikeelse grafiti-raamatu koostajad Tõnis Palkov, Uku Sepsivart ja Andres Siplane (2009) räägivad grafitist kui salapärasest kunstivormist, paljude uurijate väitel on see *underground*-kunsti osa ja tihedalt seotud noorte- ja tänavakultuuriga. Samas on esitatud grafiti ja tänavakunsti kolm olemust:

- 1) on olemas isikukeskne teos, mis tähistab teatud isiku viibimist või mõju antud piirkonnale;
- 2) on olemas sõnumikeskne teos, millega edastatakse teatud hinnangut, otsust või sõnumit;
- 3) on olemas ruumikujunduslik teos, mille eesmärk on teha linnaruum lõbusamaks ja värvikirevamaks (Palkov jt 2009: lk-ta (8)).

Mõtet edasi arendades tuleb lisada, et nimetatud kolm olemust võivad ka kokku langeda, koos eksisteerida, samas üks teiste üle valitseda. Ka ütluste rakendamist võib kohata kõigis nimetatud kolmes löikes ja funktsioonis.

Esimese tõsisema eestikeelse grafitialase kirjutise autor Art Leete (1995) on rikkalikku 3755üksuselise tekstikogu liigendanud esinemispaiga järgi busi- ja rongijaamakritseldusteks, käimlakritseldusteks, tänavakritseldusteks, siseruumikritseldusteks, sõidukite kritseldusteks ja muudeks kritseldusteks, milles on vaadeldud keelelist jaotust ja peamiste sisutunnustena esile tõstetud poliitika, rahvusvaheliste suhete ning popmuusikaga külgnevad teemad. Kui paigalisus aluseks võtta, on käesolevas kirjutises tähelepanu keskendunud esmajoones tänava- ehk vabaõhugrafitile. Eri uurijate välja pakutud sisulisi liigendusi kokkuvõtvalt resümeerides on grafitile iseloomulikud teemad poliitika ja valitseva võimu kriitika, ideoloogiad ja religioon, ühiskond, elustiilid, kool, seks, alkohol, narkootikumid ja eraelusfäärid (vt ka Szpila 2011).

Grafiti uurimisel on oluline, et avalik-ühiskondlik suhtumine nähtusse on kahetine. Ühest küljest peetakse seda kunstiks, seda seisukohta väljendab ka grafiti sage käsitlemine *tänavakunsti* ühe allvormina. Teisest küljest on oluline märkida, et enamasti on grafiti loodud pinna omaniku loata ja sel juhul nimetatakse ka kõige meisterlikumat graffititaiest vandalismiks, see on seaduslikult karistatav ja selle vastu võideldakse riiklikul tasandil. Samas ei pruugi niisugune lihtsustatud ja vastandav probleemiasetus sisaldada vastandlike seisukohti. Kriminaalsus ei välista kunstiteosele omase tähendusvälja olemasolu ega vastupidi. Grafitivastane võitlus on siiski laialdane, Tallinnas on toimunud rahvusvahelisi grafitivastase võitluse teemalisi seminare (nt juulis

2005), Tallinna linn on kuulutanud igasugusele grafitile totaalset sõja ja kehtestanud selle suhtes nulltolerantsi (Gnadenteich 2011). Grafitit fotografeerides ja jäädvustades olen märganud tendentsi, et ehitised-hooned, mille omanikud on hooletusse jättnud, saavad grafiti-paikadeks tihedamini. Sellisel juhul saab vandaalist otsekui ühiskonna sanitar, kelle sotsiaalkriitiline eesmärk on omanikule tema vastutust meelde tuletada. Tartus Pargi tänavas asuva käestlastud maja (kunagine linnasaun) seinal on muude kritseldustekstide hulgas omanikule (hooletussejätetud hoone positsioonilt esitatud) väga otsene üleskutse: *Tehke mind korda!* Seadusandluse teema jääb siinses uurimuses kõrvaliseks aspektiks, grafitiautorite endi seisukohti ei kajastata, uurija positsioon on võrreldav tavalise linnakodaniku-mööduja-vaatleja positsiooniga. Siiski selle erinevusega, et kui tavakodanikule võib seintel kirjeldatu (sarnaselt reklaamidega) jääda visuaalse linnamürana märkamata, siis uurija pilk on suunatud seintele.

Paröömiline grafiti kui kirjalik konteksti- ja kommunikatsioonikeskne kultuuriilming

1970. aastate algul folkloristikas valdavaks saanud konteksti- ja kommunikatsioonikeskse lähenemisviisi eelduseks on olnud ja on tänapäevani olulisel kohal nõue käsitleda folkloori mitte ainult kui kultuuriprotsessi peegeldust, mida naaberdistsipliinide esindajad (nt antropoloogid) oma töödes tõestusmaterjalina kasutada saavad, vaid teda ennast tuleb näha protsessina ja pidada omaette suhtlussfääriks (Ben-Amos 1971: 6). Ka grafitit kui kirjalikku kultuuriilmingut saab käsitleda rahvaluule olulisemate omaduste alusel – folkloor püsib ja levib kommunikatsiooniprotsessis, olles ühtlasi ise sotsiokultuuriline protsess, millele on omane pidev muutumine. Muutumises omakorda peegelduvad nähtuse traditsioonilised ja improvisatsioonilised tahud. Grafiti kontekstikeskne analüüs eeldab kahe (Bronislaw Malinowski vermitud) võtmemõiste – *kultuurikontekst* ja *situatsioonikontekst* (Ben-Amos 2009: 34 jj) – kasutamist. Kultuurikontekst moodustab folkloori tajumise ja tõlgendamise raamistikku ning kätkeb endas viiteid esitajate ühistele teadmistele, nende käitumuslikele töökspidamistele, uskumussüsteemile, keelelistele metafooridele, ajaloolisele teadlikkusele, eetilistele ja õiguslikele normidele ning sisaldab ühtlasi nende esitamist; kõige otsesem folkloori kontekst on situatsioon (Ben-Amos 2009: 34). Ka kogu kaasaegne žanrikäsitus on tugevasti seotud esitus- ja kontekstikeskse lähenemisviisiga ning vastukaaluks varasemale atomistlikule, tekstiüksusele orienteeritud lähenemisele on žanri mõtestamine rohkem 1) süsteemne, tähtsustades omavahelise seotuse tasandeid, mis korraldavad kommunikatsiooni tootmist ja vastuvõttu; 2) avatud, vaadeldes žanreid kui kohanemisvõimelisi ja

paindlikke võrgustikke ja 3) praktikakeskne, arvestades ühiskondlikust elust lähtuvate diskursiivsete praktikatega (Bauman 1992: 57).

Grafiti analüüsimine paröömilisest aspektist on mõneti meelevaldne lähenemine kogu nähtusele, kuivõrd arvesse tuleb ainult tekstiline grafiti, milles esineb ütlushi vanasõna või mõnes muus sententsiaalses vormis. Paröömiline lähenemisviis grafitile kui kirjalikule multimodaalsele ilmingule² on iseenesest kitsas, sest eeldab justkui verbaalse teksti väljatõstmist koguteosest, ometi on grafitis visuaalsete vahenditega edastatav teave sageli tervikliku tähenduse ja tõlgenduse andmisel ülioluline. Kindlasti kuulub grafiti nende nähtuste valdkonda, kus “verbaalsel keelel ja piltkujunditel pole praktilises kommunikatiivses rakenduses tihti selget ega üheselt määratletavat vahet, vaid need vallutavad teineteise territooriume ning on optimaalses funktsioneerimises sageli vastastikku sõltuvad” (Laaniste 2005: 617), grafiti võib sageli olla pilttekst, mis realiseerub pildi ja sõnateksti kooseksistentsis, kus kumbki on teisest tähendust kaotamata lahutamatu, kuigi formaalselt eristatav (Sarapik 2004: 22). Varasema folkloristika mõistes pole väär pidada paröömilist grafitit ka sünkreetiliseks³ folklooriilminguks, milles verbaalne (ütlushi)folkloor võib, kuid samas alati ei pruugi olla põimitud grafiti kui iseseisva visuaalse žanri elementidega.

Paröömilise grafiti fikseerimisel, korraldamisel ja paröömilise aspekti kirjeldamisel on traditsioonilised liigi- ja tekstikesksed, eeskätt vormist lähtuvad meetodid kõige sobivamad ja mugavamad. Laiema sotsiaalkultuurilise tähenduse ja tõlgenduse andmisel on aga sama oluline kogu sotsiaal-kommunikatiivne kontekst, mis võib grafiti eripärast lähtuvalt (harilikult on see illegaalne anonüümne loome) olla lünklik. Enamasti puudub meil teave grafiti looja kohta, kuigi tavapäraselt on grafiti autorid vanuses 10–12 kuni 20 eluaastat (Szpila 2011: 324), üksikharrastajad (kunstikooli) tudengid või subkultuursete rühmituste (nt punkarid, hiphopparid, *skinheadid*, spordifännid, *rockifännid*) esindajad (glemm 2005). Samuti ei tea vaataja harilikult kuigi palju grafiti loomisega seotud esitussituatsioonidest või eesmärkidest, mida uurija võib vastavat kultuuriolustikku tundes ja oma kultuuripädevusest lähtudes ainult oletada. Täieliku tõlgenduspildi andmiseks tuleks uurijal teada ja arvestada autori positsiooni, mis aga siinses uurimuses on üsna puudulik. Grafiti autor on lugeja silmis anonüümne, kuid teisalt on ka lugeja autorile tundmatu.

Kuigi grafiti autor ei pruugi oma kunstiteost luues kindlat lugejat silme ees hoida, on grafititeosel vastuvõtja nii passiivse(te) tavamööduja(te) kui ka teiste aktiivsete grafitiloojatena olemas. Rõhutades grafiti territooriumiloomise ja piiristamise funktsioone, on Anti Randviir eristanud kommunikatiivset kui teadlikult suhtluse ja ümbritseva mõjutamise eesmärgil loodud grafitit ja mittekommunikatiivset deklaratiivset grafitit, mida võiks pidada pealtnäha

eesmärgipäratuks (Randviir 2008: 22). Samas tundub piiri tõmbamine kommunikatiivse ja mittekommunikatiivse grafiti vahele uurija jaoks küllaltki keeruline.

Igal juhul saab kõnelda kommunikatsioonist, mille uurimisel on aegade jooksul olnud raskuskese valdavalt kahel käsitlusviisil: sõnumite edastamisel ning tähenduste loomisel ja muutumisel (Fiske 1990: 2). Paröömilise grafiti kui kommunikatiivse nähtuse tähendused ja tõlgendused on huvitavad eeskätt kahest aspektist. Esimene on uurija vaatepunkt – kuidas ja milliste teooriate kaudu tõlgendada tekste nende loomiseni viinud eelduste, sotsiaalkultuuriliste olukordade ja põhjuste seostes. Põhjusi, miks illegaalses nähtuses paröömiline aines rakendust leiab, võib olla erinevaid. Tõsimeelne vanasõnavorm võib teadlikus grafitiloojas olla seotud mõjuvõimu taotlusega, sest vanasõna peetakse oma funktsioonide poolest muuhulgas autoritaarseks väljendusvahendiks (nt pedagoogilises kõnes, vt Granbom-Herranen 2010: 99), huumoritaotluslikud vanasõnamodifikatsioonid püüavad oma vaimukuse ja sõnamängulisusega lihtsamini möödakäija tähelepanu. Teine on esitaja/kasutaja vaatepunkt – milliseid tähendusi omandavad tekstid teatud tingimustel, teatud olukordades ja kultuurilistes seostes tavamööduja või teiste kirjutajate silmis, millised reaalsed sündmused on konkreetse teksti loomise käivitanud ning kuidas suudab vastuvõtja neid tõlgendada. Oluline on rõhutada grafiti dünaamilist ja varieeruvat iseloomu, mille järgi autoritevaheline suhtlus on üks tänavakultuuri võtmelemente – tekstid ei ole fikseeritud, vaid avatud. Vastavalt soovile saab igäüks konkreetsele grafititekstile lisandusi teha, tekkinud dialoog võib pidevalt muuta teksti semantilist loomust, kuid muutuste jälgimiseks ja tuvastamiseks vajab uurija ühekordse vaatluse asemel vaatlusperioodi.

Vanasõna (ütluse) vormi võib selles kommunikatsiooniprotsessis käsitleda ka metalingvistilise koodina autori ja vastuvõtja vahel. Grafiti kommunikatiivsust võimaldab iseloomustada ka Roman Jakobsoni (1981: 22) kuueosaline skeem: adressant > tekst (sõnum) – kontakt – kontekst – metalingvistiline kood > adressaat. Kõik kuus komponenti on adressandilt (graffiti autorilt) adressaadile (graffiti vastuvõtjale) saadetava teate edastamisel olulised. Sõnumist arusaamiseks on tarvis tunda ühist (kultuuri)konteksti, sõnumi edastamiseks on tarvis autorile ja vastuvõtjale ühise koodi (nt keele, vanasõnavormi) olemasolu ning sõnumi üleandmine toimub grafiti füüsilises esinemispaigas enamasti asünkroonselt, ilma et autor ja vastuvõtja pruugiks kunagi kohtuda. Ütluseline grafiti on siin võrreldavas positsioonis muude ebatraditsioonilistes kodeeringutes tekstidega, nagu nt Braille' kiri, viipekeel, morse, ASCII, QR. Sellisel juhul ei ole teose mõtestamisel võtmetähendusega mitte niivõrd sõnum või meedium, kui just sõnumi kood, mille olemasolu ei pruugita harjumuspäraste

koodide seas üldjuhul märgatagi. Sageli on need teosed provotseerinud samas koodis esitatud lisandeid.

Ainese analüüs

Allikmaterjal

Käesoleva kirjutise esmase uurimisallika moodustab alates 2011. aasta algusest Tartus minu enda fotografeeritud grafitiaines (vt Voolaid 2013), milles tajusin paröömilist olemust ehk lausena esitatud (sententsiaalsete) tekstide seoseid vanasõnade (nii klassikaliste kui ka vanasõnavormi rakendatud uute modifikatsioonide) ja fraseologismidega (mille hulka kuuluvad ka killud, käibefraasid, loosungid jne). Tekste on jäädvustatud peamiselt kesklinna piirkonnas, paröömilise grafiti rohkuse poolest hakkasid silma ka Karlova ja Tähtvere linnaosa. Tiheda asustusega Annelinn, kus üldiselt ka grafitit leidub, paröömilise olemusega eriliselt silma ei hakka.

On üldteada, et sageli on grafititekstid vigased, abitud sodimised (või traditsioonilise ütlusfolkloori seisukohalt ebaolulised sõnumid stiilis “X + Y = armastus”), seetõttu olen olnud jäädvustamisel üsna kriitiline. Minu huviobjektiks sai grafiti, mis sisaldas sententsiaalseid kirjutisi, milles võib üldse paröömikat leiduda. Jäädvustamist on väärinud lühikesed terviklikud (sageli hinnangulised) ütlushendid, kujundlikud üldistavad laused ja loosungid, mida iseloomustab lühidus, poeetilisus, mõnikord ka vanasõnalik õpetlikkus.

Fotografeeritud umbes 200 tekstist enamik on esindatud ühel korral. Poola lingvist Grzegorz Szpila on analoogilistes grafiti-uurimustes analüüsinud umbes 100 teksti, seega on ainese hulk korrelatiivses suurusjärgus.

Põhiosa valimi tekstidest on eesti keeles. Tartus, kus eestikeelsed elanikud moodustavad umbes 75% ja venekeelsed umbes 15% rahvastikust, polegi üllatav, et sageduselt teisel kohal on ingliskeelsed (inglise keele toimejõud on eesti noortekeelele tugev, seda kinnitasid ka nt 2007. aastal toimunud üleriigilise koolipärimuse kogumisvõistluse tulemused) ja alles kolmandal kohal venekeelsed grafititekstid. Tekstikogus on ka esindatud Eestis haruldasemad keeled, üks läti-, üks hispaania- ja üks ladinakeelne sentents, osa grafitist on makarooniline – kasutusel on mitme keele sõnad läbiseegi. Rahvusvahelised, sh popkultuuri mõjutused väljenduvad grafitis just ingliskeelsete tekstide kasutamises. Art Leete (1995: 65) on oma grafitikogu põhjal väitnud, et tänavatele kirjutatakse suhteliselt vähem roppusi (10%) ning küllalt palju poliitikasse (6,5%) ja popmuusikasse (8,9%) puutuvat, liigset kombelisust peab ta isegi iga-

vaks. Üldjoontes näib praegugi selline suhe kehtivat, kuid igavate kritselduste hulgas võib grafitipalades täheldada ka pilkupüüdvaid paröömiaid.

Tehniliselt lahenduselt on suurem osa paröömilisest grafitist tavalised kä-sikirjalised kritseldused (55%), teisel kohal on *stencil*- ehk šabloontehnikas grafiti (40%). Nii nagu uurijad (vt ka Jokinen 1989: 210) on täheldanud, on šabloongrafiti teostus üldiselt kõrgema tasemega, nad on visuaalsemad, kujundirikkamad, pildimaterjal ja ideed on sageli inspireeritud massimeedia, massikultuuri, *rock*-muusika ja kujutava, iseäranis koomiksikunsti elementidest. Kuigi *throw-up*'i ehk mullistiilis kontuuriga, tavapäraselt kahevärvilisi (kontuur ühte, sisu teist värvi) meistriteoseid kohtab Tartus (eriti äärelinnades) küllalt tihti, koosnevad need üldjuhul üksiksõnadest või nimedest ega sisalda pikemat sententsiaalset ainet.

Tartus ringiliikuja märkab üsna kiiresti teatud sama käekirja kandvate grafititekstide kordumist, mis võib kinnitada üksiku või kollektiivse grafitilooja (teadlikku või alateadlikku) vajadust oma territooriumi märgistada. Indiviid saab tähistatud ala piirkonnana ära tunda siis, kui ta tunneb ennast kuuluvana vastavasse sotsiaalsesse rühma ja territoorium on tähistatud, kui indiviid tunnetab end millegi endalekuuluva autorina või vastavasse autorirühma kuuluvana (Randviir 2008: 19).

Omalaadse grafiti-harrastusega on Tartus silma paistnud rahvusvahelise noorterühmituse Loesje kohalik tugirühm.⁴ Liikumine Loesje sündis rühmituse kodulehe andmetel neljapäeval, 24. novembril 1983 Hollandis Arnhemis (prae-

Jaanuar 2011.

Veebruar 2011.

gu asub rühmituse peakorter Berliinis). Loesje-Tartu genereeritud spetsiifilisi postritekste on alates 2004. aastast kleebitud Tartu majaseintele, elektrikilpidele, laternapostidele jne (postrikogu leidub paralleelselt eesti (515 teksti), inglise (515 teksti) ja vene keeles (515 teksti) ning on kättesaadav aadressil <http://www.loesje.ee>).

Täpsemalt sündis idee juba 1983. aasta kevadel, kui üheksa inimest kohtusid Hollandis Arnhemis. Rühmituse eesmärk oli välja töötada uut moodi initsiaatiiv, et teha midagi toleaegse kriitilise poliitilise olukorra vastu. Tüdrukunimi Loesje valiti selleks, et teha tekstid personaalsemaks, selgemaks ja lihtsustada ideed. Nüüdseks tegutseb Loesje peale Hollandi mitmes Euroopa riigis: Belgias, Lätis, Poolas, Prantsusmaal, Rootsis, Serbias, Soomes, Valgevenes, Venemaal. Mittetulundusühingu Loesje filiaal alustas Eestis oma tööd 1. aprillil 2004. Peakorter asub Tartus, kuid töös osalevad ka teised Eesti regioonid, sealhulgas Tallinn ja Ida-Virumaa, korraldatakse kohalikku tööd ja osaletakse aktiivselt rahvusvahelistes projektides.

Sõnumid ja sisu antakse edasi iseloomulikus stiilis – A4 paberilehel on tekstid mustade trükitähtedega, interpunktsioon puudub, kõikidele postritele on alla kirjutatud Loesje. A4 formaat on kõige tavalisem, kuid kasutatud on ka A3 formaati ja Tartu linna toel on üks osa postritekste trükitud ka postkaartidele, et neid kesklinna tootlustusasutustes vm avalikes paigus tasuta jagada.

Postritekstid sünnivad vastavates seminarides või umbes kord kuus toimuvates *workshop*ides rühmatöö ja ühisloominguna. Rõhutatakse, et iga tekst on kollektiivse loomeprotsessi tulemus, mis lõpuks Loesje nime all avalikku ruumi jõuab. Loesje liikmed jagunevad kaheks – seminare viivad läbi nn treenerid või juhendajad, töötubadest võtavad osa kirjutajad. Rühmituse liikmed on üldiselt noored, enamasti tudengid. Loesje alustas Eestis venekeelsena, kuid peagi lisandusid ka eestikeelseid seminare korraldavad juhendajad. Valeri Koorti sõnul “pole töötoa keel olnud kunagi erilise tähtsusega, kui kirjutame koos ühes keeles ja tuleb pähe hea sõnamäng nt inglise keeles, siis on ka postritekst inglise keeles. Kui rühmatöös osalevad väliskülalised, on tulemuseks ka inglise- või saksakeelsed postrid”.⁵

Postritekstide tootmisel on abiks spetsiaalne käsiraamat (vt Loesje 2006), mis sisaldab süsteemseid näpunäiteid heade tekstide loomiseks. Löövate lausungite-loosungitega ei taheta tekitada otsest revolutsiooni, vaid idee on noori inimesi mõtlema panna, lasta neil enda eest rääkida ja ühiskondlikke seisukohti väljendada.

Seminaride läbiviimiseks on kindlad reeglid, paika on pandud seminar ajagraafik ja sammud. Kirjutamine toimub mitmes etapis: alustatakse soojenduse ja sihitu kirjutamisega, millele järgneb ajurünnak kesksete postriteemade määratlemiseks, kusjuures peetakse silmas selgust, lühidust ja päevakajali-

sust. Iga teema kirjutatakse ühele paberilehele. Ajurünnaku ajal ringlevad lehed kõigi osalejate käes, üksteist inspireeritakse, keelatud on üksteise tekste kritiseerida ja välja naerda. Postrite sõnumid on väga erinevad, naljakatest sügavama tähenduseta tekstidest kuni tugevalt sotsiaalkriitiliste ideedeni.

Plakatite asukoht valitakse selle järgi, kust need hästi välja paistavad. Musta tekstiga valge leht hakkab eriti selgelt silma värvilisel taustal, seetõttu kleebitakse need sageli vanadele kontserdikuulutustele. Loesje valgeid lehti trehvabki just teiste plakatite läheduses nii bussipeatustes kui ka kuulutusepostidel. Omamoodi huvitav on, et aeg-ajalt on esinenud Loesje jäljendajaid, nn vale-Loesjed on kasutanud ranget formaati ja sarnast stiili, sõnumid on nihestatud kontekstis olnud iroonilised.

Loesje postrite analüüsimisel olen tuginenud ühest küljest linnas jäädvustatud fotomaterjalile (u 20 jäädvustust), kuid tänuväärse ja arvestatava allika moodustavad rühmituse kodulehele alates 2004. aastast riputatud postrid. Kõik vähegi tõlgitavad tekstid üritatakse tõlkida, seetõttu on enamik postreid kodulehelt leitavad kolmes keeles.

Ainese liigitamine

Žanripiirid eesti vanasõnade ja kõnekäändude vahel on üldiselt väga hägusad (vt Krikmann 1997: 52), kuid tavapärase arusaama järgi on vanasõna üldistav lause, fraseologism aga süntaktilises plaanis osa lausest. Jäädvustatud grafititekstides on võimalik tuvastada süntaktilisi vormimalle, mis viitavad paröömilise elemendi olemasolule. Alljärgnev on katse liigitada ainest vormilistesse kategooriatesse.

A. Suurima rühma moodustavad **indikatiivsed väited, üldistavad sententiaalsed implikatsioonid.**

Ainult matsid sodivad seintele. Intelligendid joonistavad

Veebruar 2011.

Ilusatest mõtetest sünnivad ilusad asjad

Etikett on konservidele

Tühi sein on kole sein

Veebruar 2011.

Õnn kohe nurga taga. Grafititekst kordub mitmes paigas, kuid ümbritsev kontekst saab eriti oluliseks Tähe ja Õnne tänava nurgale joonistatud grafiti puhul – füüsiline Õnne tänav ja abstraktne õnn võivad kokku sattuda.

Veebruar 2011.

Joint a day keeps the doctor away. 'Savu (ehk kanepisigaret) päevas hoiab arsti eemal.' Ilmselgelt on see tekst tänapäeva ühe populaarse meditsiinivanasõna

An apple a day keeps the doctor away modifikatsioon. Wolfgang Miederi andmetel omandas see tervisliku toitumise nõuannet sisaldav ütlus populaarsuse 20. sajandi algul ja tegemist on omakorda modifikatsiooniga 19. sajandi lõpul inglise keeles tuntud ütlusest “Eat an apple on going to bed, and you’ll keep the doctor from earning his bread”, mis ilmus esmakordselt 1866. aastal ajakirjas *Notes and Queries* (Mieder 1991: 97). Ühtlasi möönab Mieder, et vormel “X päevas hoiab Y-st eemal” on tänapäeval väga laialt levinud. Niisiis pole Tartu seintel seda vormelit rakendav narkootilisele ainele viitav ütlus imekspandav.

Siinkohal on paslik märkida, et hoolikamal vaatlusel hakkab nii anonüümsete grafititekstide kui ka Loesje postrite seas silma üksjagu vanasõnamodifikatsioonide, vanasõnade ümbertegemist, mille põhiline eesmärk pole enam õpetlikkus, vaid esmajoones vaimukus, üllatus, uudsus ja naljasaamine. Näiteks asendatakse varem tuntud klassikalises vanasõnas mõni sõna, muudetakse teist poolt või lisatakse lihtlauselisele vanasõnale kõrvallause, mis muudab senist tähendust. Vanasõnauurimustes on sedalaadi modifikatsioonide nimetatud nii vanasõnaparoodiateks (vt nt Krikmann 1985: 474–483) kui ka antivanasõnadeks (Litovkina & Mieder 2006; Mieder 2008: 87–119). Sellesse rubriiki kuuluvad ka mitmed Loesje postriid:

*VALEL ON LÜHIKESED JALAD AGA PALJUD EI NÄE SEDA TEMA
SOENGU TÕTTU*

HEAL MÖTTEL ON ILUSAD SILMAD

IGAÜHE UNEL ON OMA NÄGU

RASKE JÕUSTIKUS, KERGE LAHINGUS

Üldistavate väidete rühma kuuluvad ka **defineerivad üldistavad väited**, üldistuste aluseks on kognitiivistide käsitletav metafoori põhivalem ‘A on B’, mis väljendab 1) kas kahe termini identsust või 2) kategoriseerivat väidet – sarnasuse alusel ühe objekti paigutamine kategooriasse või alamkategooria paigutamine ülemkategooriasse (vt ka Turner 1991: 196–197, 199).

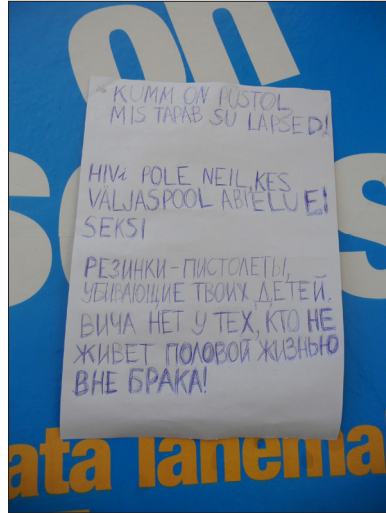
Iga konstruktsioon on helijada

Kumm on püstol, mis tapab su lapsed. HIVi pole neil, kes väljaspool abielu ei seksi / Rezinki – pistoletõ, ubivajushtshie tvoih detei. VICHa net u teh kto ne zhivjot polovoi zhiznju vne braka!

Seda teksti sisaldav poster on reageering 2011. aasta sügisel Tervise Arengu Instituudi HIVi ennetuskampaaniale “Kumm on seks”, mis põhjustas nii meedias kui ka laiema üldsuse hulgas palju vastukaja. Värvilisi pilkupüüdvaid tänavareklaame sloganiga “Kumm on seks” võis kohata igal sammul, eelmai-

September 2011.

September 2011.

nitud tekst oli käsikirjaliselt kirjutatud A4 paberile, millega reklaamtahvel oli üle kleebitud. Mäletatavasti põhjustas originaalreklaam meedias ja laiema üldsuse hulgas palju vastukaja, sinne on üks näide reklaami sõnumi vastase käitumise kohta.

Selle allrühma all on ka mitmeid defineerivaid sedastusi elu kohta, nt:

Elu on drumpäss. Norm.

Elu on huvitav.

Elu on lill, ainult kasta!

Loesje tekst: ELU ON KAKTUSE LILL

Elu on täpselt nii ilus, kui ilusaks sa teda mõtled.

Tere... Õlu on elu alus, arvab Sannu.

Love is concrete. Sõnamänguline grafiti kõlab tõlkes 'Armastus on konkreetne/betoon', arvestades asukohta Vabaduse silla betoonseinal, loob sõnamäng mitmetasandilisuse. Lisaks on pildil kujutatud neiu päriselus betoonehitiste õppejõud ja tänavakunsti kolleksionäär (Eesti Ekspress 2011: 37).

Sageli kasutatakse väidetes **negatsiooni**.

Kunst ei ole kunsti teha, kunst on kunstis kunsti näha

Jaanuar 2012.

Jaanuar 2012.

Belgia sürrealistliku kunstniku René Magritte'i teose ajel on loodud mitu grafititeost, milles piltkujutist toetavad verbaalsed eituslikud väited:

See ei ole diip / this aint no pipe, yo

Eituslik Loesje poster on nt

ÕIGE ABIELU POLE MINGI KAIKAVEDU

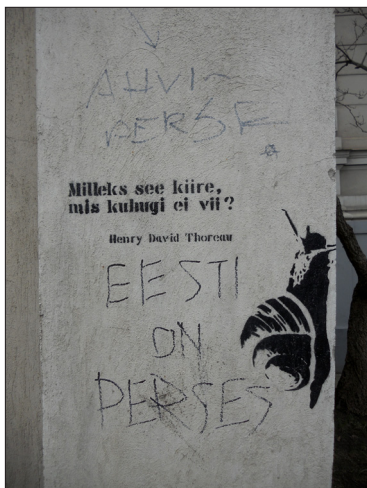
Defineerivate mõtestuste alajaotuse all saab paralleele tõmmata 1980. aastatel Tallinna ja Tartu seintel ilutsenud omanäoliste “haiguste ravi” ja “jumalate töö” rubriikidega, millega sai tuntuks Ülo Kiple, kuid mida pärast autori surma jätkasid teised grafitikunstnikud. Eri variatsioonides haiguste ravi sõnumid sisaldasid paljuski mitmesuguseid religioonilis-filosoofilisi pürgimusi, sh abstraktsete mõistete defineerivaid mõtestusi (vt ka Leete 1995: 65; Palkov jt 2009).

“Tervis on vabadus, mille eest tuleb võidelda.”

Ülo Kiple defineeriv grafititekst Tallinnas Tartu maanteel Paberi trammipeatuse juures 1988. aastal. Foto: Andres Valdre.

B. Tartu grafiti hulgas leidub küllaltki esinduslik kogu **autoritsitaate, aforistlikke mõteteri**, mis suuresti on efektsed üldistatud elutarkused. Harva

Veebruar 2011.

Aprill 2012 (vasakul).

on grafititekstile lisatud sententsi autori nimi, enamasti jäetakse see saladuseks, äraarvamine ja tõlgendamise määr sõltub lugeja enda intelligentsusest. Enamik grafitiütlustest näib olevat ilukirjanduslikku algupära, kuid seinatsitaate on inspireerinud filosoofide, tuntud koolitajate, arvamusiidrite ütlemlised, üksjagu tekstidest pärineb tuntud või vähetuntud lauludest jne. Tartu seintel enim kohatav ja korduv autoritsitaat on ilmselt USA kirjaniku Henry David Thoreau' retooriline küsimus *Milleks see kiire, mis kuhugi ei vii?*, mis on loodud šabloontehnikas. Vanemuise tänaval Kirjanduse Maja seinal illustreerib teksti teo kujutis (kusjuures tigu oli seinal varem). Eri autorite teosed hakkavad üksteist täiendama ja omandavad omapärase koosmõju. Huvitav on seegi, et hiljem on sellele taiesele juurde tekkinud mitme autori lisandused (kõigepealt trükitähtedes kritseldus "ahvi perse" ja seejärel poliitiliselt tõlgendatav üldistus "Eesti on perses").

Just meie meeled – mitte meie mõistus – annab meile teadvuse ning meie eksistents – mitte meie tegevus – annab meile väärtuse. Karl Grunewald

Täna on parim päev banaanikala püüdmiseks (Jerome David Salinger, "Parim päev banaanikala püügiks")

Vaid südamega on võimalik näha selgesti. Kõik tõeliselt oluline on silmale nähtamatu. (Antoine de Saint-Exupéry, "Väike prints")

Pole paremaid, halvemaid aegu, on vaid hetk, milles elame praegu (Artur Alliksaar)

Aeg lendab, sina oled piloot. Võib arvata, et see Pargi tänaval korrastlastud hoone seinalt leitud ja Pierre Cullifordi loodud koomiksistest populaarseks saanud tegelase Smurfi suhu pandud ütlus on inspireeritud

Juuli 2011.

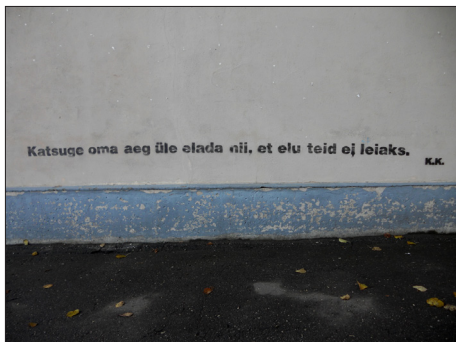

Märts 2013 (paremal).

koolitaja ja eduõpetaja Michael Althsuleri mõttest, mis kõlab ingliskeel-
sena järgmiselt: *[The bad news is] time flies. [The good news is] you're the
pilot.* Kogu konteksti mõistmisel tekib küsimus, kas Smurfi ja Althsuleri
tsitaadi ühendamine on kindla eesmärgiga, kuid et grafiti ilmumise
ajal linastus kinodes “Smurfid 3D”, pole selline kokkusattumus midagi
erilist. Sama sein on jäädvustatud 2013. aasta märtsikuus. Vahepeal on
sein halli värviga üle võõbatud, kuid värsele pinnale on tekkinud uued
grafititeosed, sh grafiti “Parteilane peab suu.”

*Loomulikult see asjaolu, et rohutirtsud ja nende sugu on söödavad, selles
on väga suur sanitaarepidemioloogiline, dietoloogiline, kulinaarne tõde.
(Aleksei Turovski?)*

Katsuge oma aeg üle elada nii, et elu teid ei leiaks. K.K. Eesti Kunstiaka-
deemia tudengi Mariliis Oksaare *stencil*-kunstiteose tsitaat pärineb Kalev
Kesküla raamatust “Elu sumedusest” ja on “austusavaldus suursugusele
mehele, andmaks edasi tema töökspidamisi ka peale tema surma” (<http://>

Oktoober 2011.

Detsember 2012.

mariliisoksaar.com/Katsuge-oma-aeg-ule-elada-nii-et-elu-teid-ei-leiaks – 10. jaanuar 2013). Teos on eksponeeritud Tallinnas Vabaduse väljakul ja Tartus kahes kohas – Gildi tänaval Jaan Tõnissoni monumendi juures ja Vanemuise tänaval Kirjanduse Maja müüril. Viimast on korrigeeritud ja selle mõtet muudetud.

Creation is God exploring God's self through every way imaginable (Mellen-Thomas Benedict)

With strange [a]eons even death may die! (Rida on saanud laiemalt tunnuks Ameerika õudus- ja ulmekirjaniku H. P. Lovecrafti jutu “Nimetu linn” kaudu, kuid see on ka rida *heavy*-bändi Metallica laulust “The Thing That Should Not Be”. Võib oletada, et Tartu seinale on see jõudnud pigem viimase mõjul.)

Miski pole olulisem kui see lause. Alates 2007. aasta veebruarist on Kompanii tänaval Tartu linnaraamatukogu vastas müüril asunud kirjaniku ja keeleteadlase Erkki Luuki (2003. aastal ilmunud luulekogust Ornitoloogi pealehakkamine pärinev) tekst *Miski pole olulisem kui see lause*, mis on

Veebruar 2011.

Aprill 2012.

huvitav näide grafititeose dünaamilisest ja kommunikatiivsest iseloomust. 29. jaanuaril 2012. aastal värvis Tartu tänavakunstnik Edward von Lõngus teksti üle musta värviga ja kirjutas ülesoditud sõnade alla suurtähtlühendid ACTA, SOPA ja PIPA. Tegevus fotografeeriti ja filmiti, video pandi internetti YouTube'i keskkonda youtube.com. Kunstnik oli enda väitel “sunnitud tsenseerima teksti protestina ACTA, SOPA ja PIPA nimeliste seaduseelnõude vastu” (vt Lõngus 2012). Ühtlasi põhjustas see aktsioon elava diskussiooni kunstiringkondades (vt nt Tammemäe 2012). Peagi ilmus ülesoditud lause ja lühendite alla uuesti algne tekst ning selle alla trükitähtedes lisandus “ON LOOTUST”. Niisiis sai teatud aja ja ühiskondlike sündmuste kokku langedes tekstist eri (võimalik et ka samade) autorite kommunikatsioonis sotsiaalkriitilise tähendusega dünaamiline märk: algne tekst omandas tsenseerimise kaudu lisatähenduse, misjärel muutus detsenseerimise ja lisakommentaaride kaudu omakorda diskussiooni osaks. Nõnda võib ükskõik milline autoritsitaat uues kontekstis omandada teatud päevakajaliste ja poliitiliste sündmuste kokku langedes sünergilise tähenduse. Kinnituseks grafiti avatud iseloomu ja uurijale tarviliku pikema vaatlusperioodi kohta lisandus paar kuud hiljem (suvel 2012) samale seinale olemasoleva grafititeose kõrvale punases kirjas ingliskeelne lause “I KNOW ALL THE RULES BUT THE RULES DON’T KNOW ME”, mida võib käsitleda vastavalt vaatepunktist nii varasema grafiti edasiarendusena kui ka omaette uut ideed kandva teosena.

Ka Loesje tekstide seas leidub mõningaid **autoritsitaatide parafraaseeringuid**:

TULIN NÄGIN JA JÄIN VAATAMA (Julius Caesarile omistatava ütluse *Veni vidi vici* eestikeelne ümbersõnastus)

KA KULUNUD SAAPAD JÄTAVAD JÄLJE (ilmselge viide Karl Ristikivi luulereale – *Ka sisaliku tee kivil jätab jälje*)

C. Teise süntaktilise alaliigina väärrib esiletoomist **minakeskne grafiti**. Ego-positsioonilt lähtuvaid tekste võib tänaval kohata väga sageli, ilmselt viitab see kõige otsemalt grafiti kui nähtuse eneseväljenduse vajaduse funktsioonile. Tavaliselt väljendavad need tekstid grafititegija personaalseid soove, kuid võivad olla ka üldinimlikud ja pinnapealsed ega pruugi sisaldada mingeid vihjeid konkreetsele isikule. Otseselt vanasõna-ainesega pole neis tekstides midagi pistmist, kuid mõnikord võib isiksusekesksetes kirjapanekutes puhtpraktiliste sooviavalduste-tahtmiste-sedastuste sekka sattuda laiemaid filosoofilisi pürgimusi, mis lähendavad neid aforistlikele mõttearendustele.

Igatsen valgust

Öösiti otsin valgust

Kardan pimedas koju minna

Niisugused valguseihale ja pimedusekartusele viitavad tekstid ilmusid Tartu linnapilti (nt tänavalaternapostidele) masuaegse pimendamiskampaania ajal umbes 2009. aastal, kui eelarve kokkuhoiu eesmärgil lühendati öösiti tänavavalgustuse tööaega.

See, mis mind õnnelikuks teeb, ei ole mitte armastus, mida teised minu vastu tunnevad, vaid armastus, mida mina teiste vastu tunnen.

Mul on suurem kui sul

Loen teiste seintelt

Tahaks künda

Ma ei taha nii vähe

Armastan kollaseid sokke

Mina usun teisse

I smoke because it's cool ('Suitsetan, sest see on lahe')

Täägin, järelikult olen olemas (René Descartes'i kasutatud ladinakeelse filosoofilise väite *Cogito ergo sum* parafraaseering).

Autorikeskse mina-grafitiga haakuvad **meie-positsioonilt lähtuvad seinakirjutused**, nagu nt *Me teeme üksteisele haiget* või *Ei helista me vaid lepime vaikides kokku ei saa, Me pole hullud, me oleme tõsised*. Sellised tekstid näitavad, et konkreetse grafiti autoreid võib olla rohkem kui üks, aga ka autori(te) taotlust kaasata mööduja(te)/lugeja(te)/teine (või teised) grafititegija(d) oma sõnumiga nõustuma ja väljendada solidaarsust.

D. Olulise koha hõivavad **sina- ja teie-pöördumised**, grafiti-tegija ei kirjuta tekstisõnumit enda jaoks, vaid vaatajale, see kinnitab grafiti kommunikatiivset funktsiooni ja pole juhus, et just selle kategooria tekstid saavad sageli ka vastuste ning lisakommentaaride osaliseks.

Sa oled nagu action man. Blondid juuksed, kandiline soeng ja püksis ei midagi ... Mõistusele on sul kõige lähemal reha, äärmisel juhul labidas.

Oma sõbrad leiad ööst ...

Google has you ('Google on sinu omanik')

Oktoober 2011.

Sa oled see, mida sa lood /

Sa oled see, mida sa jood

Juuli 2011.

Viimane tekst on modifikatsioon rahvusvaheliselt tuntud ütlusest *Sa oled see, mida sa sööd* ja näitab eriti hästi grafiti kommunikatiivset iseloomu. *Sa oled see, mida sa lood* on Tartu tänavatel üks sagedamini esinevaid mõtteteri, Pargi tänaval ühe maja seinal ilutseva teksti sodimisel on aga tekkinud uus mõttearendus: l-tähe asemele kirjutatud j-tähe abiga on sõnast “lood” saanud “jood”. Tekst kinnitab edukalt tänavakunsti akumul eeruvat iseloomu, mida on rõhutanud kunstiõppejõud Tiit Joala (2011), kord juba “avatud” seinale tekib pilte juurde, aga täiendust leiavad ka juba olemasolevad tekstid ja pildid.

Kuigi vanasõnad on modaalses välisplaanis ilmselt kõige sagedamini indikatiivsed väited, üldistavad implikatsioonid, esineb süntaktiliselt vormilt ka nt küsimusi või imperatiive. Mõõdujat-lugejat-adressaati **kõnetavad, kohati imperatiivsed sententsid** on nt:

Hinga vabalt, ela tõeliselt, armasta

Pange see kool põlema

Ära sodi sein, seinal on ka tunded!

Eat fast, die young (“Söö kiiresti, sure noorelt”)

Live by the gun, die by the gun

Ka Loesje postritekstide hulgas esineb küllalt sageli süntaktiliselt vormilt imperatiive:

SA EI SAA ENAM LAPS OLLA ANNA SEE VÕIMALUS KELLELEGI TEISELE

PANE TELER KINNI TEE ELU LAHTI

SEIKLE KODUS LIHTSALT TÕUSE VOODIST ÜLES

ÄRA MAALI TEISEST INIMESEST JÄÄLILLE

ELUTEATRIS LAVASTAD OMA ELU ÄRA LAVASTA END SÜÜDI

*KEVAD TOMATI ISTIKUTEL ALGAB ISESEISEV ELU ÄRA JÄÄ
TAIMELE ALLA*

JÄLGI MIDA TEED LASTELE MEELDIB JÄRGI TEHA

Kõnetavad retoorilised küsimuslikud mõttesententsid on järgmised:

What life will you choose the wizard or the goose ('Millise elu valid, kas olla tegija või mitte')

¿Como te sientes? How do you feel? ('Kuidas sa end tunned?')

Kas sina oled mind juba toitnud?

Küsimuslikud Loesje-tekstid on nt:

KAS SAMMUMÕÕTJA MÕÕDAB EDUSAMME

KAS OLED JUBA OSTNUD PATTUDEST VABASTAVA JÕULUKAARDI

KAS TEIE TREPIKOJAS ON JUBA KUNSTNIKUTÕRJE TEHTUD

KASVUHOONEEFEKT KAS SA JUBA EHITAD ENDALE NOA LAEVA

Lihtsa lakoonilisuse, imperatiivse kõneviisi ja interrogatiivse aforistlikkusega üritatakse grafitis nii nagu reklaamitekstideski kõita mööduja tähelepanu ja täita meeldejäävuse funktsioone.

E. Sageli on esindatud klassikalistele vanasõnadele omased teatud **süntaktilised stereotüübid või vormelid**, mis oma eeldus- ja järelsusstruktuuriga toovad esile ka vanasõnade süntaktilise sümmeetria:

Kes ..., see

Kes vahib seda, on pede / Kes seda loeb, on pede (See omapärane väärtusotsustus on Tartus üks sagedasemaid seinakirjutusi.)

Kui ..., siis ...

Koit Toome näeb, kui sa siia pissid

Ka üks osa Loesje vanasõnaparoodiaid järgib neid sümmeetrilisi vormimalle:

Mai 2011.

Kes ..., see

*KES NAERAB MILLEGIPÄRAST, NAERAB PAREMINI
KES ARMASTAB SEE KAUA ELAB (modifitseeritud VS)*

Parem ..., kui ...

*PAREM KAKS KÜÜNALT LAUAL KUI SADA PIRNIS
PAREM HAMBahari PEOS KUI HAMBAD KATUSEL
PAREM SUPP KÕHUS KUI PUDER MÕTETES
PAREM KURG TAEVAS KUI PILT INTERNETIS*

Kui ..., siis ...

*KUI EI SAA PÜÜDA SÕNA PÜÜTAKSE ÜTLEJAT
KUI RAHA OLEKS RIKKAM ARMASTAKSIN TEDA KINDLASTI*

Mida ..., seda ...

*MIDA ROHKEM VALGUST SEDA ROHKEM NÄEB LÄBI
MIDA INTERNET EI TEA SEDA JUKU EI ÕPI*

F. Vellerismisugemetega Loesje-postrid. Vellerisme (*wellerisms*) tuntakse klassikaliste arusaamade järgi nn ütluskõnekäändudena, mille üldvorm on “A,” ütles B, kui juhtus ~tegi ~nägi ~... C (“Palju kisa, vähe villa,” ütles kurat, kui siga pügas), kus tihti kasutatakse traditsioonilisi vanasõnu omamoodi koomilises, parodeerivas kontekstis. Termin on Archer Taylor (1931: 201) tuletanud

Charles Dickens *Pickwick-klubi järelejäänud paberite* tegelase Samuel Welleri nimest, kes neid ohtrasti pruukis. Uurijad on väitnud, et vellerismid moodustavad ühe rikkalikuma vanasõnaparoodiate allika (vt ka Nierenberg 1994: 545). Ilmselged vellerismi tunnusooned on järgmistel Loesje-postritel:

*SIIS TULEB ARMASTUS ÜTLES SIPELGAS JA TÖÖTAS EDASI
(TAMMSAARE)*

NAERATAGEM HÕISKAS KEEGI SURMTÕSISELT

PÄÄSTKE MIND HÜÜAB ENDINE VANG VANGLA VÄRAVAS

*GRAAFIKAT TEHA ON PÄRIS KALLIS ÜTLES PEAMINISTER SEA-
DUST ALLKIRJASTADES*

Grafititekstide üldist lakoonilist ja tabavat iseloomu arvestades sobib paröömiline vorm neile hästi. Kuid esineb ka pikemaid grafitipalu, mitmelt Tartu majaseinalt võib lugeda mõistukõnelist narratiivi, mis lõpeb moraliseeriva mõtteteraga *hea võidab paha alati*:

*kaks poissi, hea ja paha, loopisid teineteist kividega. hea poiss viskas
pihta 8 kivi, paha poiss aga sai heale pihta ainult 5 korda. Moraal: hea
võidab paha alati*

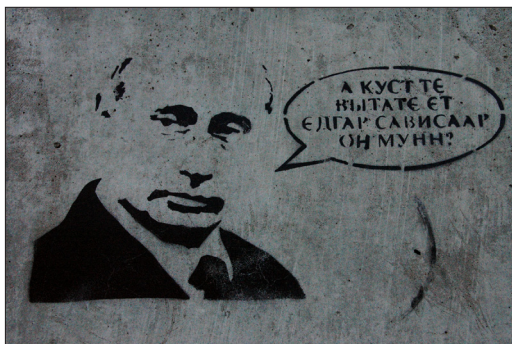
Analoogne lugu on anekdoodi-vormis levinud mitmes versioonis, grafititekst on tunduvalt tõsisem lugemine kui nt järgmine internetist jäädvustatud variant:

*Hea ja Paha istuvad pargis ning sülitavad maha, Hea sülitab 4 korda,
Paha sülitab 3 korda. Mõõdaminev vanamees hakkab nendega pahan-
dama. Sellepeale Hea ja Paha hakkavad vanamehe pihta sülitama. Hea
saab 7 korda pihta, Paha saab 4 korda pihta. Loo moraal – Hea võidab
alati Paha (<http://www.score.ee/main.php?pID=68&cID=4&ms=4959>)*

Mõistujutu moraal on ambivalentne: “kes võidab kelle” (hea võidab paha) või “kelle võidab kes” (hea võidab paha).

Kontekstilised viited

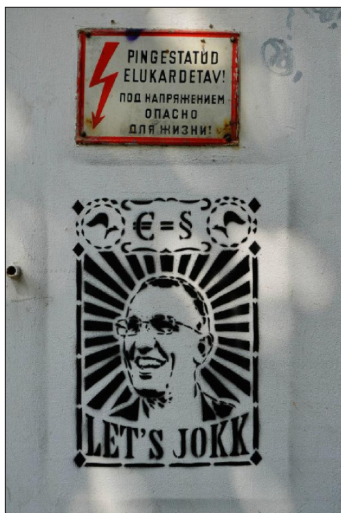
Eeltoodud näited tõestavad, et paröömiliste grafititekstide sisudiapasoon on väga mitmekesine, kõik ümbritsev ja ühiskonnas toimuv võib grafitikirjutajaid inspireerida, väljendatakse poliitilisi veendumusi, protesti valitseva võimu vastu, ideoloogilisi ja religioosseid seisukohti, kõneks on mitmesugused obstsõnased tabuteemad, seks, alkohol ja narkootikumid, kool, elustiilid-subkultuurid, eraelusfäärid.

Mai 2011.

Korraga võib üks grafiti sisaldada viiteid mitmele teemale, kuid nii teksti mõistmine kui ka tõlgendamine sõltuvad tausta tundmisest, tihtipeale sotsio-kultuurilise “salakeele” oskamisest.

2012. aasta suvel tekkisid Tartu sildadele ja seintele maalingud valitsenud justiitsministri, naeratava Kristen Michali portreega, mida ümbritsevad kiired kui jumalik nimbus sümboliseerisid poliitiku erilisust võrreldes tavakodanikuga. Portreed täiendasid Reformierakonna logolt tuntud orava kujutised, euro ja paragrahvi märgid ning eksklamatsioon *LET'S JOKK!*. Ilmselgelt juhtis grafiti mööduja mõtted Reformierakonna rahastamiskandaalile, mis avalikus kõnepruugis sai nimetuse Silvergate. Skandaal lahvatas, kui 2012. aasta 22. mai Postimehes ilmus Silver Meikari ülestunnistus, et ta annetas tankistina Reformierakonnale parteikaaslastelt saadud musta raha. Olukorras, kus Reformierakond ise üritas skandaali summutada (kuriteokahtlusega justiitsminister jätkas ametis, Silver Meikar pälvis parteikaaslaste hukkamõistu) ja ka teised erakonnad ei näinud juhtunus probleemi, kasutas grafiti looja tabavalt fraasi *LET'S JOKK!*. 2006. aastal poliitikute retoorikast sündinud ning meedias ja rahvasuus populaarsuse omandanud akronüümi *JOKK* tõlgendusega *juuriidiliselt on kõik korrektne* tähistab üldsus Eesti poliitikas kommet teha avalikult korruptiivseid tehinguid ja varjuda vabanduse taha, et seadust pole rikutud (avalikkuse õiglustunnet riivamata peaks kõikide *JOKK*-tehingute korral kehtima ka lühend *MOKK* – *moraalselt on kõik korrektne*). Samas esineb argikeeles sõna *jokk* tähenduses ‘valmis, otsas, läbi’ ja see semantiline väli on *jokil* ka Eesti tänapäeva ajakirjanduslikus ja kommentaaridiskursuses. Tsitaadist *Let's JOKK!* on teatud tüüpiliste juhtumite korral kujunenud universaalne kliše, mida varem on rakendatud nt tiražeerituna Kristen Michali ja Edgar Savisaare pildiga T-särkidel (<http://vonbomb.blogspot.com> – 10. jaanuar 2013). Nii sobib see väga hästi konkreetse grafitis, mille siht on ühiskondlik kriitika mitteametlikus vormis.

Juuli 2012.

Detsember 2012.

Ka Loesje postritekstide kogu põhjal võib diakrooniliselt hoomata nende sotsio-kultuurilist fooni, tekstide loomisaega teades on neid võimalik interpreteerida sünkroonses ajastukontekstis, aimatavad on inspiratsiooniallikad konkreetsetest ühiskonnasündmustest või konkreetsetel ajal aktuaalsetest probleemidest.

Loesje esimene postriloome töötuba toimus 16. mail 2004. Päev enne, 15. mail oli toimunud Eurovisiooni lauluvõistluse finaali, mistõttu pole imeks pandav teema jõudmine postrisse: *EUROVISIOON MIS ON SELLE SEOS MUUSIKAGA*. Teises, 20. mail 2004 toimunud töötoas loodi tekst *EUROLIIT KÕIK ALGAS SUHKRUST*. Mäletatavasti algas Eestile liitumine Euroliiduga suhkruhinna tõusuga, eelnenud ohter suhkru kokkuost lõppes Eestile suure eurotrahviga.

Hea kontekstikesksete manifestatsioonide näide on 4. mail 2007 sündinud postrid, mida läbib sama aasta aprillis Tallinnas toimunud pronkssõduri monumendi teisaldamisega seotud rahutuste teema.

ARMID PRONKSIS EI TASANDU

MIKS POLE MÄLESTUSSAMMAST TUNDMATULE KINDRALILE

KUI TÄHTEDEGA MÄNGITUD HAKATAKSE MÄNGIMA KIVIDEGA

SÕNA ON LASK NAERATUS ON KUULIVEST

TUNNEN HÄSTI OMA NAABREID NEID ON VIST VIIS

TUNTUD MÄLESTUSSAMMAS TUNDMATULE SÕDURILE

KUI EI SAA PÜÜDA SÕNA PÜÜTAKSE ÜTLEJAT

SÕNAVABADUSE VÄLJAK

Eesti ühiskonda vapustanud pronksiöö sündmuste järel sündis rahvasuus, meedias ja internetis rohkelt folkloori.⁷ Teatud tõsielusündmuste korral võivad postritekstid toimida meediumina, milles väljenduvad kollektiivne huumoritaju, ajalooliselt kujunenud ühiskondlikud ja kultuurisuhted, ning mis võib teatud kriitilistes situatsioonides pakkuda psühholoogilist leevendust ja rühmateraapilist toimet nii tekstide loojale kui ka vastuvõtjale.

Temaatilise postritsükli inspiratsiooniks on olnud nt 2011. aasta saabumisega kaasnenud euro kasutuselevõtt, mis kajastub 2010. aasta 23. novembri rühmatöö tulemustes:

EURO NEID ON PALJU JA NAD ON TULEMAS

EURO VÄHEM RAHA ROHKEM METALLI

EURO HEAD ISU KALLIS RAHAKOTT

KILISEB KOLISEB EUROKELL

EURO ON DEMOKRAATLIK MILJONÄRIDE HULK VÄHENEB

11. aprillil 2010 korraldatud seminaris loodud postrite siduv temaatika on olnud ökoloogia ja roheline eluviis, mis on märgata peale tekstide sisu ka postrite vormistuslikus küljes. Loesje postrite tavapärasele mustvalgele stiilile lisaks on ühtäkki ilmunud ka rohelised hernekaunad, mis on töötoas osalenud Eesti Maaülikooli maastikuarhitektuuri ja keskkonnakaitse eriala tudengite logo.

On ilmne, et suur osa Tartu grafititekstidest on väga tugevate rahvusvaheliste mõjudega ning seotud kultuuriliste, poliitiliste ja majanduslike muutustega, mida põhjustab massikommunikatsiooni tehnoloogia kiire areng ning inimeste ja kaupade suurenenud mobiilsus. Globaalsed kultuurilised hoiakud, mille põhilised tunnusjooned on kultuuriline ja semantiline heterogeensus, paljuhäälsus, mängulisus, sihipärane fragmentaarsus, on kaasnenud postmodernismi kui (modernismi)kriitilise kultuuriajastuga, mille alguseks peetakse 1960. aastaid ning mis jõudis kõrgpunkti 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate algul. Postmodernism on seotud fenomenoloogilise hermeneutika ja reaalsuse sotsiaalse konstruktsiooniga, oluline on fenomenoloogiline fakt, et igasugusel (kirjutatud või sotsiaalse aktina esitatud) tekstil on alati kontekst ja kõigil mõistmise objektidel on temporaalne olemismood, mistõttu nad pole kunagi staatilised ega ajatud, vaid alati ajaloopspetsiifilised ja muutuvad (Anttonen 2005: 20). Kõik see kohaldub ka grafitile. Ütlusaines nii anonüümses tänavagrafitis kui ka noorterühmituse Loesje postrites on äärmiselt mitmepalgeline ja külgneb tugevalt sotsiokultuurilise ümbrusega, milles on nii kohalikke kui ka globaalseid aspekte.

Kokkuvõtteks

Lühiajalised välitööd Tartus kinnitavad ütlusfolkloori ja grafiti kokkupuutepunkte. Vanasõnade ja ütluste kasutamine tänavakunsti (sõna)loomingus avardab paröömika funktsioone ja on kindlasti üks viis näha üksikisiku või rühma tasandil ümbritsevat eluolu.

Vanasõnade ja ütluste uudne sisu ning teistlaadne funktsioon osutavad traditsioonidele ja improvisatsioonidele, loovusele ja mängulisusele. Tartu seintelt ei leia klassikalisi vanasõnu, mis on talle kolmeköitelises akadeemilises väljaandes *Eesti vanasõnad*, kuid huviväärne on vana vormi tunnetamine uute tekstide loomes. Lühike ja jõuline vanasõnavorm on kasutaja omandatud kultuurikogemus, mis täidetakse uue ühiskonnatundliku sisuga. Sellisel juhul võib rääkida vanasõna-atavismist grafitis – paröömilise vormi kasutamist saab nimetada kaugete eellaste ootamatuks taasilmumiseks ja uueks eluks. Psühhoanalüütilisest aspektist on nt käimlakirjutiste skatoloogilist, agressiivset, obstsöönset, seksuaalset ja väljakutsuvat, kuid sageli humoorikat alatooni, mis väljendub väga sageli nt vanasõnade modifikatsioonides või sõnamängulistes riimides, põhjendatud vajadusega tabuteemasid alateadlikult leevendada ja vastuhakku näidata (vt Nierenberg 1994: 556). Tartu tänavagrafiti paremate paröömiliste palade põhjal otsustades pole kahtlust, et tõsimeelsete autori-tsiitaatide, modifitseeritud ja mõnikord üsna vaimukalt ümber tehtud vanasõnade rakendamine lisab illegaalsele, seaduslikult väärteona käsitletavale grafitile autoriteeti ja intelligentset mõõdet. Kuigi selliste sisukate ja möödujale meeldivalt pilkupüüdvate tekstide osakaal grafiti koguhulka arvestades on marginaalne, on see siiski mõnevõrra üllatuslikult olemas. Tartu tänavakunstis on paröömiline aines ka seetõttu väljapaistev, et grafitiharrastajate hulgas on palju teadlikke, sihipäraseid tudengeid, kunstikooliõpilasi ja kunstnikke, kelle tegevusele on omane läbimõeldus.

Uurijal tuleb arvestada paljude aspektidega. Vaieldamatult on grafiti nagu paljud tänapäeva folkloorivormid kiiresti kaduv ja vahelduv, põhjustades uurijale probleeme ainese fikseerimisel, kuid samal ajal osutades grafitile kui dünaamilisele konteksti- ja ajastukesksele kultuuriilmingle.

Paröömiliste grafititekstide kui sotsiaalse kommunikatsiooni analüüsimisel sobivad kindlasti kontekstikesksed meetodid, mis arvestavad sotsiaalset konteksti (s.o kes loob kellele, kus, millal, mis põhjusel, milline on vastuvõtja kultuuriline potentsiaal grafitipala tõlgendamisel), grafiti suhteid kultuuri teiste valdkondade ja teiste kunstiliikidega. Paröömiline tekst sisaldab ja toetab grafitis sageli popkultuuri elemente ja aitab täita konkreetse grafititeksti autori inimlikke, filosoofilisi, sotsiaal-poliitilisi jne eneseväljenduslikke, mõnikord

Foto: Tatjana Lissitsina 1997 (ERA, VF 3163).

väga agressiivseid ja protestimeelseid pürgimusi. Graffiti kui multimodaalne kirjalik kultuurivorm on avatud, paindlik ja ümbritseva reaalsusega kohanev.

Tartu graffiti-tekstid osutavad ühiskondlikele ja kultuurilistele mõjutustele, paröömikale omane hea aforistlik vorm, poeetiline väljenduslaad – heakõla, riim – aitab teatud puhkudel kindlasti paremini edasi anda graffitis peituvat tõde. Nagu ütleb ka Tartus Kroonuaia silla all 1997. aastal leidunud graffiti, mis kujutas aerosoolpudeliga grafitikunstnikku kirjutamas sententsi *In graffiti veritas*. Kelle tõde see on? Milline tõde see on? Kas autor teab kogu tõde, keegi võib veel aimata ja kedagi võib see lihtsalt puudutada? Muidugi võib juhtuda nii, nagu juhtub tihtipeale kirjandus- ja kunstiteoste tõlgendamisega – graffitis peituv tõde kujuneb palju suuremaks kui autor ise teost luues arvatagi oskaks.

Kommentaariid

- ¹ Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teema SF0030181s08 ning grantide ETF 8149 ja ETF 8137 toetusel.
- ² Suhtluse uurimisel reaalses situatsioonis kujutab multimodaalsus endast avaras käsitluses kõiki ümbritsevaid ja käsitsetavaid vahendeid, mis inimesel on tähenduse loomiseks, sealhulgas ka selliseid esitusviise nagu joonistamine või kirjutamine. Üldse võib nimetada multimodaalseks samaaegset keelelist, tegevuslikku ja pildilist suhtlust (Tenjes jt 2009: 268). Graffiti analüüsis paröömilise aspekti esikohale seadmine asetab ettepoole ka keelelise aspekti (kuivõrd vanasõna realiseerub eelkõige keeleliselt).
- ³ Folkloori üheks iseärasuseks on peetud sünkretismi, s.t suulise loomingu (teksti) seost teiste kunstidega või teiste kunstide elementidega (Laugaste 1975: 69; Tedre 1983: 337), praegusaegsed mõisted *multimodaalsus* ja *multimeedialisus* annavad edasi enam-vähem sama sisu, traditsioonilisi tekstiliikide piire lõhkuvate tekstide katusterminina on kasutatud ka sega- ehk kreoolteksti mõistet (Torop 2008: 721).
- ⁴ Loesje tegevuse ja tekstiloome meetodite kirjeldamisel olen tuginenud 8. märtsil 2012 toimunud teemaintervjuule, mille tegin rühmituse Tartu osakonna eestvedajate Julia Barsukova ja Valeri Koortiga.

- ⁵ Alates 2012. aasta aprillikuust on võimalik osaleda ka ingliskeelsetes *online-workshop*’ides veebiaadressil <https://docs.google.com/spreadsheets/ccc?key=0AhUnB4quR-60dGdGZTdRZGpjT2djUFpypcVpCYk5VR3c#gid=2>.
- ⁶ Parajasti toimusid avalikud arutelud USAs ja mujalgi allkirjastatud ACTA (*The Anti-Counterfeiting Trade Agreement*) ehk piraatluse vastu suunatud riikidevahelise lepingu seadustamise üle (leping võimaldab erafirmadel teostada kontrolli internetiliikluse üle), samal ajal olid USAs arutluse all ka väidetavalt meelelahutustööstuste huve kaitsvad seaduseelnõud SOPA (*Stop Online Piracy Act*) ja PIPA (*Protect IP Act*). 11. veebruaril 2012 toimusid paljudes maailma ja Euroopa paigus ACTA-vastased meeleavaldused.
- ⁷ Folkloori ja reaalsuse (sh tõsielusündmuste) vahekorrad on olnud kesksel kohal paljudes uurimustes, pronksiöö sündmuste ajal tekkinud keerdküsimustest vt nt Voolaid 2011a ja Voolaid 2011b.

Kirjandus

Anttonen, Pertti J. 2005. Folklore, Modernity, and Postmodernism: A Theoretical Overview. *Tradition through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Studia Fennica Folkloristica 15. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 17–26.

Bauman, Richard 1992. Genre. Bauman, Richard (toim). *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments: A Communications-centered Handbook*. New York, Oxford: Oxford University Press, lk 53–59.

Ben-Amos, Dan 1971. Toward a Definition of Folklore in Context. *Journal of American Folklore* 84, lk 3–15 (doi:10.2307/539729).

Ben-Amos, Dan 2009. *Kommunikatsioon ja folkloor*. Sator 9. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Eesti Folkloori Instituut.

Dundes, Alan 1966. Here I sit – A Study of American Latrinalia. *The Kroeber Anthropological Society Papers* 34, lk 91–105.

Eesti Ekspress 2011. Kuidas Anton ja Lydia tänavatele said ehk Eesti tänavakunst tõstab häält. *Eesti Ekspress*, 9. juuni, lk 37.

Fiske, John 1990 [esitrükk 1982]. *Introduction to Communication Studies*. London & New York: Routledge (doi:10.4324/9780203323212).

glemm 2005. Tartu graffiti ajaloost... Kodulehekül *ehh.ee* (http://www.ehh.ee/?main_id=13&text_id=80&sub=for – 27. juuni 2012).

Gnadenteich, Uwe 2011. Talentide linn: nulltolerants. *Tallinna Postimees* Online-versioon, 4. november (<http://www.tallinnapostimees.ee/622788/talentide-linn-nulltolerants/> – 27. juuni 2012).

Granbom-Herranen, Liisa 2010. Women’s Place in Finnish Proverbs from Childhood. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 46, lk 95–110 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol46/granbom.pdf> – 27. juuni 2012).

Jakobson, Roman 1981. Linguistics and poetics. *Selected Writings III. Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*. Hague & Paris & New York: Mouton, lk 63–83.

Joala, Tiit 2011. Loeng tänavakunstist seminarisarjas “Semiosalong” 17.02.2011 Tartu Ülikoolis (<http://semiosalong.blogspot.com/2011/02/1-tiit-joala-tanavakunstist.html> – 10. jaanuar 2013).

Jokinen, Heikki 1989. “Onni on suuri valkoinen seinä”. Pöysä, Jyrki (toim). *Betoni kukkii: Kirjoituksia nykyperinteestä*. SKS tietolipas 115, lk 199–214.

Krikmann, Arvo 1985. Vanasõnaparoodiatest. *Keel ja Kirjandus* 8, lk 474–483.

Krikmann, Arvo 1997. *Sissevaateid folkloori lühivormidesse I: Põhimõisteid, žanrisuheteid, üldprobleeme*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://www.folklore.ee/~kriku/LEX/KATUS.HTM> – 28. juuni 2012).

Laaniste, Mari 2005. Piltide ja kirja keelest. *Keel ja Kirjandus* 8, lk 617–629.

Laugaste, Eduard 1976. *Eesti rahvaluule*. Tallinn: Valgus.

Leete, Art 1995. Kriipamisest. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud: Tänapäeva folkloorist*. Tartu: Eesti TA Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti TA Eesti Keele Instituut, lk 59–70 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/cf/lipitud/Kriipamisest.htm> – 28. juuni 2012).

Litovkina, Anna & Mieder, Wolfgang 2006. *Old Proverbs Never Die, They Just Diversify. A Collection of Anti-Proverbs*. Burlington: The University of Vermont, Veszprém: The Pannonian University of Veszprém.

Loesje Eesti (<http://www.loesje.ee> – 27. juuni 2012).

Loesje 2006. *Loesje: a course in creative writing* (http://www.loesje.ee/books/loesje_manual_eng.pdf – 27. juuni 2012).

Lõngus, Edward von 2012. *EvL GENIUS* – blog (<http://evl-genius.blogspot.com.au/2012/01/miski-pole-olulisem.html> – 10. jaanuar 2013).

Mieder, Wolfgang 1991. “An Apple a Day Keeps the Doctor Away”: Traditional and Modern Aspects of English Medical Proverbs. *Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship* 8, lk 77–106.

Mieder, Wolfgang 2008. *“Proverbs Speak Louder Than Words”: Folk Wisdom in Art, Culture, Folklore, History, Literature, and Mass Media*. New York & Washington & D.C./Baltimore & Bern & Frankfurt am Main & Berlin & Brussels & Vienna & Oxford: Peter Lang.

Nierenberg, Jess 1994. Proverbs in Graffiti: Taunting Traditional Wisdom. Mieder Wolfgang (toim). *Wise Words: Essays on the Proverb*. New York & London: Garland Publishing, Inc., lk 543–561.

Palkov, Tõnis & Sepisvart, Uku & Siplane, Andres 2009. *Haiguste ravi. Kontrollitud. Raamat tänavakunstist*. Tallinn: Eesti Pakendiringlus.

Randviir, Anti 2008. Transdistsiplinaarsus objektides: ruumitähistus ja nimetamine grafitist hegemooniani. Pärli, Ülle & Lepik, Eva (toim). *Nimetamise strateegiatest Eesti kultuuris*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 13–39.

- Rolston, Bill 1995. *Drawing Support 2: Murals of War and Peace*. Belfast: Beyond the Pale Publications.
- Sarapik, Virve 2004. Pilt, kunst ja tekst (sissejuhatavat). *Kunstiteaduslikke uurimusi: Studies on Art and Architecture: Studien für Kunstwissenschaft* 1[13], lk 13–46.
- Szpila, Grzegorz 2009. Humour as a Tool in Communicating Proverbial Wisdom in Polish Graffiti. *Acta Ethnographica Hungarica* 54 (1), lk 105–114 (doi:10.1556/AEthn.54.2009.1.9).
- Szpila, Grzegorz 2011. Mural Wisdom. In: Witalisz, Alicja (toim). *Papers on Culture, Language and Literature* 3. *Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie* 55. Krosno: PWSZ Krosno, lk 321–333.
- Tammemäe, Helen (toim) 2012. Ornitoloogi pealehakkamine. *Müürileht*, 1.02.2012 (<http://muurileht.ee/01-02-2012/ornitoloogi-pealehakkamine/> – 28. juuni 2012).
- Taylor, Archer 1931. *The Proverb*. Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press.
- Tedre, Ülo 1983. Sünkretism rahvaluules. *Keel ja Kirjandus* 7, lk 337–341.
- Tenjes jt 2009 = Tenjes, Silvi & Rummo, Ingrid & Praakli, Kristiina 2009. Kommunikatiivse situatsiooni dünaamiline dimensioon. Metslang, Helle & Langemets, Margit & Sepper, Maria Maren (toim). *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 5, lk 267–285 (doi:10.5128/ERYa5.18).
- Torop, Peeter 2008. Multimeedialisus. *Keel ja Kirjandus* 8, lk 721–734 (<http://keeljakirjandus.eki.ee/721-734.pdf> – 28. juuni 2012).
- Tillman, Terry 1990. *The Writings on the Wall. Peace at the Berlin Wall*. Santa Monica, CA: 22/7 Publishing Co.
- Turner, Mark 1991. *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Voolaid, Kalle 1991. *Graffiti: Ajalugu ja näited Tartu linnast*. Kursusetöö. Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder. (Käsikiri autori valduses.)
- Voolaid, Piret 2013. *Graffiti*. Graffiti andmebaas internetis <http://www.folklore.ee/Graffiti> – 25. märts 2013.
- Voolaid, Piret 2011a. *Eesti mõistatused kui pärimusliik muutuvas kultuurikontekstis*. *Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis* 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://hdl.handle.net/10062/17528> – 28. juuni 2012).
- Voolaid, Piret 2011b. Recent Changes and Reflections of True Life Events in Estonian Riddles. Witalisz, Alicja (toim). *Papers on Culture, Language and Literature* 3. *Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie* 55. Krosno: PWSZ Krosno, lk 205–219.
- Williams, Fionnuala 1991. “To kill two birds with one stone”: variants in a war of words. *Proverbium* 8, lk 199–201.

Summary

I tag, therefore I am: A paremic glance at graffiti in Tartu

Piret Voolaid

Keywords: anti-proverbs, graffiti, Loesje posters, paremiology, proverbs, proverb parodies, street art, wellerisms

The article observes the paremic (proverbial-phraseological) element in public space in Tartu, the second largest city in Estonia. The author concentrates on dynamic spaces which are freely accessible to all, without any limitations (incl. important elements of urban space, such as shopping centres, cultural and leisure time centres, stations), and involve the values, symbols and signs of urban life.

The aim of the writing is to analyse the nature, proportions and meanings of the paremic matter in the following studied sources:

- 1) street graffiti, i.e., the (anonymous) drawings, scribblings and writings (200 texts);
- 2) specific poster texts generated by the Tartu group of the international Loesje movement, which have been glued on the walls of buildings, electrical switchboards, lamp posts, etc. in Tartu since 2004 (the poster collection is available in Estonian, English and Russian at <http://www.loesje.ee>, and includes 515 texts).

The primary source for the current article comprises graffiti photographed by the author in Tartu since the beginning of 2011. The texts have been mainly recorded within the town centre; however, Karlova and Tähtvere districts also demonstrate a conspicuous amount of paremic graffiti.

The analysis of multi-modal texts focuses on the proportion of the traditional and improvisational, local and global in the paremia. The aim of the article is to explain what kind of social status, mentality and expressiveness is contained in the texts of this specific cultural phenomenon, and what are the identities, platforms, ideas, and the social reality (concrete events) that these utterances are helping to reflect. The analysis of paremic graffiti texts as social communication applies context-centred methods which give consideration to the social context (i.e., who creates them for whom, where, when, for what reason, what is the receiver's cultural potential to interpret the graffiti text), and also dwell upon the connection that graffiti has with other domains and other forms of art. The paremic text in graffiti often involves and supports the elements of pop-culture and helps to fulfil the human, philosophical, socio-political, self-expressive and sometimes very aggressive and protest-minded aspirations of the author of a particular graffiti text. Graffiti as a multi-modal written cultural form is open, flexible and adaptable to the surrounding reality.

The paremic material is indeed conspicuous in the street art of Tartu, partly due to the fact that among graffiti artists there are many conscious, mission-oriented university and art school students whose actions are inherently carefully premeditated.

The graffiti texts in Tartu make references to societal and cultural phenomena, and the memorable aphoristic form intrinsic to paremia, the poetic way of expression – harmony, rhymes – help, in some cases, to better convey the idea of graffiti.

Tegelikkuse mõtestajad: vanasõnad poola grafitis¹

Grzegorz Szpila

Teesid: Käesolev artikkel uurib vanasõnaelemente poola grafitis. Peaesmärgiks on välja selgitada, kas vanasõnu kasutatakse vaid kontekstivaba sõnamänguna või on seinatarkuste funktsiooniks ka tegelikkuse mõtestamine. Artikkel lähtub eeldusest, et vanasõnadel ja grafitil on nii ühisjooni kui erinevusi, ja et suurem osa paröömilistest seinakriiteldustest on olemuselt antivanasõnad. Mitmed uurimused näitavad, et antivanasõnade põhiomaduseks on nende pilkav ja humoorikas olemus.

Artikkel käsitleb näiteid poola grafitikultuurist, seinu ilmestavatest paröömilistest ütlustest, ning üritab nende põhjal välja selgitada, kas kõnealuseid tekste võiks vaadelda kui teatud emotsionaalset meediumi, mis ei eita folkloorseid rahvatarkusi vaid pigem pakub neile alternatiivi, mõtestades igapäevakogemusi ja -tõdesid ning reguleerides inimkäitumist samal viisil kui seda tegid (ja teevad siiani) traditsioonilised vanasõnad.

Märksõnad: antivanasõnad, grafiti, pragmaatika, seinakirjutus, vanasõnad

Sissejuhatus

Paröömiliste ütluste uurimine linnaruumi seintel annab meile pildi vanasõnatarkuste kohalolu ja rolli kohta tänapäeva maailmas. Vanasõnad puudutavad iga inimeksistenti tahku ning nende funktsioone on juba üsna põhjalikult uuritud. Seevastu pole veel piisavalt tähelepanu pälvinud nende tähendus grafitis, ja näiteks Poolas on tänavakunsti ja konkreetsemalt grafiti uurimisajalugu väga lühike, ning veelgi hilisem on huvi vanasõnagrafiti vastu. Ma näen vajadust mitmetahulise ja põhjaliku käsitlemise järele, mis keskenduks esmajoones vanasõnade tuvastamisele linnapildis ja nende funktsioonide sedastamisele.

Varasemad uurimused poola vanasõnagrafitist

Poola grafiti akadeemilistes käsitlustes ei mainita just sageli vanasõnade tähendust tänavakunstnike jaoks või rahvatarkuste rolli inspiratsiooniallikana. Ka fikseeritud ütluste kohalolu pole sage teema (vt Guz 2001: 16; Jankowska 1999: 24–25; Michow 1995: 116). Käesoleva artikli autor (vt Szpila 2003) pakkus välja esimese lähenemisnurga teemasse, uurides seinavanasõnade struktuuralseid ja semantilisi aspekte ning pragmaatilist funktsiooni. Edasi liikudes tekstsõnumite paröömikasse (Szpila 2006) pakkusid seinatarkused sobilikku paralleeli, et võrdlevalt uurida nende kahe kontrastse kommunikatsiooniviisi suhtumist vanasõnadesse. Kaks mainitud uurimust (Szpila 2003 ja 2006) keskenduvad mõlemad seega vanasõnade kasutamiskiividele tänapäeval, olgu siis meediumiks linnaruum või mobiiltelefon, ning kirjeldavad vormilisi ja sisulisi muutusi, mida traditsioonilised tekstid on taaskasutuses läbi teinud. Nende artiklite põhjal võib järeldada, et vanasõnad on grafitikunstnike jaoks olulised kultuurimärgid, ning nende haaramine loominguprotsessi on elementaarne, kuigi ükski vaatluse all olnud vanasõnadest ei olnud enam vanasõna selle žanri traditsioonilises tähenduses. See tähelepanek kinnitab Wolfgang Miederi (1993: 58) arvamust, et tänapäeval kasutatakse vanasõnu eelkõige moonutatud kujul (täpsemaks ülevaateks antivanasõnade mõistest vt Voolaid 2012: 247). Siinse autori artikkel aastast 2007 (Szpila 2007), mis keskendub huumorile seinavanasõnades, juurdleb selle väite üle pikemalt ning kirjeldab, kuidas grafiti autorid üritavad moonutuste abil luua seintele humoorikaid ütlusi. Viimatimainitud uurimus toetab parömioloogide väiteid (vt nt Mieder & Tóthné Litovkina 1999) selle kohta, mis puudutab tänapäevast esmajoones humoorikat suhtumist rahvatarkusse. See kinnitab ka tähelepanekut huumori ja vanasõnade tiheda interaktsiooni kohta nüüdisajal (Skierkowski 2002: 7). Muuhulgas väidetakse (Skierkowski 2002), et tekstsõnumid ongi kaasaja grafiti. Mainida tasub ka käesoleva artikli autori hiljutist uurimust (Szpila 2011), mis pakub põhjalikuma ülevaate poola grafiti vanasõnaelementidest. Sellegipoolest tundub, et teema vajaks veel rohkem lahtikirjutamist, keskendudes just parömioloogilise grafiti pragmaatilisele aspektile. Seniajani pole vanasõnagrafiti paröömilisele taustale suurt tähelepanu pööratud ega uuritud näiteks seda, kuidas vanasõnad linnaruumis toimivad ja mis lisatähendusi nad selles saavad. Linnaruumi tuleks mõista nii füüsilise kui ajalise ruumina – ka käesolev artikkel võtab aluseks Marek Skierkowski käsitluse linnaruumist kui oma kaasaja emotsioonide ja mõttemallide peegeldusest (Skierkowski 2002: 7).

Materjal

Kõnealuse uurimistöö materjal pärineb erinevatest internetiallikatest (vt allikate nimekirja artikli lõpus) aga ka raamatutest ja artiklitest ajavahemikus 2002–2011 kogutud seinavanasõnadest. Selle tulemusel saadi sada vanasõnagrafitit, mis jagunevad 63 tüüpi. Pärast 2003. aasta uurimuse (Szpila 2003) ilmumist on lisandunud vaid 8 uut teksti ja 5 tüüpi, mis ilmestab fakti, et 21. sajandi alguses on vanasõnakriitelduste (nii traditsiooniliste kui moonutatud vanasõnade) esinemissagedus vähenenud. Praegusse valimisse kaasati 20 teksti, mis on viiendik kogu korpusest.

Grafiti, vanasõnad ja antivanasõnad

Pole imestada, et grafitit peetakse kunstiliigiks, kus ka vanasõnadel oma oma kindel ja üsna oluline koht ja funktsioon (vt nt Mieder 2007: 20). Samal ajal jääb enamik uurijaid positsioonile, et grafitikunstnike peamiseks eesmärgiks on naeruvääristada traditsioonilisi vanasõnu, piirates nende sõnumit. Paröömilist sisu või (nii vormilist kui loogilis-semiootilist) struktuuri kasutatakse küll vahel selleks, et tutvustada uusi ja tähtsaid tõdesid, kuid sellegipoolest jääb püsima üleolev suhtumine algmaterjali, so vanasõnadesse, mille traditsiooniline tarkusetera põrmustatakse või pööratakse pea peale (vt ka Mieder 2007; Nierenberg 1994). Käesoleva artikli autori varasemad tööd (Szpila 2003; 2009; 2011) kinnitavad, et vanasõnagrafiti on traditsioonilise paröömika suhtes agressiivne, rünnates selle kõige olulisemat punkti ehk selle lõplikkust ja paikapanevat tarkust. Grafiti autorite silme läbi ei toimi folkloorne vanasõna enam nn lahkumisrepliigina, millega kõik öeldu saab kokku võetud ja olulisele alla tõmmatud. Stewart (1991: 18) täheldab, et kui “vanasõna on öeldud, siis pole enam midagi lisada”. Linnaseintel seatakse selline peaaegu sakraalne käsitlus kahtluse alla, samuti ei jäeta vanasõnu kunagi oma äranägemise järgi modifitseerimata. Selleks kasutatakse tervet plejaadi sisu ja struktuuri muutvaid vahendeid (vt Boronkai & Litovkina 2007: 108; Litovkina jt 2007: 48). Antivanasõnade võrdlemine nende uute suguvendadega pakub teemasse huvitavaid sissevaateid (Mieder 2007: 19, 42–43). Tuleb märkida, et linnaruumis leiduvad vanasõnaparoodiad on nii põhjalikult töödeldud, et see seab seeläbi küsimärgi alla klassikaliste vanasõnade olemasolu üleüldse, samuti nende lingvistilise märgi rolli traditsioonilise tarkuse asukohana.

Eelmainitud arvestades oleks huvitav sedastada, kas grafiti on peamiselt “huumor, naerulagin, turtsatus, naeratus” (Beck 1982: 74), või hoopis midagi vastupidist, midagi tõsiseltvõetavat. Seda tehes astume rajale, millel võib va-

ritseda “mõningaid ohte” (Beck 1982). Üks arvamus, mis osaliselt Becki hüpoteesi ümber lükkab, on Frank D’Angelo (1974: 173) väide, et grafiti meenutab mitmes mõttes vanasõnu:

mõlemad on lühidad, otsesed, lakoonilised, tabavad. Nagu ka vanasõnad, sisaldab grafiti viiteid moraalsetele ja eetilistele tõdedele. Nagu vanasõnad, on grafiti tuttavlik ja lähedane oma auditooriumile, sest nad kuuluvad tavakäibesse. Ja nagu vanasõnad, on grafiti autoriteks üksikud inimesed, kuid nende looming jõuab massidesse (D’Angelo 1974).

D’Angelo osutab sellele, et teiste ühisjoonte kõrval edastab ka grafiti tõdesid, mis reguleerivad inimeksistenti. Kuid sarnasuste kõrval märkab ta ka mõnda erinevust:

Ometi on grafiti vanasõnadest erinev, sest seintel leiduvad tõed on mõningate eranditega pigem konkreetseid kui universaalseid. Vanasõnad on seotud rahvalike tarkustega, samal ajal kui grafiti on peenem ja linlikum. Vanasõnad suhtuvad inimloomusse lahkelt, samal ajal kui grafiti on alati salvav ja satiiriline. Kui vanasõnad osutavad “omade” voorustele, siis grafiti pilab kosmpoliitseid pahesid. Vanasõnad pooldavad lihtsust, naturaalsust ja puhtust; grafiti esindab madalust, rõvedust, jämedust. Vanasõnad kasutavad sõnumi edastamiseks kogunenud tarkust; grafiti kasutab sõnumi edastamiseks naeruvääristamist, pilget, halvakspanu ja põlgust (D’Angelo 1974).

Siinkohal ei taha ma toetada või välistada D’Angelo väiteid, sest see nõuaks põhjalikumat analüüsi kahe kommunikatsioonivormi, vanasõnade ja grafiti, interaktsioonist. Selle asemel pakub mulle huvi viis, kuidas selline kahe žanri sulam – paröömiline grafiti – suhestub ümbritseva reaalsusega, kontekstiga, milles ta on loodud.

Vanasõnu käsitletakse siinses artiklis kui “ametlikku grafitit”. Seda terminit kasutasid esimesena Hermer ja Hunt (1996), kes nimetasid niimoodi igapäevaelu reguleerivaid silte ja märke ametlikus ruumis. Grafiti aga on oma loomuselt otseses mõttes mitteametlik ja vanasõnagrafiti kuulub samuti sellesse kategooriasse. Niisiis on paröömilistel seinatekstidel implitsiitselt reguleeriv funktsioon, milles nad seovad traditsioonilist rahvatarkust uuest kontekstist tulenevate aspektidega. Sellega seoses on huvitav vaadata, kuidas vanasõnagrafiti suhestub oma originaalallika kui lingvistilise märgiga; kuidas ta moonutab algset vormi, et saavutada lõplik tulemus. See on muundamise põhisamm, see on väljakutse, mis puudutab eelkõige vanasõnade kasutamist grafitis, mitte muudes eluvaldkondades. Muundumise puhtalt lingvistilist aspekti siinkohal ei käsitleta, sest seda on juba varasemates uurimustes vaadeldud ja see pole

praeguse artikli fookuseks. Sellegipoolest ei saa sisulist/lingvistilist ja vormilist analüüsitaset omavahel täiesti isoleerida, sest muutused ühes alas puudutavad ka teist. Alljärgnevalt kirjeldatakse seda, kuidas grafiti suhestub reaalsusega, vaadates mööda muutuste vormilisest poolest ja keskendudes sellele, mida grafitikunstnikud oma vanasõnamoonutustega öelda tahavad.

Grafiti ja hoiakud

Hoiakud grafitis kooruvad välja pindmiste vormiliste ja sisuliste moonutuste alt juhul kui grafitis aimdub soov sõnastada uusi sissevaateid, mis puudutavad vanade tõdede kehtivust tänapäevamaailmas või uute süstematiseerimata igapäevaeluaspektide sedastamist. Seda tehes järgitakse enamasti kohusetundlikult etteantud paröömilisi šabloone. Fakt, et vanasõnad grafitis üldse esinevad, räägib juba iseenesest selle kasuks, et tänavakunstnikud omistavad neile potentsiaalse regulaatori funktsiooni, mis võiks tuua soovitud muutusi hetkeolukorda. Eriti huvipakkuvad on sellised tekstid, mis ei keskendu üksnes vanade tõdede naeruvääristamisele või ümberlukkamisele, vaid proovivad võrdlemisi tõsiselt sõnastada uut filosoofiat, defineerida suhteid ja pakkuda välja uusi käitumismalle.

Artikli pealkirjas püstitatud küsimus pole lihtsate killast, sest selleks peab välja selgitama, kas seintel leiduvad vanasõnad lahkuvad seintelt ja asuvad elama (urbanistliku grafititarbija) mõttemaailma, või millise väärtuse, populaarsuse ja leviulatus saavutavad nad potentsiaalse publiku hulgas. Ainult siis saame otsustada, kas seinatarkused seostuvad reaalsusega samal viisil kui traditsioonilised vanasõnad. Meie vanasõnagrafiti käsitlus eeldab, et see nähtus aitab väljendada teatud arvamusi või tundmusi. Kuid ma ei näe selles ainult vaenulikkuse ja frustratsiooni väljapääsu; lisaks sellele vaatlevad seinakirjutused tänapäeva maailma, reageerivad toimuvale, kommenteerivad olude üürikust, korduvust või jäävust jne. Võimalik, et grafitikirjutajad teevad seda kõike lootuses, et nende seinatarkusi võidakse peatselt võtta kui uusi tegelikkuse mõtestajaid.

Kõnealuse vanasõnagrafiti korpuse seast valiti mõned kategooriad, mida võib käsitleda kui hoiakute avaldumise lookuseid. Kategooriate arv on võetud võimalikult väike, kuigi teoreetiliselt on võimalik neis näha ka alamjaotusi. Tuleb ka meeles pidada, et sarnaseid hoiakuid võib esineda mitme kategooria all samaaegselt. Alljärgneva analüüsi tarbeks eraldati korpusest tekste kaheksast kategooriast: kirik, sündmused/uudised, igapäevaelu, moraalsus, filosoofilised mõtisklused, seks, kool ja töö.² Neid kategooriaid käsitletakse järjekorras, mis ei väljenda nende sisulist tähtsust ega kategooria kaalu valimis.

I. Kirik

See rühm sisaldab vanasõnu, mis on sisuliselt seotud religiooni ja (katoliikliku) kiriku institutsiooniga.

[1] *Bóg dał, Bóg wziął, a kto daje i odbiera...* (Jumal andis, jumal võttis, tema annab ja võtab...)
(<http://czarnyhumor.pl/pokaz/graffiti/> – 26. oktoober 2012);³

[2] *Gdzie diabeł nie może tam ja wychędoże. Ksiądz.* (Kus kurat ei saa, seal võin mina keppida. Preester.) (<http://jonasz.eu/joke11.html> – 26. oktoober 2012);

[3] *Jaka praca taka taca.* (Kuidas töötad, nii ka maksad kümnist)
(<http://fuuuu.pl/kawa%C5%82y/graffiti/2446> – 26. oktoober 2012).

Esimene seinakirjutus ühendab endas kahte vanasõna (*Bóg dał, Bóg wziął*; 'Jumal annab, jumal võtab' ja *Kto daje i odbiera, ten się po piekle poniewiera*, 'Kes annab ja võtab, lõpetab põrgus'). Kokku kujutab see endast pilkavat kommentaari jumala väidetavalt arukale otsustusoskusele. Teine grafiti võiks olla sama hästi kategoorias, mis koondab seksi puutuvaid vanasõnu, kuid selle esmane tähendus on siiski seotud kirikuga, sest see kommenteerib katoliku preestrite väidetavat kommet olla seksuaalsuhetes kirikuinstitutsioonis töötavate naistega või armukestega väljaspoolt kirikut. Vanasõna originaalversioon viitab naiste võimele õnnestuda lootusetutes ülesannetes: *Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle* (Kus kurat ei saa hakkama, sinna saadab ta naise), seepärast kasutatakse seda preestrite moraali kommenteerimiseks (kuigi, ei tohiks välistada vihjeid homoseksuaalsusele). Lõplikus tekstis on vanasõna teine osa asendatud uue struktuurielemendiga, kus verb *wychędoże* (keppima) riimub teise tegusõnaga *może* (suutma). Viimane seinakirjutus puudutab Poola katoliku kiriku rahakogumissüsteemi, viidates vanasõnale *Jaka praca, taka płaca* (Nagu töö, nii ka palk). Siia kategooriasse kuulub kolmas vanasõnaparoodia seetõttu, et sõna *płaca* (palk) on asendatud sõnaga *taca* (kandik), ja motivatsiooniks on jällegi kõlaline sarnasus. Sõna *taca* (ja sellega assotsieeruv) on kahtlemata seotud kümnnise kogumise kombega, ja antivanasõna viitab võimalikule ühisosale, mis on inimese palga suurusel ja tema kirikutoetamise harjumustel. See on irooniline, isegi kriitiline kommentaar viisile, kuidas vamulikkond on omastanud hulga varandust, teenides annetustest suurel hulgal raha, kuigi nende töö võib tunduda vähene. Igal juhul väljendab näide 3 mitteisiklikku pahameelt poola vaimulike ja kiriku vastu.

II. Sündmused/uudised

Järgmistel seinakirjutustel on teistsugune sihtmärk: need kommenteerivad Poola ja muu maailma uudiseid. Ühelgi juhul ei saa me öelda, et tegemist on piiratud ajaperioodiga kohe sündmuse järel; kõige vanem sündmustest on näide 6 ja kõige hiljutisem näide 5.

[4] *Komu rano w Sejmie staje, temu Anastazja daje.* (See, kellel on hommikul parlamendis erektsioon, seksib Anastazjaga) (<http://blog.tenbit.pl/klay92/328> – 26. oktoober 2012);

[5] *Zgoda buduje, a Niezgoda to qrwa.* (Harmonia ühendab ja Niezgoda on mõrd) (<http://graffiti.humoris.pl/graffiti-napis/7281/zgoda-buduje-a-niezgoda-to-qrwa-napis-na-murze-szkoly> – 26. oktoober 2012);

[6] *Niech żyje Czarnobyl! Co dwie głowy to nie jedna.* (Elagu Tšernobõl! Kaks pead on parem kui üks) (<http://www.ciapek.pl/t/33/graffiti/> – 26. oktoober 2012).

Seinakritseldus, kus mainitakse Anastazjat, sisaldab kultuurispetsiifilist vihjet naisele, kes usutavasti oli seksuaalvahekorras paljude Poola parlamendiliikmetega 1990. aastatel. Vanasõnaparoodia ise viitab originaalile *Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje* (Kes tõuseb vara, sellele jumal annab; Varajane lind leiab ikka tera, vt ka näide 16). See on samaaegselt kommentaar poliitilisele elule (eriti Poola parlamendi, Seimi, liikmete omale), aga ka seksile, kuigi esimene tähendus on tugevam. 5. näide on üks hilisematest lisandustest selles korpuses, ja sisaldab viidet avaliku elu tegelastele Katarzyna Niezgodale, kes on kihlatud Tomasz Kammeli, tuntud televisiooninäoga. See on solvav märkus kõnealuse naise pihta (*qrwa* on moonutus poolakeelsest sõnast *kurwa*, 'lits'), ja tekstist ei selgu ühtegi tegelikku fakti või kommentaari, mis seda naist iseloomustaks. Seinakirjutuse teeb huvitavaks sõnamäng, milles vastandatakse sõna *zgoda* (harmonia) sarnase kõlaga sõnaga *niezgoda* (disharmonia, segadus). Me ei saa välistada, et autori ajendiks oli väljendada isiklikku vastumeelsust naise suhtes, kes on olnud kollase pressi huviorbiidis kui Kammeli väljavalitu ja kelle suhe mehega on tekitanud pisut avalikku uudishimu (kui tagasihoidlikult väljenduda). Selle rühma viimane näide (6) pilkab süngelt Tšernobõli katastroofi ja tuumakiirguse mõju. Vanasõna *Co dwie głowy, to nie jedna* (Kaks pead on parem kui üks) kasutatakse siin originaalvormis, ja ironiline lisand (Elagu Tšernobõl!) muudab vanasõna päevakajaliseks kommentaariks.

III. Igapäevaelu

Siia kategooriasse on koondatud sellised seinatekstitid, mis viitavad igapäevaelu põhiaspektidele, nimelt elukeskkonnale (7) ja tervisele (8 ja 9).

[7] *Im dalej w las tym więcej butelek* (Mida sügavamal metsas, seda rohkem pudeleid) (<http://www.ciapek.pl/t/33/graffiti/> – 29. oktoober 2012);

[8] *Czas goi rany, ale nigdy nie zaszkodzi zasięgnąć opinii lekarza* (Aeg parandab kõik haavad, aga soovitatav on küsida ka arsti arvamust) (<http://humorek3.w.interia.pl/graffiti.html> – 29. oktoober 2012);

[9] *Gdzie dwóch się bije, tam korzysta dentysta* (Kui kaks inimest kaklevad, siis hambaarst saab sellest kasu) (<http://graffiti.humoris.pl/graffiti-napis/7206/gdzie-dwoch-sie-bije-tam-korzysta-dentysta> – 29. oktoober 2012).

Need kolm näidet muudavad originaalvanasõnade tähenduse sõna-sõnaliseks, piirates nende kasutusala vaid kindlate situatsioonidega. Esimeses neist (7: *Im dalej w las, tym więcej drzew*; 'Mida sügavamal metsas, seda rohkem puid') on vahetatud välja üks sõna, *drzewo* (tekstis mitmuse genitiiv sõnast *drzew*, 'puu'), mille asemel on sõna *butelka* (mitmuse genitiiv sõnast *butelek*, 'pudel'). See vanasõnaparoodia juhib tähelepanu Poola (ja ülejäänud maailma) metsade reostatusele. Teine näide (8) laiendab algset vanasõna *Czas goi rany* (Aeg parandab kõik haavad), lisades sellele fraasi, mis muudab vanasõna tähenduse sõna-sõnaliseks. Vanasõna esmane sisu, st valu ja kannatused mööduvad aja jooksul ise, vahetatakse välja, ja "haavad" mõistetakse ainult selle sõna füüsilises tähenduses, mistõttu soovitatakse konsulteerida spetsialisti – arstiga. Seda saab nüüdsel kujul tõlgendada ka nii, et füüsiliste probleemide puhul tuleb pöörduda arsti juurde ja ei tohi probleemi eirata. Selle seksiooni viimases, 9. näites on toimunud järjekordne vahetus. Sõna *trzeci* (kolmas) on lauses *Gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta* (Kui kaks kaklevad, seal kolmas saab kasu) asendatud sõnaga *dentysta* (hambaarst). Selle vahetuse tulemusel võib "kaklust" mõista mitte ülekantud tähenduses, vaid reaalse kaklusena, mille tulemusel võidakse osalejatel hambad välja lüüa. Tähenduse muutudes võib tõesti tunduda asjakohane soovitus minna hambaarsti juurde. See paröömiline grafiti on labane tähelepanek füüsilise vägivalla tagajärgedest.

IV. Moraalsus

Kogu korpuses on ainult üks näide, mis viitab moraalsusele, ja seda oma päritolu tõttu piiblist.

[10] *Nie rób drugiemu, co tobie niemile – powiedział masochista* (Tee teistele seda, mida sa tahad, et sulle endale tehakse – ütleb masohhist) (<http://www.ciapek.pl/t/33/graffiti/> – 29. oktoober 2012)

Vanasõna *Nie czyní drugiemu, co tobie niemile* (Ära tee teistele seda, mida sa ei taha, et sulle tehakse) on siin tõlgendatud masohhisti (graffiti autori?) silme läbi. Vanasõna moonutades lõi autor velleristliku struktuuri. Kuigi vanasõna algne laiem mõte on kitsendatud masohhistlike kommete kohta käivaks, on selle moraal säilinud kui teemakohase käitumiskoodeksi täisväärtuslik osa, vajalik nõuanne vastavates seksuaalpraktikates, või siis üldise seksuaalkäitumise reegel.

V. Filosoofilised mõtisklused

Siia kategooriasse kuuluvad seinakirjutused, mis esindavad nõ eksistentsiaalse graffiti suunda (Michow 1995: 112). See hõlmab graffitit, mis kirjeldab inimest ja -kogemust, ja mille aluseks on vanasõnad, mis keskenduvad samuti elu-filosoofiale kõige üldisemas mõttes (vt Skierkowski 2002: 7). Valitud näited kirjeldavad tarkust (11), sõprust (12), ebaõnne (13) ja armastust (14):

[11] *Mądry głupiemu ustępuje ... i dlatego ten świat tak wygląda* (Targem annab järele ... ja sellepärast on maailm selline nagu see on) (<http://graffiti.humoris.pl/graffiti-napis/7377/madry-glupiemu-ustepuje-i-dlatego-ten-swiat-tak-wyglada> – 29. oktoober 2012);

[12] *Pewnego przyjaciela poznasz w sytuacji niepewnej* (Sa kohtad tõelist sõpra ebakindlates oludes) (<http://michal671.ubuntu-pomoc.org/forum/showthread.php?tid=321> – 29. oktoober 2012);

[13] *Nie ma tego dobrego, co by na złe nie wyszło* (Ei ole heategu, mis ei muutuks halvaks) (<http://www.ciapek.pl/t/33/graffiti/> – 29. oktoober 2012);

[14] *Stara miłość nie rdzewieje, ale niestety – siwieje* (Vana arm ei roosteta, vaid läheb kahjuks halliks) (<http://windows7forum.pl/501-x-graffiti-20722-t> – 29. oktoober 2012).

Esimene on täiuslik antivanasõna-žanri esindaja. Laiendusse lisatud kommentaar osutab sellele, mis juhtub, kui vanasõna *Mądry głupiemu ustępuje* (Targem annab järele) liiga sõna-sõnaliselt järgitakse. Teine näide (12) on parafraas originaalist *Prawdziwych przyjaciół poznaje się w biedzie* (Tõelist sõpra tunnend hädas). Parafraas annab edasi sama mõtte, mis algne versioon, kuid muutus puudutab sõna *pewny* (tõeline, usaldusväärne), mis on asendatud sõnaga *nie-pewny* (ebakindel, ebaturvaline). Tulemust võib võtta kui vana rahvatarkuse kinnitust. 13. näite originaalstruktuur on tagurpidi pööratud, nii et lõpptulemus (õnn; *Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło* (pole halba, mis ei muutuks heaks)) on toodud hoopis algpunktiks. Suhted on tagurpidi pööratud, ja kuigi see ei eita vanasõna esialgset sõnumit, konstrueeritakse uus tarkusetera, mis on tunduvalt vähem optimistlik kui originaal. Viimases näites (14) korratakse vana tõde *Stara miłość nie rdzewieje* (Vana arm ei roosteta), kuid selle sõna-sõnalist mõistmist toetab lisatud fraas, mis tõdeb, et mida vanemaks me saame, seda hallimaks muutume, olgu siis armastusega või ilma.

VI. Seks

Siia kategooriasse kuuluvad vanasõnaparoodiad, mis viitavad seksile.

[15] *Palcówka jest srebrem, a mineta złotem* (Näpukas on hõbe, suuseks on kuld) (<http://jonasz.eu/joke11.html> – 13. mai 2012);

[16] *Dlaczego pedaty wstają wcześniej? Kto rano wstaje, temu pan Bóg daje* (Miks ärkavad peded vara? Sest varane lind leiab ussikesest) (<http://jerzy.friko.pl/inne.html> – 29. oktoober 2012).

Näide 15 on hinnang kahele seksuaaltegevusele, käega rahuldamisele ja suuseksile, millest viimast kiidetakse paremaks. Vihjatakse tuntud vanasõnale *Mowa jest srebrem, a milczenie złotem* (Rääkimine hõbe, vaikimine kuld). Teine tekst võib tunduda jumalavallatu neile, kes võtavad seda sõna-sõnalalt: et jumal premeerib vara tõusvaid homoseksuaale seksiga. Teistsugune tõlgendus lubab käsitleda aga jumala figuuri metafoorselt. Võtmesõnaks on sõna *daje* (*dawać* tähendab 'andma'), mida kasutatakse poola keeles meeste kohta, kes homoseksuaalses vahekorras on passiivses rollis. Samas võib seda mõista ka neutraalselt nagu originaali *Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje* puhul (Kes vara tõuseb, sellele jumal annab; Varane lind leiab tera), mil seda võib tõlkida sõnade *tasustama, aitama, toetama* abil.

VII. Kool

Selles rühmas on vaid üks näide, mis viitab eksimatult Poola koolielule.

[17] *Pokorny uczeń z dwóch ściąg korzysta* (Alandlik tudeng kasutab kahte spikrit) (<http://www.jajcarz.ksiazkowo.net/kawal/2323/> – 29. oktoober 2012).

See seinakirjutus kannab väga praktilist reguleerivat funktsiooni Poola ühiskonnas. Testides ja eksamitel spikerdamine on Poolas väga levinud igal koolitasemel ja kuigi ametlikult leiab see halvakspanu, on käesoleva antivanasõna eesmärgiks anda juhendeid, kuidas õpetaja petmises paremaks saada. Originaal *Pokorne ciele dwie matki śsie* (Alandlik vasikas joob kahe ema piima) on säilinud, kuid selle üldine sisu on muudetud konkreetseks, ning sellisel kujul käib tekst koolikäitumise ja selle reguleerimise kohta. Paradoksaalselt soovitab see eetiliselt kaheldavat käitumist juba algses versioonis, mis pole tegelikult vanasõnade puhul kuigi tavaline.

VIII. Töö

Viimane kategooria sisaldab tekste, mis peatuvad töö olemusel, väärtusel, ja selle mõjul inimesle.

[18] *Jak cię widzą to pracuj* (Tööta, kui sind vaadatakse) (<http://www.hwbaran.eu/Graffiti.htm> – 29. oktoober 2012);

[19] *Uczciwością i pracą ludzie się męczą* (Ausus ja töö teeb inimesed väsinuks) (<http://graffiti.humoris.pl/graffiti-napis/9172/uczciwoscia-i-praca-ludzie-sie-mecza> – 29. oktoober 2012);

[20] *Żadna praca nie hańbi, ale każda męczy* (Ükski töö pole häbiasi, kuid iga töö väsitab su ära) (<http://pszoniak.net/edukacja/strony/graffiti.htm> – 29. oktoober 2012).

Suhte töötegemisse võib kokku võtta nende kolme seinakirjutuse põhjal järgmiselt: töö on väsitav tegevus ja kui sa just pead tööd tegema, siis tee seda ainult selleks, et teised näeksid, et sa töötad. Esimene tekst viitab vanasõnale *Jak cię widzą, tak cię malują* (Nagu sa paistad, nii sind värvitakse) millel pole midagi tegemist tööga. Originaali sisu on muudetud nii, et see kehtiks ka töötegemise kohta. Tulemus väljendab tähelepanekut, et tööd peaks tegema ainult siis, kui

keegi jälgib ja kontrollib. Näidete 19 ja 20 aluseks on vanasõnad *Uczciwością i pracą ludzie się bogacą* (Ausus ja raske töö teevad rikkaks) ja *Żadna praca nie hańbi* (Ükski töö pole häbiasi). Suhtumine töösse, mis väljendus originaalides, on muudetud nii, et see väljendaks üldist negatiivset suhtumist töösse (ja ka aususse).

Kokkuvõte

Näited, mida selles artiklis analüüsiti, viitavad sellele, et vanasõnagrafiti sisaldab erinevaid tundmusi ja arvamusi, mis on olemuselt üldtuntud tõesed ja kannavad nähtavaid ühisjooni traditsiooniliste vanasõnadega. Neis peegeldub ka tekstide autorite, grafitikunstnike, tähelepanelikkus ja nende üldisemad hinnangud ühiskonnale, mis on universaalsed isegi juhul, kui konkreetne sihtmärk on olemas. Vaataja võib leida vanasõnaparoodiatest mitmeid globaalseid vihjeid. Seinatarkused kasutavad osavalt ära originaalparöömika kategoorilist kõneviisi ja mõjujõudu ning kannavad selle üle uutele teemadele, mida vanasõnad traditsiooniliselt ei käsitlenud. On sellegipoolest ilmne, et tänavakunstnikud valivad vanasõnažanri just siis, kui nad soovivad väljendada oma arvamust – seda ei saa öelda kõikide teiste grafitiliikide kohta, mille semantika ulatub loendamatu rohkematesse kategooriatesse (vt Sawicka 1993; Michow 1995; Skubalanka 1999).

Kõige eelõeldu valguses jõuame tagasi algse küsimuse juurde, kas vanasõnagrafiti võib olla tegelikkuse mõtestaja ja reguleerija. See küsimus ei olegi nii lihtne. Kui me võtame arvesse fakti, et seinakritseldused, mis kasutavad algallikana vanasõnu, on olemuselt antivanasõnad, siis peaksid need funktsioneerima antiregulaatoritena. Nad töötavad üleüldse regulaatorite kui selliste vastu. Kuid kui me vaatleme seda materjali kui antivanasõnu, mis viitavad konkreetsetele tarkuseteradele, siis pole need antiregulaatorid, vaid on pigem vahendiks, mille abil revideerida ja ümber hinnata süsteemi, mille on loonud traditsioonilised vanasõnad. Isegi need seinatarkused, mis moonutavad vanasõnu ilma konkreetse eesmärgita ja võtavad seda lihtsalt kui loovat sõnamängu, tunduvad osutavat sellele, et traditsiooniliste rahvatarkuste kõigutamatu mõjuvõimu tuleks käsitleda kriitiliselt. Artiklis vaadeldud näited, mis moodustavad vaid osakese terve vanasõnagrafiti arhiivist, annavad tunnistust sellest, et vanasõnade algse mõtte modifitseerimisel on üsna otsene põhjus. Tulemus ei ole mitte niivõrd antivanasõna, ega isegi mitte anti-vanasõna-kui-institutsioon. Selle asemel peegeldavad nad püüdu tulla toime lingvistikaülese reaalsusega, nagu seda tegid ka traditsioonilised vanasõnad. Kuigi vaevumärgatavalt,

kõnetab vanasõnagraffiti ka muutuvat maailma, muutuvat väärtussüsteemi ja muutuvaid eelistusi. See pole üllatav, sest vanasõnad ja nende tuletised ongi väga tundlikud reaalsuse muutuste suhtes (Komenda-Earle 2009). Selles mõttes võiks seinatarkusi võtta kui uusi regulaatoreid, neoregulaatoreid, mis asendavad tänapäevamaailmas kõlapinnata jäänud vanasõnu sellistega, mis süstematiseerivad praeguse ajastu inimelu ja -kogemust. Isegi kui need seinakirjutused ei saavuta püsivat staatust tegelikkuse mõtestajana, näitavad nad, et reaalsus, mida reguleerisid traditsioonilised vanasõnad, on muutumas, ja inimestel on vaja uusi vahendeid, ehk isegi mitte vanasõnade uues vormis (anti-, pseudo- vm vanasõnadena), vaid hoopis mingil muul kujul. Vanasõnagraffiti püsijäämine arvamuste peeglina sõltub paljudest faktoritest nagu väljendatud arvamuste ajakohasus, uute vormide aktsepteerimine ja levik, ning selliste märkide vajalikkus ühiskonnas tervikuna.

Tõlkinud Liisi Laineste

Kommentaariid

- ¹ Käesoleva artikli tõlkimist toetas ETF grant 8149.
- ² Michow (1995) pakub välja poola graffiti üldise klassifikatsiooni. Siinses uurimuses toodud kategooriad kattuvad nendega, kuigi Michow klassifikatsioon katab kogu graffiti ja sisaldab seega rohkem erinevaid tüüpe. Vt ka Sawicka (1993) ja Skubalanka (1999).
- ³ Autor on lisanud poolakeelsetele vanasõnagraffitudele sõnasõnalise tõlke (inglise keelest tõlkinud toimetaja L. L.), mõnel juhul ka poolakeelse originaalvanasõna ja selle rahvusvahelise vaste (selle puudumise korral ainult tõlke). Alles on jäetud algupärane kirjaipilt.

Internetiallikad

<http://pszoniak.net/edukacja/strony/graffiti.htm>

<http://www.jajcarz.ksiazkowo.net/kawal/2323/>

<http://www.ciapek.pl/t/33/graffiti/>

<http://michal671.ubuntu-pomoc.org/forum/showthread.php?tid=321>

<http://windows7forum.pl/501-x-graffiti-20722-t>

<http://graffiti.humoris.pl>

<http://jerzy.friko.pl/inne.html>

<http://czarnyhumor.pl/pokaz/graffiti/>

<http://jonasz.eu/joke11.html>

<http://fuuuu.pl/kawa%C5%82y/graffiti/2446>

<http://blog.tenbit.pl/klay92/328>

<http://humorek3.w.interia.pl/grafiti.htm>

Kirjandus

Beck, James P. 1982. Graffiti: The Vulgar Blackboard's Wit. *The English Journal* 71 (3), lk 73–74 (doi:10.2307/817036).

Boronkai, Dóra & Litovkina, T. Anna 2007. Appreciation of Humor in Hungarian Anti-Proverbs. *Acta Ethnographica Hungarica* 52 (1), lk 105–134 (doi:10.1556/AEthn.52.2007.1.4).

D'Angelo, Frank J. 1974. Sacred Cows Make Great Hamburgers: The Rhetoric of Graffiti. *College Composition and Communication* 25 (2), lk 173–180.

Guz, Bartłomiej 2001. Język wchodzi w grę – o grach językowych na przykładzie sloganów reklamowych, nagłówków prasowych i tekstów graffiti [Mängu tuleb keel – Keelemängud hüüdlausestes, pealkirjades ja grafitis]. *Poradnik Językowy* 10, lk 9–20.

Hermer, Joe & Hunt, Alan 1996. Official Graffiti of the Everyday. *Law & Society Review* 30 (3), lk 455–480 (doi:10.2307/3054125).

Jankowska, Katarzyna 1999. Próba klasyfikacji napisów graffiti [Graffiti esialgne klassifikatsioon]. *Literatura Ludowa* 3, lk 24–25.

Komenda-Earle, Barbara 2009. Sprichwörter und Antisprichwörter: Kultur und (Anti)Kultur [Vanasõnad ja antivanasõnad: kultuur ja (anti)kultuur]. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Colloquia Germanica Stetinensia* 16, lk 169–179.

Litovkina Tóthné, Anna & Vargha, Katalin & Barta, Péter & Hrisztova-Gotthardt, Hrisztalina 2007. Most Frequent Types of Alteration in Anglo-American, German, French, Russian and Hungarian Anti-Proverbs. *Acta Ethnographica Hungarica* 52 (1), lk 47–103 (doi:10.1556/AEthn.52.2007.1.3).

Mieder, Wolfgang 1993. *Proverbs are never out of Season*. New York: Oxford University Press.

Mieder, Wolfgang 2007. Anti-Proverbs and Mass Communication: The Interplay of Tradition and Innovative Folklore. *Acta Ethnographica Hungarica*, Vol. 52, No. 1, lk. 17–45 (doi:10.1556/Aethn.52.2007.1.2).

Mieder, Wolfgang & Litovkina T., Anna 1999. *Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs*. Burlington: The University of Vermont.

Michow, Elżbieta 1995. Polskie graffiti [Poola graffiti]. *Polonica* XVII, lk 109–120.

Nierenberg, Jess 1994. Proverbs in Graffiti. Taunting Traditional Wisdom. Mieder, Wolfgang (toim). *Wise Words. Essays on the Proverb*. New York & London: Garland Publishing, Inc, lk 41–58.

Sawicka, Grażyna 1993. Językowy obraz rzeczywistości społecznej i politycznej w graffiti. [Sotsiaalse ja poliitilise reaalsuse lingvistiline kajastus graffitis]. Anusiewicz, Janusz & Siciński, Bogdan (toim). *Język a kultura 11: Język polityki a współczesna kultura polityczna* [Keel ja kultuur 11: Poliitika ja tänapäeva poliitkultuuri keel]. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, lk 163–175.

Skierkowski, Marek 2002. *Graffiti* [Graffiti]. Wrocław: Wydawnictwo Fox.

Skubalanka, Teresa 1999. Język graffiti [Graffiti keel]. *Stylistyka* VIII, lk 89–103.

Stewart, Susan 1991. Notes on Distressed Genres. *Journal of American Folklore* AF 104, lk 5–31 (doi:10.2307/541131).

Szpila, Grzegorz 2003. Co mur, to mądrość narodu – przysłowie w graffiti po polsku [Igal seinal on oma rahvatarkus – Vanasõnad poola graffitis]. *Literatura Ludowa* 3, lk 35–42.

Szpila, Grzegorz 2006. Przysłowiowe SMS-y – paremia w komunikacji elektronicznej [Vanasõnad sms-ides – Parõõmika elektroonilises kommunikatsioonis]. *Literatura Ludowa* 1, lk 33–40.

Szpila, Grzegorz 2007. Humour as a Tool in Communicating Proverbial Wisdom in Polish Graffiti. *Acta Ethnographica Hungarica* 54 (1), lk 105–114 (doi:10.1556/AEthn.54.2009.1.9).

Szpila, Grzegorz 2011. Mural Wisdom. Witalisz, Alicja (toim). *Across Borders* IV. Krosno: PWSZ Krosno, lk 321–333.

Voolaid, Piret 2012. In Graffiti Veritas: A Paremic Glance at Graffiti in Tartu. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland. Creativity and Tradition in Cultural Communication*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 237–268.

Summary

Regulating the reality? Proverbs in Polish graffiti

Grzegorz Szpila

Keywords: anti-proverbs, graffiti, pragmatics, mural inscription, proverbs

The paper investigates proverbial elements in Polish mural inscriptions. The main aim of the paper is to consider paremic mural inscriptions with an eye to determining if proverbs are used in Polish graffiti only as content-free play on traditional folk wisdom. The starting point in this analysis is the assumption that proverbs and non-paremic graffiti exhibit both similarities and differences and that most paremic uses in

graffiti can be classified as anti-proverbial in character. Many studies suggest that the dominant feature of anti-proverbs is their mocking and humorous nature. The paper then tries to establish if mural anti-proverbs can be treated also as carriers of various sentiments which do not necessarily deny the traditional nuggets of wisdom, but are used to convey observations and truths based on them, which pertain to contemporary reality and regulate it in the same way as traditional paremias do.

Poola poliitiline huumor

Marcin Poprawa

Teesid: Käesolevas artiklis antakse ülevaade tänapäeva Poola poliitilisest huumorist. Uurimus kirjeldab kaasaegse poliitilise huumori teoreetilisi aspekte ja võrdleb neid poliitiliste naljadega kommunistliku parteipropaganda aegadest Poola Rahvavabariigis (PRV). Uurimismaterjaliks on peamiselt poliitikute naljakad ütlemised, mida esmalt kasutati poliitilises poleemikas, kuid seejärel populariseeriti ajakirjanduses, nii et neist said lentsõnad, misjärel neid kasutati erinevates intertekstuaalsetes variantides avalikus ja kõnekeelses diskursuses.

Märksõnad: intertekstuaalsus, lentsõnad, poliitikakeel, poliitiline diskursus, poliitiline huumor, Poola

Taust

Käesolevas artiklis tuuakse välja kõige olulisemad kommunikatiivsed aspektid tänapäeva Poola poliitilises huumoris. Samuti püütakse seda nähtust teoreetiliselt kirjeldada ja võrrelda seda poliitiliste naljadega kommunistliku partei propaganda aegadest Poola Rahvavabariigis (PRV). Analüüsis tuuakse näiteid Poola poliitikute väljaütlemistest, mida kõigepealt kasutati poliitilises diskussioonis, pärast seda populariseerisid neid (nende koomilise sisu tõttu) ajakirjanikud ja seejärel omandasid need ütlused naljakate lentsõnade staatus. Lõpptulemusena ilmusid need väljaütlemised erinevate intertekstuaalse huumori vormidena avalikus ja kõnekeelses diskursuses.

Poliitiline huumor kui nähtus

Kuigi termin “poliitiline huumor” viitab naljakatele olukordadele ja kuvanditele poliitilises sfääris, esineb see sagedamini pigem sotsiaalsuhtluses kui poliitilises diskursuses (tänapäeval peamiselt trüki- või ringhäälingumeedias

ja internetis). Kõige sagedamini esineb poliitiline huumor naljana – lühikese verbaalse narratiivina, mis lõpeb puändiga,¹ – või verbaalsete ja mitteverbaalsete satiiriliste žanritega, s.t poliitiliste kommentaaride või koomiliste sketšidega, mis naeruvääristavad riiki juhtivate poliitikute puudusi, nende otsuseid, käitumist või suhtumisi.

Poliitika on ühiskonnaelu valdkond, mis peaks kõige vähem seonduma naljaga, kuid tänapäeva kultuurilised muutused on viinud olukorrani, kus poliitikakeel jõuab laiemale kuulajaskonnani, ning selles kasutatakse lihtsaid, värvikaid ja emotsionaalseid väljautlemisi, mitte keerukat ilukõnet. Seetõttu on poliitilise diskursuse ritualiseerunud vormides (nt valimiskampaaniad, poliitilised reklaamid) kasutatavad mängulised veenmisvahendid seostatud erinevate emotsioonidega (rõõmust pahameeleni: vt Brzozowska 2009c). Emotsionaalsed vahelehood (*Zwizschenruf*), s.t juhuslikud ironilised kommentaarid, on mõne inimese meelest humoorikas situatsioonipõhine nali, kuid teised võivad pidada neid keelevääratusteks, mis madaldavad ametliku suhtluskultuuri taset. Selliste kommunikatiivsete vahendite kasutamine on tavaline parlamentaarses debattides ja ajakirjanike juhitud TV-aruteludes (vt Poprawa 2009; Szkudlarek-Śmiechowicz 2011; Kloch 2006 jt). Üldiselt on uurijad seisukohal, et tänapäeva poliitiline diskursus muutub koos massimeedias populariseeritavate mallidega, seega ei peetagi imelikuks “nalja hingust” (Magdoń 1995), poliitikas kasutatava keele karnevaliseerumist (Ozóg 2004 jt) ning mängulise elemendi olemasolu valimisreklaamides ja -kampaaniates (nt satiirilised videoklipid, karikatuuriidel ja fotodel põhinevad pastiššid, mida poliitikud kasutavad oponentide ründamiseks). Sellistest kommunikatsioonistrateegiatest on saanud poliitilise turunduse vahend, neid kasutatakse ametlikes debattides ning nimetatakse “poliitiliseks folklooriks” (vt Kamińska-Szmaj 2001) või “populaarseks meelelahutuseks ja rahvapäraseks veenmiseks” (Olczyk 2010). Viimasena mainitud mõiste hõlmab tervet rida kommunikatiivseid strateegiaid, mille abil püütakse poliitilise võimuvõitluse auditoriumi mõjutada, kasutades loomupäraselt naljakaid tähendusi ja konnotatsioone nii pildis kui sõnas.

Tavapäraselt peetakse nalju ja humoorikaid narratiive kõnekeelde kuuluvaiks (ja need annavad tunnistust ütleja verbaalsest võimekusest), neid ei loeta üldjuhul ametliku avaliku diskursuse osaks. Siiski on mängulised vormid (ja eriti satiir) täiendanud retoorilist stiili ja avalikke kõnesid juba antiikajast, ning neid kasutatakse sündmuste, probleemide ja inimeste teravmeelseks kommenteerimiseks (Korolko 1998).² Poliitikud tõgavad oma kõnedes oponente, kasutades sageli solvavaid avaldusi (nn *invectiva oratio* – vt Kamińska-Szmaj 2007) või ironiat (vt Habrajska 1994). Avalikesse kõnedesse põimitakse tihti humoorikaid retoorilisi kujundeid, et olla atraktiivne ja aktiveerida kuulajaid.

Samade vahenditega võidakse teravalt kritiseerida oma vastaseid ja nende saavutusi. Tuntud retoorikameistrid (teiste seas Demosthenes, Aristophanes ja Archilochos – vt nende töödest lähemalt Kamińska-Szmaj 2007) kasutasid sageli sapist huumorit, samuti on seda teinud teiste ajastute poliitiline eliit³. Poola poliitiline satiir oli populaarne aegadel, mil Poola poliitiline eliit oli aktiivsem (nt 16. sajandil, humanismiperioodil, nn aadlike demokraatia kuldajastul, või 18. sajandi lõpul – valgustusajal, kui kirjanduses ja kultuuris domineerisid sotsiaalsed ja poliitilised teemad). Toonane poliitiline satiir kasutas sageli näiteid antiikajast, populariseerides Demosthenese, Lucanuse ja Horatiuse kirjanduslikke ja retoorilisi vorme ning ka neid žanre, millele pani humanismiajastul alguse Erasmus Rotterdamist ja hiljem Voltaire (vrd STL 1998). Selline päevakajaliste teemade käsitus ilmnis erinevates avaliku elu valdkondades ja leidis edasist populariseerimist 17. sajandi poliitilises komöödias (Poolas olid tuntud Julian Ursyn Niemcewicz'i tööd). Poliitilise pilkenalja eesmärk oli osutada kodanike ja valitsevate poliitikute väärtegadele ja harida rahvast nalja abil, kuid see toimis ka poliitilise võimuvõitluse vahendina poliitiliste rühmituste ja vaimueliidi seas.

Poliitiline huumor esineb ka erinevates diskursustes (kõnekeele-, meedia- või poliitilises diskursuses) ja erinevates žanrites (nt nali, muud huumoripõhised verbaalsed vormid, kirjanduslik huumor, pildiline (joonistatud või fotopõhine) satiir) ja kunstilistes vormides (nt kabaree, jutusaated). Poliitilise huumori puhul on tegu ka erinevate kommunikatiivsete auditooriumitega (nt reaalmaailmas, internetis).

Poliitilise huumori mitmetahuline olemus on ka üks põhjus, miks seda kommunikatiivset nähtust on raske kirjeldada. Teine põhjus on arvukate naljade ja koomiliste tekstide eesmärk: paljud neist on mõeldud selleks, et naerda välja ja materdada oma ideoloogilisi vastaseid, ja nende sisuks on sageli pahatahtlik huumor ja ebaeetilised või vulgaarsed väljendid (vt Ožóg 2010).

Dorota Brzozowska (2009c: 115) väitel tungib mängulis-koomiline diskursus läbi kõigi teiste kommunikatiivsete väljade; see on “teatud tüüpi ‘kommunikatiivne sündmus’ mille puhul peamine idee ongi olla tahtlikult naljakas [...] ja interaktsiooni eesmärk on luua “naeru kogukond””.

Lähtudes ülaltoodust võib poliitilist huumorit defineerida kui verbaalse ja mitteverbaalse käitumise summat, mis tekib kahe diskursiivse sfääri – avaliku ja mängulise – vastastikusel koostoimel; tegu on nende kommunikatiivsete kategooriate segunemisega. Huumorika tähenduse saamise vajalik eeltingimus on see, et omavahel kombineeritakse ja võetakse arvesse vähemalt kahel tasandil toimuv:

- mentaalsel tasandil – hinnanguline, koomiline, keeleline kuvand poliitikutest ja nendega seotud olukordadest;
- pragmaatilis-lingvistilisel tasandil – kavatsus näidata poliitikat kõverpeeglis, s.t olemas on soov rääkida poliitikast, et 1) panna keegi naerma (kutsuda esile naer / heakskiit inimestes, kes mõistavad antud situatsiooni samamoodi); 2) naeruvääristada kedagi / midagi (et alandada poliitilise võimu esindajaid või kellegi poliitilist mõtlemist / poliitika tõlgendamist).

Poliitilise huumori stiili- ja žanripõhise klassifitseerimise raskus tuleneb tänapäeva keele, eriti poliitika- ja meediakeele üldisest positsioonist (vt Kamińska-Szmaj 2001; Wojtak 2010). Avalikud väljaütlemised on allutatud ametlikule stiilile vaid situatsiooniga seonduvast vaatenurgast, tavaliselt on nad vabad ja loovad, ning (kvaasi-)kõnekujundid võivad esineda koos värvikate (nt kõnekeelsete ja naljakate) leksikaalsete vormidega (vrd Kudra 2001) ja tõsidus vastandatakse humoorikatele emotsionaalsetele kõneaktidele.

Selles avaliku diskursuse valdkonnas on palju osapooli ja kommuniqueerijaid. Tänapäeva Poola poliitilises diskursuses kasutavad huumorit erinevad kommunikatiivsed kogukonnad erinevates pragmaatilistes olukordades.

- Poliitikud räägivad teistest poliitikutest humoorikalt – huumor toimib siin oponendi naeruvääristamise ja poliitilise võimuvõitluse moodusena; seda kasutatakse vastase tähtsuse vähendamiseks (valitsevate poliitikute või kodanike silmis).
- Meedia räägib avaliku elu persoonidest ja poliitilistest sündmustest humoorikas võtmes – mängulist atmosfääri, mis nende väljaütlemistega (nt uudisetekstides või poliitilistes kommentaarides) kaasneb, kasutatakse poliitilise satiiri või naeruvääristamise vormis (Wojtak 2010). Selle žanri – meelelahutus põimituna poliitikaga – olemus on näha vanades ajalehtede-ajakirjade karikatuurides.⁴ Tänapäevaseks vasteks on koomiksiste pastiššid, fotoesseed ja videoklipid, kus kommenteeritakse peamisi uudisväljaandeid,⁵ mis oma sisus joonduvad info ja meelelahutuse, *infotainmendi* reeglite järgi.
- Kodanikud räägivad humoorikalt poliitikutest (ja poliitikast) – see on kõige ebastabiilsem ja mitmekesisem poliitilise diskursuse telg, sest selles viidatakse erinevate kogukondade poliitilistele kuvanditele ja arvamustele. Need kogukonnad väljendavad niimoodi oma ideoloogilisi uskumusi ja sümpaatiat/antipaatiat erinevate poliitikute suhtes. Sellist huumorit (pigem internetis kui näost-näku suhtlemisel) levitavate või loovate inimeste pädevus sõltub nende ideoloogilisest identiteedist ja kuuluvusest.

Ülaltoodud jaotus võiks hõlmata ka iroonilist eneseesitlust – s.t kommunikatiivseid strateegiad, mille abil räägivad poliitikud iseendast naljavõtmes. See ei ole küll tavapärane, kuid mõned poliitikud kasutavad seda üha rohkem kommunikatiivse mängu elemendina või uue tavana poliitilises etiketis. Tänapäevased poliitilised naljad on seetõttu mitmekesised nii sisult kui stiililt. Neist saavad õigesti aru inimesed, kel on samasugune huumorimeel, tundlikkus ning võime mõista assotsiatsioone ja sõnamänge, ja ühine aksioloogiline süsteem. See käib peamiselt olulisemate poliitiliste parteide esindajate väljautlemiste või nendega seonduvate naljade kohta. Pidevalt pörkuvad erinevad arusaamad, ja seda kajastatakse eriti just pressiväljaannetes ja internetiportaalidesse kogutud naljades. Nendes naljades väljendub Poola ideoloogiliste identiteetide polariseeritus (täheledatav on see kahe erakonna – Kodanike Platvormi PO (*Platforma Obywatelska*) ning Õiguse ja Õigluse Partei PiS (*Prawo i Sprawiedliwość*) kohta käivates naljades, kus satiiri objektideks on peaminister Donald Tusk või opositsioonipartei liider Jarosław Kaczyński).

Tänapäeva poliitilist huumorit defineerida püüdes tuleks kindlasti rääkida ka diskursuse teooriast. Diskursuseanalüüsi meetodika interaktiivses käsitluses (mille on välja töötanud Michael Halliday ja John Firth ning mida arendas edasi Teun A. van Dijk 2001: 162) tuuakse välja järgmised metafunktsioonid: mentaalne, interpersonaalne (interaktiivne) ja tekstiline / tekstilis-stilistiline. Mängulisuse diskursus *sensu largo* ja selle mõju teistele kommunikatiivsetele sfääridele (Brzozowska 2009c) lisab poliitilisele huumorile lisaks muule ka alljärgnevad funktsioonid:

1. Mentaalsel tasandil – poliitiliste naljade ja lugude rääkimine väljendab suhtluskogukondade aksioloogilist ja ideoloogilist identiteeti. See on seotud tööga, et naljad peegeldavad poliitilise reaalsuse diskursiivseid sümboleid ja arvukaid kõnekeelseid igapäevaseid kontseptualisatsioone (M. Fleischeri termin), mis näitavad poliitiliste sündmuste kuvandeid, arenguid ja neisse suhtumist (heakskiit / taunimine) kõnekeele tasandil. Need suhtumised võivad väljenduda naljade tsükliks, nt naljad, mis põhinevad Tuski ja Kaczyński vastandamisel, ja mis intertekstuaalses vormis viitab nende kahe partei (PO – PiS) lahknevusele poliitilisel areenil.
2. Interaktiivne / pragmaatilis-lingvistiline tasand – poliitikute, ajakirjanike ja suhtluskogukondade humoorikad lausungid eesmärgiga: a) panna naerma samasuguse ideoloogilise identiteediga või sarnase huumorimeelega inimesed; b) diskrediteerida teisi poliitikuid (või grupe); c) kritiseerida avaliku elu negatiivseid aspekte.
3. Tekstiline tasand – poliitiline huumor esineb paljudes poliitilise kommunikatsiooni väljendustes: a) ametlikus käibes (nt meedias, internetis, poliitiliste sündmuste ametlikes aruannetes); b) suletud, hajutatud (või

efemeerses) kommunikatiivses käibes, nt verbaalsed naljad ja humoorikad väljaütlemised värvikas kõnekeeles või hoolikalt läbimõeldud jutustused satiirilistes internetiportaalides.

Poliitiline huumor Poola Rahvavabariigi päevil ja tänapäeval – võrdlev pilguheit

Kuigi rahvavabariigi aegadel räägiti poliitilisi nalju üksnes suletud ringis, on nad heaks näiteks äärmiselt mitmekülgsest ja erilaadsest naljakultuurist, eriti võrreldes tänapäeva Poola huumoritraditsiooniga internetis ja suulises pärimuses. Põhjuseks on see, et PRV-aegsed naljad väljendasid toonase Poola ühiskonna kollektiivset identiteeti ja arvamusi poliitilisest olukorrast, vastandudes totalitaarsele propagandale; naljad tõid välja ümbritseva sotsiaalse reaalsuse puudused ja absurdsuse ning väljendasid keelatud sotsiaalset või ideoloogilist suhtumist, mis ei sobitunud ametliku kommunikatiivse seisukohaga.

Suulises suhtluses ringelnud keelatud poliitiline huumor oli populaarne mitte ainult seepärast, et see vihjas võimalusele kummutada domineeriv ideoloogia, mida juurutas avalikus suhtluses levitatav monotoonne propaganda ja mille autoriks oli poliitiline võimuladvis (vt Głowiński 1992; Bralczyk 2001; Kamińska-Szmaj 2007; Dytman-Stasieńko 2007 jt). Eelkõige oli see populaarne tabuteemade kasutamise tõttu. Poliitiline huumor lõi jalad alt kommunistliku partei kommunikatsioonimonopolil ja asendas selle mänguliste poliitiliste kommentaaridega, mis olid kättesaadavad vaid igapäevastes mitteametlikes suhtlussituatsioonides (vt ka Rebane 2012).

Seda informaalset suhtluse aspekti markeeris äärmiselt rikas kogum suulise narratiivi vorme, millest mõned, hoolimata muutunud reaalsusest, resoneerivad ikka veel ning neid kohandatakse innukalt praegustele vajadustele tänapäevastes internetiportaalides.

Uurijate väitel on Poola sotsialistlikud naljad jaganud sama saatust nagu teiste NSV Liidu mõjuvõimu all olnud Euroopa riikide naljad (vrd Davies 2009; Laineste 2009; Brzozowska 2009a, 2009b jt). Sotsialistlikku naljakultuuri iseloomustasid arvukad narratiivid, mis naeruvääristasid poliitvõimu ja kommunistliku parteiaparadi esindajaid (Brežnev, Gierek, Gomulka, Jaruzelski). Ühised teemad näitasid elu absurdsust sotsialistliku doktriini mõju all (nt naljad nõukogude “teadlaste” leiutistest, Jerevani raadio propagandasaaed), ja ka toonase geopoliitilise olukorra tõlgendused “raudse eesriide” taga olevates riikides (nt kommunistlike juhtide “sõbralikud töövisiidid” omaenda ringkonnas või nende diplomaatilised kokkusaamised tippkohtumisel riigipeadega väljaspool idablokki – nt naljad Reaganist ja Gorbatšovist).

Kõik need žanrid vastandusid survestavale ja monotoonsele kompartei propagandale, mis püüdis omakorda allutada huumorit poliitilisele doktriinile ja näitas huumori suhtes üles üsnagi halvustavat suhtumist. Rääkides ametlikest poliitilistest naljadest Poola Rahvavabariigi perioodil, tuleks teiste seas mainida satiirilisi joonistusi ja plakateid, kus materdati poliitilisi vastaseid (nn ideoloogilist vaenlast) või käitumisviise, mida parteiametnikud põlgasid või mis oli neile keelatud (nt plakatid, millel naeruvääristati looderlust, alkoholi kuritarvitamist, rahvavaenlasi, ja kus direktiivsed üleskutsed, keelud ja käsud edastati “harivas” stiilis lausungitega nagu *Ole valvel!*; *Ära eira!* jne).

Sellise režiimi propaganda, mis toimis naeru ja pila abil, väljendus ka plakatites, mis olid täis pahatahtlikku irooniat ja kus võideldi näiteks selle eest, et ei kuulataks raadiojaamu väljaspool raudset eesriiet – Raadio Vaba Euroopat ja BBC raadiot. Lõikava satiiri sihtmärkideks olid vähese intellektuaalse võimekusega ja koomilise väljanägemisega tegelased; negatiivseid assotsiatsioone rõhutatakse siltidega nagu *imperialistlik*, *kodanlik*, *reaktsiooniline* jne.

Sageli korduv pankuri- või kapitalistifiguur on nende tähenduste kandja. Semantilises plaanis leiab veel ühe kujundi, mis seondub Poola traumaatiliste sündmustega Teises maailmasõjas: visuaalne metonüümia “illegaalsest raadiost” kui natside süljetopsist, haukuvast valjuhääldist (s.t sakslaste tänavatele paigaldatud valjuhääldid, mille kaudu okupandid levitasid Poola inimestele vastuvõetamatut pealetükkivat informatsiooni). Lääne infokanalite suhtes üha kasvava vaenulikkuse ja hirmu õhkkonnas vaidlesid “harivad” luuleread vastu kapitalisti-kujule – *ad absurdum* vormis ja *ad baculum* sisuga –, nagu järgnevas näites:

– *Stuchał, stuchał Bibisy na [radia BBC],*

aż mu spuchła łepety na.

– *Dureń, co słucha [RWE] z miną tak błoga.*

Komu pomaga? Śmiertelnym wrogom.

[Ta kuulas Bibisy na [BBC raadiot] / ja see tekitas talle jubeda peavalu.

/ – Kes see loll nii õndsas näoga Raadio Vaba Euroopat kuulab. / Keda ta aitab? Oma surmavaenlast.] (www.ipn.gov.pl)

Poliitiline huumor PRVs oli vormiliselt väga kirev ja rohkete kommunikatiivsete skriptidega, mis ringlesid kõnekeelses, suulises käibes. Selle kõrge tase peegeldub ka teistes koomilistes žanrites (peamiselt kabarees ja arvukates satiirilistes ja meelelahutussaadetes), mida populariseeris kunstiline eliit. Loomulikult allus mängulis-naljakas sisu tsensorite kontrollile, kuid koomikutel õnnestus alatasa sisse smugeldada vihjeid valitsevatele poliitikutele. Vastavad näited hõlmavad nii kabareeõhtuid Poola riiklikul laulufestivalil Opoles, uusaasta nukuteatrietendusi, mis tavaliselt kanti üle pärast Poola Ühendatud

Tööpartei (PZPR) peasekretäri ametlikku uusaastaläkitust, vihjeid täis dialooge telekabareedes “Olgi Lipińskiej” ja “Starszych Panów”, meelelahutuslikke raadiosaateid “60 minut na godzinę” (60 minutit tunnis), “Z pamiętnika młodej lekarki” (Noore arsti päevikust) jne.

Ühiskondlikud ja poliitilised ümberkujundused pärast 1989. aastat muutsid ka poliitilist, avalikku ja ajakirjanduslikku kommunikatsiooni (vrd teiste seas ka Kamińska-Szmaj 2001 ja 2007; Bralczyk 2001; Bralczyk & Mosiołek-Kłosińska 2001; Ożóg 2004; Anusiewicz & Siciński 1994 jt) ning mõjutasid anonüümset poliitilist folkloori ja huumorit. Nüüd hakkas see ilmuma kommentaaridena ametlikus kommunikatiivses diskursuses. Irena Kamińska-Szmaj sõnul “kaotas naljade rääkimine mitteametlikus olukorras oma atraktiivsuse “keelatud viljana” [...] spontaansed ja anonüümsed huumorivormid on asendunud autorite koomiliste hinnangutega poliitilistele sündmustele naljade, lühiluuletuste, olemuslugude või satiiriliste karikatuuridega” (Kamińska-Szmaj 2001: 189–90).

Nendele järeldustele tuleks lisada veel üks kommentaar: kvaliteedierinevus Poola Rahvavabariigi aegsete (“keelatud” / “sosistatud” naljade) ja tänapäeva Poola poliitiliste naljade (“poliitiline folkloor”, “poliitmeelelahutus”) vahel on täheldatav eelkõige pragmaatilis-lingvistilisel tasandil, s.t keelises käitumises neis suhtluskogukondades, kellele pakub lõbu näidata poliitikat kõverpeeglis ja peegeldada naljade kasutamise olukorraga seonduvaid asjaolusid (nalja rääkimine kui märk mingi tabu eiramisega kaasnevast rõõmusest PRVs *versus* nalja rääkimine kui märk intertekstuaalsest mängust erinevate poliitiliste vaadetega kogukondade vahel).

Muutus naljade potentsiaal rikkaliku variatiivsuse allikana ning ka nende esteetiline kvaliteet. Enne 1989. aastat pärit naljadel on iseloomulikult eriomased ja korduvad komponendid: nt äratuntav tekstiline piiritletus, s.t ühesugused narratiivsed vormelid alguses (sissejuhatus) ja lõpus (puänt); kõikehõlmavad aksioloogilised stereotüübid kirjeldatavate kangelaste/tegelaste osas; stereotüüpne ja selgepiiriline suhestumine poliitilise ja ajaloolise reaalsusega – nt tavapärased kolm tegelast (poolakas, venelane ja sakslane), kes olid satiirilised natsidest okupantide suhtes, asendusid hiljem teiste tegelastega, nt naljades, kus esitati külma sõja reaalsusi ja tegelasteks olid poolakas, venelane ja ameeriklane.⁶ Kuna tänapäevase poliitilise satiiri sisu on vähem formaliseerunud, jõuab see igapäevakeelde vähemal määral. Nüüd on sisuks juhuslikud jutustused, teravmeelsed märkused, ütlushed ja väljendid, mis on telesõude (nt “Szymon Majewski Show”, “Szkło kontaktowe”) ja interneti visuaalformaaside (fotoblogid, karikatuurid ja joonistused portaalides, videoklipid või nn demotivaatorite kogud; vt ka Baran 2012) mõjul käibel vaid lühikest aega. Suuliste naljatekstide äratuntavat repertuaari esineb igapäevakeeles üha harvemini. Teisisõnu on sõnaline poliitiline huumor (nagu teisedki popkultuuri vormid)

allutatud meedia ja üleilmastumise mõjule ning on killustunud. Mänguliste elementide edukus ja täpsus naljades ei tugine enam nendes sisalduvatele tabavatele vihjetele, vaid eelkõige nende mõjuväljale suhtluskogukondades.

Ülaltoodud võrdlev analüüs on kokkuvõtvalt esitatud tabelis:

POLIITILINE HUUMOR POOLA RAHVAVABARIIGIS	POLIITILINE HUUMOR TÄNAPÄEVAL
<ul style="list-style-type: none"> • keelatud ametlikus poliitilises propagandas (näit poliitikute ametlike kõnede ajal), allus tsensuurile, mis normeeris ja lubas vaid teatud määral ja meelevaldselt selekteeritud mängulis-humoorikat sisu • keelatud ka igapäevasuhtluses (võttis nn sosistatud naljade kuju) 	<ul style="list-style-type: none"> • vaba, piiramatu, hõlmab erinevaid kommunikatiivseid olukordi • esineb ka ametlikus suhtluses (nt parlamendiistungitel, pressikonverentsidel, valimiskoosolekutel ja poliitikute meedia-esinemistes)
<ul style="list-style-type: none"> • kaks eraldi kommunikatsioonikanalit: <ol style="list-style-type: none"> 1. ametlik, s.t poliitikute poolt normeeritud, et pilgata ja teha naeruvääristavat propagandat poliitiliste vastaste (vaenlase) suhtes 2. mitteametlik – tõeline poliitiline huumor, kuhu kuulub terve kogum nalju, mille kaudu kodanikud naeruvääristasid režiimi, poliitikuid ja parteiaparatuuri 	<ul style="list-style-type: none"> • kaks kattuvat kommunikatsioonikanalit: <ol style="list-style-type: none"> 1. ametlik – huumor, mille on loonud arvukad autorid, mida populariseeritakse meedias, veebilehtedel ja meelelahutusprogrammides ja mis esineb üllatusmomendina ka poliitilistel üritustel 2. mitteametlik – vabalt levitav igapäevases poliitilises suhtluses; edastajateks on erinevatesse suhtluskogukondadesse kuuluvad inimesed (kel on erinevad väärtused ja ideoloogilised tõekspidamised)
<ul style="list-style-type: none"> • tekib mitteametlikus igapäevasuhtluses, kuid nalju loovad ka intellektuaalid ja kunstieliit (nt telekabareed või festivalidel korraldatavad kabareeõhtud) 	<ul style="list-style-type: none"> • naljakad tekstid (erineval esteetilisel ja kunstilisel tasemel), kohandatud peamiselt popkultuuris kasutamiseks, tavaliselt kunstieliit naljade loomisel eriti ei osale (kabareeõhtud ja poliitilise satiiri saated televisioonis ei ole populaarsed)
<ul style="list-style-type: none"> • rikkalikud üldtuntud ja mõistetavad naljad, milles kasutatakse korduvaid skripte ja klišeesisid poliitvõimu esindajate kohta – peamiselt Gierek, Jaruzelski, Gomulka. Osaliselt on see narratiivne struktuur laenatud NSV Liidust (Brežnev, Stalin, Gorbatšov jne) 	<ul style="list-style-type: none"> • mitmed efemeersed naljaseeriad kodumaistest ja maailmas tuntud poliitikutest, nt laenudena angloameerika meelelahutusprogrammide või poliitilise satiiri veebilehtedelt; enamasti on tegu vana, sotsialistliku anekdoodi kohandamispuudega (uuteks tegelasteks nt Putin, Merkel, Obama, Tusk)

Tabel 1. Poola Rahvavabariigi aegse ja tänapäeva poliitilise huumori võrdlus.

Poliitiliste lentsõnade kommunikatiivsed ja intertekstuaalsed karakteristikud

Tänapäeva sotsiaalsuhtluses (nii kõnekeelses kui ka ametlikus) edastatakse huumoritekste harva suuliste poliitiliste anekdootidena (s.t sarnaste skriptide, teemade ja puändiga folkloorsete narratiividena). Selle asemel pakutakse välja tsitaate, fraseeme või parafraase poliitikute kõnedest, ning allikmaterjali emotsionaalse sisu, üllatavate assotsiatsioonide ja hinnanguliste vihjete tõtu tungivad need poliitilised naljad meedia kaasabil erinevatesse diskursuse sfääridesse. Ootamatud vahejuhtumid, mis lõhuvad või rikuvad ametlike suhtlusolukordade tõsidust, on tänapäeval kõige sagedasemaks poliitilise huumori allikaks.

Kohatud sõnad või teod poliitikute ja diplomaatide käitumises, keelevääratused ja pentsikud väljaütlemised, mis ei sobi tõsisesse poliitilisse õhkkonda, või ebaloogilised, keelereegleid eiravad lausungid – ajakirjanikud korjavad kõik need apsakad väga kiiresti üles ja seejärel hakkavad need elama omaenda mängulist elu erinevates intertekstuaalsetes kontekstides – alguses massimeedias ning hiljem, anonüümsete autorite poolt populariseerituna, erinevates virtuaalkogukondades. Ühelt poolt kasutatakse neid lentsõnu, mida poliitikamaailma esindajad on välja öelnud (vt Chlebda 2005; Kita 2000), selleks, et esitada raskeid probleeme värvikalt, lihtsalt ja kergesti mõistetavalt (nt poliitiliste sündmustega seotud terminoloogia või tõlgendused), kontseptualiseerides assotsiatsioone selle suhtlusolukorraga, kus nad ilmnesid. Teisalt jõuavad avaliku elu tegelaste keelevääratused poliitilisi sündmusi kommenteerivatesse ajalehtedesse, meelelahutusprogrammidesse ja virtuaalsetesse kogudesse uues intertekstuaalses vormis, eesmärgiga naeruvääristada nende ütluste autorit. Samas on ka tõgav poliitiline kommentaar (vt Wojtak 2010) populaarne poliitilise huumori žanr. See “nähtav või pigem kuuldav” (Kamińska-Szmaj 2001: 189) huumoriliik esineb parlamendiistungitel (värvikad verbaalsed ja mitteverbaalsed reaktsioonid pannakse hoolikalt protokollki kirja märkusena: nt *elevus saalis*), pressikonverentsidel, intervjuudes nii ametlikus (nt telestuudios) kui ka mitteametlikus (nt ajakirjaniku ootamatu kokkusattumine poliitikuga parlamendihoone koridorides, telefonikõned jne) olukorras. Enamik neist tekstidest põhineb üllatusel (inkongruentsus),⁷ seega tugineb nende huumoripotentsiaal kiirele verbaalsete ja mitteverbaalsete tähenduste dekodeerimisele ja ametlike sündmustega kaasnevatele koomilistele situatsioonidele.

Ametlikus poliitilises kommunikatsioonis ilmneva situatsioonipõhise verbaalse huumori pragmaatilisi jooni on kirjeldanud Irena Kamińska-Szmaj. Tema uurimistöo keskendub Poola parlamendiliikmete naljakatele väljaütle-

mistele. Kamińska-Szmaj (2001: 131–132) on välja toonud järgmised koomilise teksti funktsioonid:

1. Teraapiline (emotsionaalne) – naer on reaktsioon ootamatule olukorrale, kui poliitiliste sündmuste osaliste ideed ja mõtted tõsisest avalikust diskursusest satuvad omavahel konfrontatsiooni (nt parlamendidebattidel, pressikonverentsidel). Tavaliselt haarab naer kõik sündmuses osalejad; see on mitteverbaalne signaal dekodeerimaks kahte üksteist välistavat kommunikatiivset skripti ning see pole algatatud negatiivsetest tunnetest konkreetse inimese vastu.
2. Integratsioonile suunatus – nalja saab samamoodi dekodeerida ühte “naljakogukonda” kuuluv auditoorium (poliitikute puhul inimesed, kes kuuluvad samasse intellektuaalsesse ja ideoloogilisse kogukonda). Rõõmutunnet jagavad rühma kõik liikmed, kes on motiveeritud ja suuteliised dekodeerima huumorit (peamiselt selle kaas- ja kõrvaltähendusi), mis sisaldub lausungis, mis teiste inimeste kõrvus kõlab tõsiselt. Selline huumor on ühele rühmale märk rahulolust ja teisele nõrdimuse väljendamine. Seetõttu saab seda kasutada poliitilises poleemikas kui strateegiat poliitilise maastiku polariseerimiseks dihhotoomsete (aksiooloogiliselt vastastikku üksteist välistavad) kogukondade vahel – “meie” versus “nemad”.
3. Demotiveerimine – see on kõige tavalisem poliitilise võimuvõitluse vahend. Teatud väljaütlemise (nalja või iroonilise sõnamängu) naljakat tähendust või selles ilmnevat huumorikat skripti kasutatakse lausungi sihtmärgi alavääristamiseks. Koomiline kõneakt muutub seega solvavaks. Pilkevate naeru dekodeeritakse poliitilises diskursuses sageli solvanguna.

Järgnevalt tuuakse näiteid sellistest huumorikatest poliitilistest väljaütlemistest. Materjal on kogutud huumorisaatest “Hõbesuu”, mida andis eetrisse Poola Raadio III programm alates 1992. aastast, saatejuhiks Beata Michniewicz. Tegu oli võistlusega, kuhu esitati tsitaate poliitilistest debattidest ja muudelt sündmustelt, kõige naljakam ütlus selgitati välja kuulajate hääletusega ning võitja sai auhinna “Hõbesuu”. Vaatluse alla tulevad kommunikatiivsed (pragmaatilised) aspektid neis tekstides, mis panid teatud osa raadiokuulajatest naerma, kuid jättis ülejäänud vaatlejateks / kommentaatoriteks:

Biada temu pięknemu i historycznemu miastu Kraków! Biada krakowskiej inteligencji, jeśli w Sejmie musi ją prezentować poseł Jan Rokita!

[Häda ilusale ajaloolisele Krakóvi linnale! Häda Krakóvi vaimueliidile, / kui selle esindajaks parlamendis on Jan Rokita!]

Nii väitis parlamendiliige *Samooborona* (enesekaitse) fraktsioonist, mida üldiselt süüdistatakse populismis; rühma toetajaid peetakse madala sotsiaalse staatusega inimesteks. Huumor põhineb sellises olukorras peamiselt sõnumi saatja ja vastuvõtja vastanduvatel skriptidel (parlamendiliige, kes esindab vähem edukaid sotsiaalseid rühmitusi *versus* “Krakówi intellektuaalid”). Selles ütluses on laenatud elemente mütoloogilisest Cassandra needusest; kasutatud on tekstilise allika mõneti arhailist ja kirjanduslikku stiili, mis eeldatavasti assotsieerub Kassandrast kõneleva tragöödia poolakeelse versiooniga, mille autoriks on Jan Kochanowski.

Panowie z PiS-u, naprawdę, nie lękajcie się!

[Härrased PiSist, tõesti, palun ärge kartke!]

Sellest naljast saab aru ainult kontekstile viidates – ütluse autor pöördus kaasparlamentääride poole PiSist (Õiguse ja Õigluse Partei), kes oma ideoloogilises programmis on viidanud kristlikele väärtustele. Vormel “ärge kartke” on seega selge parafras tsitaadist, mis on võetud paavst Johannes Paulus II apostelikust pöördumisest, seega on tegu viitega alltekstile “Parlamendiliikmed PiS parteist, ma räägin teiega kasutades religioosset kõnekeelt, kuna ma ei ole suuteline teid veenma parlamentaarse keele abil”.

Jestem tylko skromnym prawnikiem prezydenta [Wałęsy].

[Ma olen vaid president Wałęsa tagasihoidlik jurist] (täheenduses ‘ma ei ole suurmees / tähtis kala’)

Siin fragmendis on tunda võltstagasihoidlikkust, mis ongi nalja põhjustajaks. Selle lause ütles professor Lech Falandydz, kes oli üks kõige olulisemaid seaduste ja seadusandlike reformide algatajaid Poola taasdemokratiseerumise alguspäevil 1990. aastatel. Professori kritiseerijad süüdistasid teda seaduste allutamises poliitilistele eesmärkidele, ja tuletisest *falandyzacja* saigi laialt kasutatav idioom – tipp-poliitikute sellise käitumise tähistamiseks – esmalt kõnekeeles ja seejärel juurdudes ka ametlikus keeles. Ilmselgelt ongi kuulajaskonna oskus dekodeerida ironilist võltstagasihoidlikkust selles eneseesitluses nalja allikaks.

Nie można mieć pretensji do słońca, że się kręci wokół Ziemi.

[Ei saa süüdistada päikest Maa ümber tiirlemises.]

Selles Lech Wałęsa öeldud lauses pörkuvad kaks tähendust: ühelt poolt on tegu hariva ja direktiivse kommentaariga, mis viitab lihtsale ja igapäevasele maailmakäsitlusele, teisalt on huumori allikaks tehtud loogikaviga.

Członek – to brzmi dumnie! (versus Człowiek – to brzmi dumnie!)

[Liige [peenis] – see kõlab uhkelt!] (versus: inimene – see kõlab uhkelt!)

Selle (metateesil ja homonüümial põhineva) keelevääratuse kummalisus tekitab arvatavasti frivoalseid konnotatsioone kuulajaskonnas. Asjakohase ja tõsise kõnekujundi asemel on siin tekkinud hoopis seksuaalne tähendus, mis on ametlikus suhtluses tabuteema.

Na pytanie udzielone Super Expressowi powiedział pan: “Wy ze mnie tu alfy i omegi nie róbcie. Ja znam tylko konkrety ogólne!” [...] Będę głosował za tym, żeby przyznano panu “Srebrne usta”.

[Te vastasite Super Expressi ajakirjaniku küsimusele nii: “Ärge püüdke teha minust alfat ja omeget. Ma tean ainult üldisi spetsiifilisi fakte!” [...] Niisiis, ma hääletan selle poolt, et te võidaksite “Höbesuu” auhinna.]

Taas tuleb seda parlamendidiskussioonis tekkinud verbaalset nalja lugeda metakommunikatiivsest tasandist lähtudes. Selle autor viitab pilkavalt kõnekujundile, mida kaasartikleja on väga kummaliselt kasutanud; veelgi enam, ta peab seda mittetõsiseks ja väheväärtuslikuks ütluseks, mida tuleks satiirilises meediasaates naeruvääristada.

Ülaltoodud näited kontekstuaalsest verbaalsest huumorist keelevääratustes, korralikult läbimõtlemata ütlustes või kohatutes prohmakates pakuvad üllatusmomenti sellega, et väljaõeldu on vastuolus auditooriumi stiililiste ja pragmaatiliste ootustega. Teisisõnu kasutatakse inkongruentsusel põhinevat koomilist mentaalset konstruktsiooni, mida määratletakse kui “vastuolu selle vahel, mida me ootame, ja mis tegelikult juhtub” (Kucharski 2009: 12). Tavaliselt seletatakse tekstide “mitte-heauskset” lugemisprotsessi sellega, et naljad kutsuvad esile vastuolulisi skripte, s.t et skriptid on vastastikku üksteist välis-tavad sisu, antonüümilise tähenduse või kõneakti kavatsusliku tähenduse osas (Victor Raskini ja Salvatore Attardo teooria, osundanud Lew 2000 jt), nt kui:

1. vastuvõtja tõlgendab ütlust vastupidiselt sõnumi saatja kommunikatiivsele kavatsusele;
2. ütluse vorm ja keelekasutus on vastuolus konkreetse olukorras nõutava stiili või žanriga;
3. keelelised vahendid on nii mitmetähenduslikud, et nad tekitavad allusioone teiste kommunikatiivsete skriptidega.

Käesolevas artiklis on raske välja tuua kõiki lingvistilisi allikaid ja vahendeid, mis aktiveeruvad situatsioonile orienteeritud huumoris. Peamiselt on tegu alljärgnevatega.

- Keel ja loogikavead, keelevääratused, libastumised ja enda parandamised, mis võivad olla kriitika (pilke) objektiks, suunatuna mingile sihtmärgile või kellegi mõtetele:

Żadne krzyki i płacze nas nie przekonają, że białe jest białe, a czarne jest czarne.

[Isegi karjumine ega nutmine ei veena meid, et valge on valge ja must on must.]

Wiele wskazuje na to, że wrócimy z Kopenhagi na tarczy...y..., nie na tarczy, a z tarczą – przepraszam... odpukać! ... Straszne rzeczy!

[Mitmed märgid näitavad, et tuleme Kopenhaagenist tagasi kilbil [lüüasaanutena] ... ee... mitte kilbil, vaid kilbiga [võitmatutena] – vabandan ... katsu puud (sülita kolm korda)!... Oh, kui õudne!]

- Homonüümia, polüseemia ja metonüümia tõttu tekkinud semantilised vastuolud:

Oświadczam, że nigdy nie byłam księdzem.

[Siinkohal teatan, et ma ei ole kunagi olnud preester.] (Parlamendi naisliige, kes on kuulus oma teravate märkuste poolest; siin vastas ta nendele parlamendiliikmetele, kes süüdistasid teda asjatundmatuses kirikuga seonduvate probleemide osas.)

Ja zdaję sobie z tego sprawę, że muszę być i cały czas będę, między młotem a kowadłem, ale już lepiej być między młotem a kowadłem niż między młotem a sierpem.

[Saar aru, et ma pean olema ja olen ka tulevikus kogu aeg alasi ja haamri vahel, aga parem ongi olla alasi ja haamri kui sirbi ja vasara vahel.] (Naljakas fraseoloogiliste elementide kontaminatsioon leksikaalse metonüümiaga, viitega NSVLi sümboolikale.)

- Omavahel sobimatute erinevate stilistiliste vahendite kontaminatsioon (k.a eriti kõnekeelsete elementide toomine ametlikku stiili):

Ja już nie szukam pieniędzy za książki, bo te całkowicie udupiłem w sprawach społecznych...

[Ma ei otsi enam raamatute jaoks raha, sest olen sotsiaalses mõttes kõik persse keeranud...]

Odczuwam nieodpartą potrzebę, jak patrzę na ten uśmiech i na to spojrzenie w bezkresną dal bezrefleksyjnie utkwione, żeby zadedykować panu premierowi refren z pewnej kabaretowej piosenki: “Co by tu jeszcze spieprzyć, panowie, co by tu jeszcze spieprzyć?”

[Ikka veel tunnen vajadust... kui vaatan seda naeratust... ja seda kaugusse suunatud pilku, kus puudub igasugune eneserefleksioon... tunnen

vajadust pühendada meie peaministrile ühe kabareelaulu refrääni: “Mida me veel saaksime tuksi keerata, härrased, mida veel saaksime tuksi keerata?”]

- Ebamõistlik stiilikasutus (nt on kõnekujundid valitud mitte poliitilisest, vaid mingist muust diskursusest):

Gratuluję premierze i szczęść Boże na dalszą drogę rządzenia!

[Palju õnne, härra peaminister, ja jumal õnnistagu teid jätkuvas valitsemises!] (Religioosset keelepruugist võetud soovivormel kui vihje kutsuda poliitilise partei esindajat üles kristlike väärtuste kaitsele.)

- Varjatud vihjed poliitikamaailma isikutele ja sündmustele:

Przybyłem tutaj, aby z głębokim bólem poinformować Państwa, że postowie Jacek Kurski i Arkadiusz Mularczyk to moje wielkie porażki pedagogiczne.
[Olen tulnud siia, et teile raske südamega teada anda, et parlamendiliikmed Jacek Kurski ja Arkadiusz Mularczyk on minu kaks pedagoogilist läbikukkumist.]

- Liiga emotsionaalsed (liialdatud) väljaütlemised / kõnekujundid:

Idąc torem logicznym własnego rozumowania: nie mam pytań...

[Järgides arutluse loogilist teekonda: mul ei ole rohkem küsimusi...]

- Debatis osalejatele suunatud apostroofid, mis paljastavad vastuolu poolviisaka vormi ja tegeliku solvamissoovi vahel (pilkamine, sihtmärgi avalik mahategemine):

Pani poseł – proszę mi wybaczyć, ale obawiam się, że Pani owies uderzył do głowy...

[Proua... – palun vabandage mind, aga ma kardan, et te olete liiga palju kaera söönud...] (viide sama naissoost parlamendiliikme varasemale avaldusele, et talle meeldib seks sama palju kui hobusele kaer).

Mam dwa pytania. Jedno pytanie do pana premiera i z całą powagą proszę potraktować to pytanie. Panie premierze, mam wrażenie, i to nie tylko ja mam wrażenie w Polsce, że często pan stoi w rozkroku?

[Mul on kaks küsimust. Üks küsimus on meie peaministrile ja palun teil võtta seda täie tõsidusega. Härra peaminister, mulle on jäänud mulje, ja ma pole ainus Poolas, mulle tundub, et te seisate liiga tihti harkisjalu.]

- Hästituntud metafoorsete, humoorikate ütluste, võrdluste ja fraseemide modifikatsioonid (tuletised):

Kura najpierw jajko zniesie, a dopiero potem gdacze. Nasi polityczni przeciwnicy gdaczą, nawet kiedy nie potrafią jajka znieść.

[Kana muneb esmalt muna ja alles siis kaagutab. Meie poliitilised vastased kaagutavad isegi siis, kui nad munedada ei suuda.]

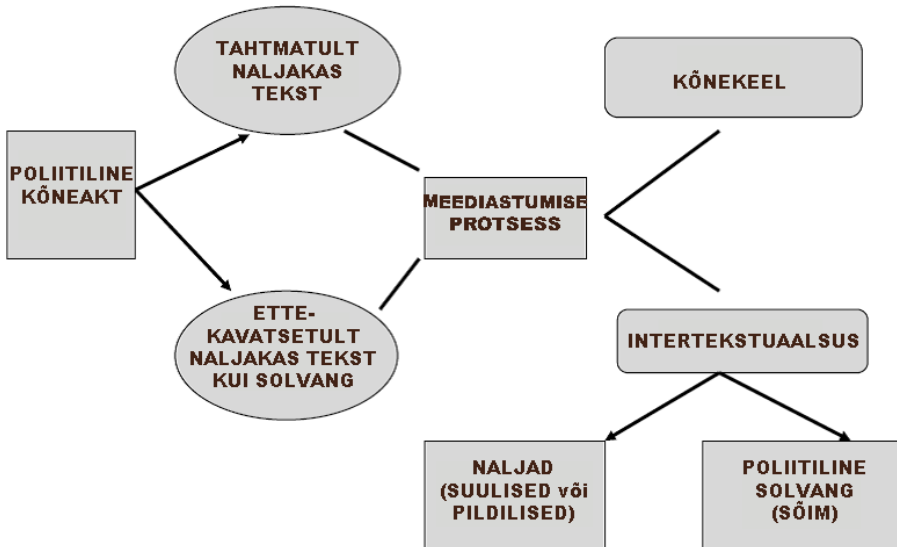
Kokkuvõte

Ülalkirjeldatud vormelitel on lentsõnade staatus, s.t nad on fraseemilised leksikaalsed üksused, mis käibivad intertekstuaalselt tsitaatidena (Chlebda 2005).⁸ Selliste fraaside atraktiivsust kinnitab nende suur kommunikatiivne mitmekesisus (võime luua uusi tähendusi tekstides, s.t kõrge intertekstuaalsus), kuid eelkõige nende suutlikkus vihjata tähenduslikult uutele poliitilistele allusioonidele, mitmekordistades nende ütluste mängulist potentsiaali erinevates žanrites ja erinevat tüüpi *sensu largo* diskursustes.⁹

Poliitilisi tekste, 1) mis sisaldavad kavatsuslikku huumorielementi (kus saatja räägib selleks, et tekitada naeru / panna keegi naerma / naeruvääristada kedagi või midagi) ja 2) mis ei sisalda kavatsuslikku huumorit, kuid mida saab siiski niimoodi lugeda (kus ütleva ise tekitab mittetahtlikult kuulajates naeru või satub ebapädeva keeikasutuse tõttu naeru sihtmärgiks), avaldavad ajakirjanikud tavaliselt seepärast, et need tekstid kannavad sõnumit: “Tähelepanu! Midagi on toimumas!”. Sellega väljendavad nad tänapäevase ajakirjandusmaailma kõige olulisemat aspekti – sensatsioonihimu, emotsionaalsust, valjuhäälsust ja *infotainmenti* e meelelahutusliku informatsiooni poeetikat (vt Bauer 2000; Godzic 2004). Fraase populariseeritakse kui leksikaalseid (derivatiivseid) meediadiskursuse ühikuid ja neist on saanud idioomid praeguses kõnekeelses tähenduses või teiste (mitte üksnes huumori-) tekstide elemendid. Naljake ütluste rituaalse kordamise populaarsust kinnitavad kõige paremini meelelahutussaadete (nagu raadiosaade “Hõbesuu”) staatus, kus kuulajad või vaatajad valivad välja poliitikute kõige naljakamad lausungid.

Arvukad sedalaadi väljaütlemised annavad tõuke uute naljaseeriade või -kogumite tekkeks (nt on olemas mahukas internetisait, mis kogub verbaalseid ja mitteverbaalseid tsitaate neilt poliitikutelt, kes propageerisid nn IV Poola Vabariigi ideed), samas kui teised sellised lausungid jäävad vaid üksikuks poliitiliselt solvava avalduse märgiks.

Selliste ütluste (poliitiliste lentsõnade) tekstiline päritolu ja edasine saatus on ära toodud joonisel nr 1:

Joonis 1. Naljake poliitiliste lentsõnade allikad ja tekstilised derivatsioonid.

Näib, et tänane avalik diskursus ei oleks terviklik ilma naljakate ütlusteta, kuigi nende vorm ei peegelda alati kirjeldatava poliitilise probleemi tõsidust. Ja kuigi selliste naljakate väljaütlemiste formaat võib olla solvav ja nendega rikutakse keelelis-stilistilisi suhtlusnorme e etiketti, võib neil olla mitmeid olulisi funktsioone paljudes suhtlusvaldkondades.

- Neist võivad saada märksõnad (diskursiivsed sümbolid), mida erinevad suhtluskogukonnad kasutavad oma ideoloogilise identiteedi indikaatorina (nt fraas *mohäärkoalitsioon / mohäär* – mõne keeleteksti kasutaja meelest on see huumorikas sõnamäng, kuid nende oponendid võtavad seda kui sildistamist, tähistamaks konservatiivsete gruppide toetajaid ja Tadeusz Rydzyski ringhäälinguaja ümber tekkinud kogukonda).
- Neid võivad parafraseerida ajakirjanikud (või anonüümsed keeleteksti kasutajad) eesmärgiga teha poliitilist satiiri, mõelda välja pealkirju või luua sisu *infotainment*-meelelahutussaadetele (nt saade “Szkło kontaktowe” poliitikute huumorikatest keelevääratustest TVN kanalil, vt Chłopiccki 2009).
- Nad võivad omandada stabiilse tähenduse a) mingis teises diskursuses (nt tsitaadid / metonüümiad, mida kasutatakse alusainena tõlkides (po-

pulaarseid) kultuuritekste, mis sisaldavad sisulisi viiteid poliitikale ja poliitilistele võimumängudele (vrd filmide “Shrek” või “Asterix” poolakeelseid tõlkeid)); b) tänapäevases kõnekeeles (nt *zdrowie wasze w gardła nasze; plusy dodatnie i plusy ujemne; mordo ty moja!*; [Teie terviseks läbi minu kõri; positiivsed ja negatiivsed plussid; ole minu semu!]); c) mõnikord isegi juriidilises ja poliitilises terminoloogias (nt *falandyzacja* (falandiseerima), *gruba kreska* [paks joon]).

Tõlkinud Mall Leman

Kommentaarisid

- ¹ “Mängulise genoloogia” (*ludic genology*) uurijate ja artiklite kohta vt Brzozowska 2010.
- ² Vrd kommentaare iroonia ja sarkasmi kui antiikaja avalikes kõnedes kasutatud kõnekujundite kohta.
- ³ Józef Piłsudski kõnede koomilise sisu kohta käivaid huvitavaid kommentaare loe Dawidziak-Kładoczna 2004.
- ⁴ Üks kõige populaarsemaid poliitilise satiiri perioodikaväljaandeid oli sõjajärgne *Mucha* [Kärbes]; Poola Rahvavabariigi ajal jätkas selle visuaalse traditsiooniga *Szpilki* [Nööpnõelad], ajakiri, mida normeerisid poliitilised võimumehed; vrd Dubaniowska 2000 ja Kuźmiński artikkel aadressil http://www.reporterzy.info/224,prasa_satyryczna_i_humorystyczna_w_XIX_i_XX_wieku.html.
- ⁵ Parimaks näiteks on siinkohal naljakad kommentaarid Teleexpressi (TVP 1) või Fakty (TVN) lõpuosas.
- ⁶ Vrd Brzozowska (2009a; 2009b) identiteetidest ja stereotüüpidest etnilistes naljades; vt ka Brzozowska 2012 ja Krikmann 2012.
- ⁷ Inkongruentsusest (ühitamatus) huumoritekstides ning selle kommunikatiivse nähtuse uurimiskontseptsioonist (viidetega Attardo, Raskini, Ruchi jt klassikalistele teooriatele) on teiste seas kirjutanud ka Kucharski (2010).
- ⁸ Vrd Brzozowska (2009a: 163) kommentaariga: “Mõned nalja elemendid võivad kergesti “saada tiivad”, ja tihti nad esinevadki sellisel modifitseeritud kujul”.
- ⁹ Neid nähtusi on käsitletud Poprawa 2010.

Kirjandus

- Anusiewicz, Janusz & Anusiewicz, Bogdan & Siciński, Bogdan (toim) 1994. *Język a kultura t. 11. Język polityki a współczesna kultura polityczna* [Keel ja kultuur 11. Keelepoliitika ja tänapäeva poliitiline kultuur]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Baran, Anneli 2012. Visual humour on the Internet. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication* 1. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 171–186.
- Bauer, Zbigniew 2010. *Dziennikarstwo wobec nowych mediów. Historia, teoria, praktyka* [Ajakirjandus uues meedias. Ajalugu, teooria, praktika]. Kraków: Universitas.
- Bralczyk, Jerzy 2001. *O języku polskiej propagandy partyjnopaństwowej lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych* [Poliitika ja parteipropaganda keel 1970. ja 1980. aastatel]. Warszawa: TRIO.
- Bralczyk, Jerzy & Mosiołek-Kłosińska, Katarzyna (toim) 2001. *Zmiany w publicznych zwyczajach językowych* [Keelelise käitumise muutused]. Warszawa: Rada Języka Polskiego PAN.
- Brzozowska, Dorota 2009a. Polish jokelore in the period of transition. Krikmann, Arvo & Laineste, Liisi (toim). *Permitted laughter. Socialist, post-socialist and never-socialist humour*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 127–170.
- Brzozowska, Dorota 2009b. *Polski dowcip etniczny* [Poola etnilised naljad]. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Brzozowska, Dorota 2009c. Polski dyskurs ludyczny i jego międzynarodowe konteksty [Poola huumoridiskursuse sõnavara ja selle kultuuriline kontekst]. *Tekst i dyskurs. Text und diskurs* 2, lk 149–162.
- Chlebda, Wojciech 2005. *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne* [Sketšid tiivustatud sõnadest. Lingvistilised interpretatsioonid]. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Chłopicki, Władysław 2009. The “Szkło kontaktowe” show – A return to the old rationality? Krikmann, Arvo & Laineste, Liisi (toim). *Permitted laughter. Socialist, postsocialist and never-socialist humour*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 171–184.
- Dawidziak-Kładoczna, Małgorzata 2004. “Cherlacy z sercem oziębłym”. *O języku pism i mów Józefa Piłsudskiego* [Józef Piłsudski kirjade ja kõnede keelest]. Prace językoznawcze 7. Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Davies, Christie 2009. Post-socialist, socialist and never-socialist jokes and humour: Continuities and contrasts. Krikmann, Arvo & Laineste, Liisi (toim). *Permitted laughter. Socialist, post-socialist and never-socialist humour*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 17–40.
- Dytman-Stasieńko, Agnieszka 2006. *Święto zawłaszczonych znaczeń. 1 Maja w PRL. Ideologia. Rytuał. Język* [Pühale omistatud tähendustest. 1. mai PRVs. Ideoloogia, rituaal ja keel]. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe DSWE TWP.

Głowiński, Michał 1992. *Nowomowa po polsku* [Poola uuskeel]. Warszawa: Wydawnictwo PEN.

Godzic, Wiesław 2004. *Telewizja i jej gatunki po "Wielkim Bracie"* [Televisioon ja selle žanrid pärast "suurt venda"]. Kraków: Universitas.

Habrajska, Grażyna 1994. Wykorzystywanie ironii do walki politycznej [Iroonia funktsioonid poliitilises võitluses]. Anusiewicz, Janusz & Siciński, Bogdan (toim). *Język a kultura* 11. *Język polityki a współczesna kultura polityczna* [Keel ja Kultuur 11. Poliitika keel ja tänapäeva poliitiline kultuur]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, lk 57–68.

Kamińska-Szmaj, Irena 2001. *Słowa na wolności. Język polityki po 1989 roku* [Sõnavabadus. Keelepoliitika pärast 1989. aastat]. Wrocław: Europa.

Kamińska-Szmaj, Irena 2007. *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000* [Keeleline agressioon avalikkuses. Poliitilise sõimu leksikon 1918–2000]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kita, Małgorzata 2000. O "złotyach myślach" osób publicznych [Avaliku elu tegelaste "kuldset sõnad"]. Brzozowska, Dorota & Gajda, Stanisław (toim). *Świat humoru* [Huumorimaailm]. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, lk 261–270.

Kloch, Zbigniew 2006. *Odmiany dyskursu. Semiotyka życia publicznego w Polsce po 1989 roku* [Diskursuse modifikatsioonid. Poola avaliku elu semiootika pärast 1989. aastat]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Korolko, Mirosław 1996. *Sztuka retoryki* [Kõnekunst]. Warszawa: PWN.

Krikmann, Arvo 2012. Estonian three nation jokes (1964–2012). Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication* 1. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 7–20.

Kucharski, Andrzej 2009. *Struktura i treść jako wyznaczniki komizmu tekstów humorystycznych* [Struktuur ja sisu kui naljade koomilisuse määrajad]. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Kudra, Barbara 2001. *Kreatywność leksykalna w dyskursie politycznym polskiej prasy lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych* [Leksikaalne loovus Poola 1980. ja 1990. aastate ajakirjanduse poliitilises diskursuses]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Lew, Robert 2000. Dowcip językowy w świetle najnowszych językoznawczych teorii humoru [Sajandivahetuse naljad Poolas]. Dorota Brzozowska & Stanisław Gajda (toim). *Świat humoru* [Huumorimaailm]. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, lk 117–125.

Magdoń, Stanisław 1995. Duch zabawy w mediach [Lõbususe vaim meedias]. *Zeszyty Prasoznawcze* 3–4, lk 7–16.

Olczyk, Tomasz 2010. *Politorozrywka i popperswazja. Reklama telewizyjna w polskich kampaniach wyborczych XXI wieku* [Popmeelelahutus ja veenmine. Poola 21. sajandi valimiskampaaniate telereklaamid]. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.

Ożóg, Kazimierz 2004. *Język w służbie polityki* [Keel poliitika teenistuses]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Piekot, Tomasz 2012. Pictorial representation of idioms in Internet humour. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication* 1. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 187–204.

Poprawa, Marcin 2009. *Telewizyjne debaty polityków jako przykład dyskursu publicznego* [Teledebatid avaliku diskursuse näitena]. Kraków: Universitas.

Poprawa, Marcin 2010. Intertekstualność dyskursu publicznego – znak wspólnot komunikacyjnych czy konfliktów [Avaliku arutelu intertekstuaalsus – suhtluse või konfliktide märk]. Mazur, Jan & Małyska, Agnieszka & Sobstyl, Katarzyna (toim). *Intertekstualność we współczesnej komunikacji językowej* [Intertekstuaalsus tänapäeva lingvistilises suhtluses]. Lublin: Wydawnictwo UMCS, lk 111–123.

Rebane, Martin 2012. Some aspects of telling political jokes in the Soviet Estonia. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication* 1. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 111–116.

STL = Sławiński, Janusz & Głowiński, Michał & Kostkiewiczowa, Teresa (toim) 1998. *Słownik terminów literackich* [Kirjandusterminite sõnaraamat]. Wrocław: Ossolineum.

Szkudlarek-Śmiechowicz, Ewa 2011. *Tekst w radiowej i telewizyjnej debacie politycznej* [Tekst raadio ja televisiooni poliitilistes debattides]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Van Dijk, Teun A. 2001. Badania nad dyskursem [Diskursuseuuringud]. van Dijk, Teun A. (toim). *Dyskurs jako struktura i proces* [Diskursus kui struktuur ja protsess]. Grochowski, Grzegorz (tlk). Warszawa: PWN, lk 9–44.

Wojtak, Maria, 2010. *Głosy z teraźniejszości. O języku współczesnej prasy polskiej* [Tänapäeva hääl. Poola nüüdispressi keelest]. Lublin: Wydawnictwo WSPA (www.ipn.gov.pl – 27. november 2012).

Summary

Polish political humour

Marcin Poprawa

Keywords: Polish political humour, intertextuality, winged words, political discourse, language of politics

This article is a survey of the most important communicative phenomena in the contemporary Polish political humour. It is also an attempt to describe political humour from a theoretical point of view and to compare it with political jokes from a period of the Polish People's Republic (PRL). This article mainly describes amusing statements of contemporary politicians that were primarily used as the means of a political polemic, and secondarily after having been popularised by journalists (due to their comic content), achieved a status of "winged words" and appeared in various intertextual variants of the public and colloquial discourse.

Tsensuur kommunistlikus Poola Rahvavabariigis

Gaweł Strzadala

Teesid: Artikkel võtab vaatluse alla tsensuuri kommunistlikus Poolas. Kirjeldatakse tsensuuri keskameti (Ajakirjanduse, Publitseerimise ja Avalike Esinemiste Peavalitsus; *Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk*) funktsiooni ja tegevust, aga ka mitteametlikke kontrollimeetmeid, mis rakendusid näiteks riiklikele kirjastustele ja trükikodadele. Uurimuses analüüsitakse näiteid Stalini-aegsete pörandaaluste trükiste nimistust ja mõtestatakse probleeme, mida on pidanud lahendama poola ajaloolased, kes on uurinud nõukogude tsensuuri pärast 1956. aastat. Antakse ülevaade ka pörandaaluste trükikodade rollist 1970. aastatel ja hiljem: nende abil ilmunu täiendas riiklike kirjastajate pakutavat lugemismaterjali ja nende olemasolul on tähtis roll Poola Rahvavabariigi poliitilise opositsiooni sünni juures.

Märksõnad: kommunism, NSVL, opositsioon, pörandaalune ajakirjandus, repressiivne ja preventiivne tsensuur

Totalitaarsetes riikides, kus riik üritas elimineerida inforinglusest kogu informatsiooni, mis oli vastuolus ametliku poliitikaga või polnud lihtsalt soovitatav, valitses poliitiline tsensuur. Täielik kontroll ajakirjanduse, raadio ja televisiooni üle võimaldas totalitaarsel valitsusel kujundada ühiskonda vastavalt eelistatud ideoloogiale. Tsensuuri leidis ka autoritaarsetes maades, ja Teise maailmasõja eelne Poola on hea näide autoritaarsest riigist, kus võimu oli haaranud 1926. aastal Józef Piłsudski nõ saneeriv valitsus (*Sanacja*). Sellegipoolest oli sõnavabaduse piiramine teise Poola Vabariigi ajal üsna leebe. Peamine tsensuuriviis oli olemuselt repressiivne, mis tähendab, et tekste tsenseeriti ja kontrolliti alles pärast avaldamist. Trükikojad olid kohustatud esitama iga trükikoopia siseministeriumi alluvusse kuuluva sotsiaalse ja poliitilise osakonna esindajatele. Kui trükis ei vastanud valitsuse nõuetele, võeti levist tagasi terve trükipartii. Sellegipoolest oli võimalik otsuse vastu (vähemalt teoorias) protesteerida: kirjastaja võis kaevata tsensuuri otsuse kohtuinstantsile, mis selle teemaga tegeles, so tsensuuriüksuste järelevalvekohtule. Autoritaarne süsteem üritas hoida

head mainet ja jätta mulje, et riigis valitseb demokraatia. Seetõttu avaldati mõned tsenseeritud tekstid ikkagi avalikus pressis, kuid lõikudel, mida peeti ebasobivaks, olid valged laigud. Lugejad mõistsid suurepäraselt, et artikkel oli tsenseeritud ja sellest puudusid teatud osad (Witek & Żmigrodzki 2003: 41). Autorite ja kirjastajate seisukohalt oli repressiivsel tsensuuril eeliseid preventiivse tsensuuri ees, mis valitses kommunistlikus Poolas, sest esimene lubas teatud vabadusi ja võimaldas nõuetest kõrvale hiilida. Näiteks võis esitada esimese proovitrükise tsensuritele alles siis, kui raamat oli juba trükitud ja müügis. Kahe maailmasõja vaheline opositsiooniline press kasutas “valgete laikude strateegiat” eesmärgipäraselt. Sealt on tulnud ka väljend “valged laigud ajaloo”, mis tänapäevalgi tähistab nõukogude-aegse tsensuuri mõju ajalookäsitlusele. Vahetult enne Teist maailmasõda muutus tsensuur väga rangeks, eriti Saksamaaga piirnevatel Poola aladel. Hea näite selle kohta pakub Władysław Studnicki (Poola germanofiil, kes avaldas 1939. aastal raamatu *Algava Teise maailmasõja eel (Wobec nadchodzącej wojny niemiecko-sowieckiej)*), mis konfiskeeriti kohe pärast avaldamist. Kõik kätte saadud eksemplarid hävitati. “Mul on üks neist raamatutest alles,” kirjutab autor. “Ma esitasin kohtule kaebuse tsensuuri otsuse vastu. Juulis 1939 kuulati mind üle. Ma kaitsesin tuliselt iga peatükki, aga kui ma jõudsin Nõukogude vägede toetuse mõju käsitleva kohani, kaotasin ma kontrolli ja puhkesin nutma” (Studnicki 1995: 38). Selle raamatu puhul konfiskeeriti terve tiraaž ja keelati ka juurdetrükkimine. Paljudel varasematel juhtudel, mujal kui Saksa piiri lähedal, lubas kohus pärast kaebuse esitamist ja kaasusega tutvumist siiski avaldada ka tsenseeritud tekste – kui mitte tervikuna, siis vähemalt osaliselt.

Teise maailmasõja algus ja Poola Vabariigi okupeerimine tõi kaasa hävitavaid tagajärgi poola rahvuspärandile. Ühelt poolt sakslased ja teisalt venelased sulgesid kõik akadeemilised ja linnaraamatukogud ning konfiskeerisid tohutul hulgal raamatuid. 35 000 raamatukogu suleti, 14 miljonit raamatut likvideeriti, sh raamatupoodidest (Witek & Żmigrodzki 2003: 42). Kahe suurvõimu omavaheline kokkulepe, Molotovi-Ribbentropi pakt kinnitas mõlema osapoole soovi suruda alla kõik Poola iseseisvuspüüded. Natsivastane propaganda keelati Nõukogude vägede poolt okupeeritud piirkondades ja nõukogudevastane propaganda oli lubamatu Saksamaa poolt hõivatud territooriumil. Vene ja Saksa vägede kokkupõrge 1941. aastal põhjustas mõlema tülitseva poole kuritegude vastastikuse tunnistamise. Debatil Katõni massimõrva üle olid rahvusvahelisel areenil iseäranis suured järeloomjud. Stalin lõpetas diplomaatilised suhted Poola valitsusega ja algatas nõukogude-meelse Poola Patriootide Liidu (*Zwiqzek Patriotów Polskich*; Pobóg-Malinowski 1990: 399). Tuleb rõhutada, et liitlaste tsensuuriüksused ei lubanud avaldada midagi, mis võiks puudutada Katõni temaatikat, sest nad ei tahtnud ärritada oma Nõukogude partnerit. Külma

sõja ajal kaevati teema uuesti üles Ameerika Ühendriikides, kuid sellegipoolest ei avalikustatud siis veel kõiki juhtumiga seotud dokumente (Zychowicz 2012: 69).

Mis puutub poola hariduselusse Natsi-Saksamaa okupatsiooni ajal, siis sel ajal suleti kõik kõrgemad õppeasutused ja enamik keskkoolidest. Olukord oli mõnevõrra parem aladel, mille olid okupeerinud Nõukogude väed, sest seal säilitati mõned õppeasutused, nt Lvivi ülikool. Sellegipoolest pidid ka need alluma venestamisprotseduuridele ja tugevale ideoloogilisele survele. Kõik loengud toimusid ukraina keeles ja akadeemilisele töötajaskonnale rakendus marksismi-leninismi tundmise nõue. Mõnda aega lubati poola uurijatel ja teadlastel küll töötada Lvivi ülikoolis, kuid nad pidid õpetama ukraina keeles. Nagu kirjutas oma memuaarides üks tolleaegne lektor, krahvinna Karolina

Foto 1. Karolina Lanckorońska.
goodreads.com.

Lanckorońska, “raamatuid, mis käsitlesid mitte-materialistlikku filosoofiat või mõnda teist sobimatut valdkonda, või sellised, mis näitasid meie idanaabrit halvas valguses (ja neid oli palju), hoiti luku taga, samas kui pornograafilise kirjanduse alla kuuluv lubati avalikkuse ette” (Lanckorońska 2001: 26–27).

Kui punaväed vallutasid 1944. aastal taas kord Poola alad, rajasid vallutajad Poola Rahvusliku Vabastamise Komitee (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego*) peakorteriga Lublinis. Seda juhatasid Kremlile truud marionetid. Organisatsioonis loodi ka propagandaosakond ning selle alluvuses pressi ja informatsiooni jaoskond eesotsas Jerzy Borejszaga. Viimane vastutas trükikodade toodangu kontrollimise eest, võttis vastu otsuseid paberivarude jaotamise ja poliitilise sisukontrolli kohta. Selline korraldus oli Nõukogude propaganda ja tsensuuri süsteemi täpne vaste. Novembris 1955 külastasid Lublini kaks nõukogude-meelset tsensorit, kes töötasid Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi (Vene NFSV) Haridusasutuste Rahvakomissariaadi alla kuulavas kirjanduse ja publitseerimise keskvalitsuses – Piotr Gładzin ja Kazimierz Jamróz. Kommunismipooldajatest “nõunikud” olid Poola tsensuurimehanismide kohta ettekirjutusi tegevate ametlike regulatsioonide autorid. Enne Teise maailmasõja lõppu, 19. jaanuaril 1945. aastal, loodi vastavalt avaliku julgeoleku ministri Stanisław Radkiewiczzi dekreedile Ajakirjanduse Kontrolli Keskkvalitsus (*Centralne Biuro Kontroli Prasy*). Ministri pädevusse jäi peamiselt

opositsiooni kontrollimine, Poola eksiilvalitsuse juhitud vägede (*Armia Krajowa*) liikmete jälitamine ja tagakiusamine ning avaliku ajakirjanduse kontrollimise protseduurid (Witek & Żmigrodzki 2003: 42).

15. novembril 1945 nimetati Ajakirjanduse Kontrolli Keskvalitsus ümber Ajakirjanduse, Publitseerimise ja Avalike Esinemiste Peavalitsuseks (*Główny Urząd Kontroli Prasy i Widowisk*). See hakkas kuuluma ministrite nõukogu presiidiumi alluvusse ja pidi kontrollima tekstide vastavust Poola Ühinenud Töölispartei seadustele. Samas varjas 14. juulil 1946 allkirjastatud ameti legaliseerimisdekreediga sõnastus hoolikalt igasugused seoseid selle institutsiooni ja totalitaarse riigi julgeolekuorganite vahel. Uurija Andrzej Krajewski usub, et tsensuuri reguleerivad seadused rikkusid tegelikult nii Poola Rahvavabariigi konstitutsiooni aastast 1952 kui ka administratiivsete protseduuride koodeksit aastast 1960 (Krajewski 2002: 22). Koodeks sedastas, et võimuorganid peavad osutama iga kodanikku puudutava otsuse legaalsele alusele. See oleks pidanud tähendama, et otsustusprotsess on avalik, kättesaadav kirjalikul kujul, ja äramärkimist pidi leidma ka otsusega seotud institutsioon (Krajewski 2002). Poola Rahvavabariik soovis jätta endast mulje kui demokraatlikust riigist, tegelikult aga rikkus valitsus seadusi iga kord, kui võttis vastu otseselt Nõukogude Liiduga seotud strateegilisi otsuseid. See puudutas ka tsensuuri. Järelevalvesüsteemi Nõukogu (*Najwyższa Izba Kontroli*) ülevaatus aastal 1966 leidis, et seadusi järgiti hooletult ja ebatäpselt. Sellegipoolest ei meenutanud kaos seda, mis toimus nõukogudeliku võimustruktuuri teistes osades; pigem oli tegu organiseeritud/kalkuleeritud kaosega, mille eesmärgiks oli kommunistliku partei agenda täitmine, isegi kui see tähendas protseduurireeglite ebatäpset järgimist. Poola Rahvavabariigis tulenesid otsused otseselt Poola Ühinenud Töölispartei tollasest tegevuskavast. Täpselt nagu George Orwelli romaanis *1984*, sooviti kommunistlikus Poolaski muuta minevikku, et kontrollida olevikku ja mõjutada tulevikku. See põhjustas olukorra, kus isegi kommunistlike vaadetega inimene võis sattuda tsensuuriga vastuollu, sest tema töökspidamised võisid partei hetkeseisukohtadega ei pruukinud kattuda. Detailsed juhised, mida jagasid laiali Poola Ühinenud Töölispartei Keskkomitee ja valitsuse ministrid, täpsustasid ka seda, mis puudutas sekkumismeetodeid potentsiaalse dissidentluse suhtes. 1946. aasta dekreet nimetas viit tsensuuri põhiobjekti. Nendeks on tegevused, mis:

- ohustavad Poola riigikorda,
- paljastavad riigisaladusi,
- kahjustavad oma tegevusega Poola riigi rahvusvahelisi suhteid,
- rikuvad seadusi või moraalinorme,
- eksitavad avalikkust, jagades tegelikkusega vastuollu sattuvat informatsiooni (Witek & Żmigrodzki 2003: 44).

Eriti Nõukogude aja alguses pidasid Poola kommunistid tsenseerimist oma missiooniks ja nõudsid riigikodanikelt ideoloogilist truudust. Ka pärast 1956. aastat, mil isikuvabadused suurenesid ja tagakiusamine vähenes, oodati tsensoritelt ikka kuulekust ja käsutäitmist. Kommunistist ajaloolase ja Poola Rahvavabariigi kunagise välisministri Marian Orzechowski sõnul kontrolliti kõige rohkem neid ajaloolasi, kes kuulusid Poola Ühinenud Töölispartei ridadesse, sest nemad esindasid kogu partei arvamust. “Tsensurid olid veendunud, et parteisse kuuluvad ajaloolased, eriti need, kes olid poliitikas tegevad, on kõige rohkem kohustatud lähtuma oma kõnede ja kirjutiste sõnastamisel partei strateegiast” (Romek 2001: 151). See töötas kahtepidi: kui tsensor avastas parteiliikmest ajaloolase tekstist “ketserlikke” mõtteid, siis ei võinud ta kunagi kindel olla, kas see mõte esindab partei uut strateegiat, mille kohta teksti autor polnud veel juhtnööre saanud, ja mis võib tulevikus tegelikult ka teostuda, või on tegu päris dissidentlusega. Tsensurid kartsid, et neid võidakse süüdistada liigeses innukuses, sest prioriteet oli tsenseerimise kvaliteet, mitte kvantiteet. Kommunistid pooldasid preventiivset tsensuuri ja seetõttu ei muudetud korrektsioone tekstis nähtavaks. Eesmärk oli panna lugeja uskuma, et konkreetse kirjatüki sõnad ja mõtted on autori omad, isegi kui nendes oli tehtud tähelepanuväärseid muudatusi. Ajakirjanikud, kirjanikud ja uurijad, kes tegelesid vastoluliste teemadega, proovisid tsensoreid petta, väljendades oma vaateid vihjamisi ja kasutades teisi trikke. Mõnikord õnnestus neil tsensuritest mööda hiilida, kuid teinekord pidid nad siiski oma tekstid ametliku poliitikaga kooskõlla viima. Ka akadeemilised väljaanded allusid kontrollile. See kuulus teadustöö juhendajate ülesannete hulka, kes (nagu tänapäevalgi) mõjutasid uurimuse sisu, ainult et siis oli nende mõju nii sisuline kui ka poliitiline. Juhendajapoolne tsensuur puudutas eelkõige doktori- ja habilitatsioonidissertatsioone, mida avaldati trükkituna. Magistritöid tsenseeriti vähem tõenäoliselt, sest neid ka avaldati harva (Romek 2001: 159). Mõnikord võltsisid kommunistlikult meelestatud tsensurid uurimuse algtekste ja dokumente, eriti neid, mis puudutasid Poola Kommunistliku Partei ajalugu, sest see oli Poola Ühinenud Töölispartei eellane (Romek 2001: 167).

Kontrolliprotseduurid olid mitmemõõtmelised ja kompleksed, ja koosnesid mitmetest etappidest: raamatute ja muude mitteperioodiliste publikatsioonide puhul oli see kolmeastmeline ja perioodika puhul neljaastmeline. Regulaarne kontroll algas ülevaatliku inspeksiooniga, mille käigus luges tsensor läbi käsikirja, viis sisse soovitatavad muudatused ja andis nõusoleku trükkimiseks; see etapp perioodikat ei puudutanud. Järgmises faasis hinnati proovitrükieksemplare. Siis lugesid tsensurid läbi versiooni, mis oli mõeldud müügiks, ja kui see sobis, alustati levitamist. Viimases etapis korrati protseduuri veel korra, et kontrollida tsensurite tööd – juba müügil olevaid raamatuid loeti, ja kui avastati kahtlustäratavaid löike, võeti terve tiraaž müügil ära ning tsensoreid

karistati. Karistused ei olnud kuigi rängad, eksimuse teinud ametnikke koheldi pigem kui ebakompetentseid töötajaid, mitte kui riigi vaenlasi. Oskamatut tsensorit ootasid edaspidi lihtsamad tekstid (Witek & Żmigrodzki 2003: 45–46). Et parandada tsensuuri kvaliteeti, korraldati koolitusi ja koosolekuid, mille käigus tutvustati partei hetkesuundi ja -strateegiaid. Tsensuritele, kes selles ametis töötasid, ei tehtud ajupesut; neile ei esitatud moonutatud informatsiooni ega propagandat. Selle asemel arutati üheskoos propagandakampaania sõnumi tähendust ja eesmärke. Trendid tsenseerimises – ideede, mõtteavalduste kontrollimises ja lubatud teemade nimekirjas – muutusid regulaarselt. Stefan Kisielewski on kirjeldanud kommunistliku tsensuuri põhijooni järgnevalt:

- a) tuleb panna lugejad uskuma, et tekstid esindavad autori seisukohti,
- b) tuleb panna kirjutajad kasutama teatud arutluskäike ja mõtteavaldusviise, mis vähendaksid ohtu tsenseerimisele (tsiteerinud Krajewski 2002: 24).

Kommunismiajal polnud tsensuur osa ametlikust poliitikast, nagu seda polnud ka eriteenistused ega politsei (Poola versiooni, 'Kodanike Politsei', *Milicja Obywatelska* nimi viitas sellele, nagu oleks tegemist kodanike poolt rajatud institutsiooniga korra tagamiseks, mitte tavalise riikliku korrakaitseasutusega). 20. sajandi poola kirjanik, helilooja ja poliitik Stefan Kisielewski on öelnud, et tsensuurirakukestel oli tema hinnangul kaks funktsiooni: hävitada teatud soovimatuid aspekte igapäevases reaalsuses, ja teiseks luua uus irrealaalsus; st logokraatia. Mõlemad mainitud funktsioonid realiseerusid samaaegselt ja salastatult, ning see kahjustas mõõtmalt autoreid, kirjandust ja kogu kultuuri tervikuna. Autorid olid sunnitud ideoloogiaga kohanduma ja alla kirjutama omaenda mõtete moonutatud versioonile. Hruštšovi sula alguses sai Stefan Kisielewski alustada debatti Mieczysław F. Rakowski, poola kommunisti, ajaloolase ja ajakirjanikuga, kes oli varem kritiseerinud üht Kisielewski artiklit. Nüüd sai "autor" lisada argumenti, mida enne poleks olnud võimalik vaidluste tuua: "Ta [Rakowski] arvas, et ta seadis kahtluse alla minu ideed, kuigi ma ei kirjutanudki seda artiklit. See oli tsensor, kes selle artikli kirjutas," ütles Kisielewski (vt Bartyzel 2012).

Ajakirjanduse, Publitseerimise ja Avalike Esinemiste Peavalitsus kontrollis peagi kogu meediat. See kontrollis ka kõiki teisi institutsioone, mille puhul oli oht, et nad väljendavad valitsusega mitte kooskõlas olevaid mõtteid. Tegelikuses ei saanud seda juhtuda, sest avalik meedia oli Nõukogude-meelsete tsensurite valve all, kuid nagu juba mainitud, arenes partei poliitika pidevalt, ning vahel võis juba süsteemivastaliseks nimetatud sisu aja jooksul saada vastuvõetavaks ja vastupidi. Loomulikult töötas tsensuur ka eeletappides, mil kirjastajad valisid välja vaid teatud kirjutisi, et vähendada võimalikku sanktsiooniohtu. Tuleb meeles pidada, et kommunistlik riik oli ainukene tööandja

ja tootmisvahendite jagaja, mistõttu sai riik manipuleerida väljaandjatega – ja seeläbi karistada allumatuid autoreid – ka näiteks paberiresursside jaotamise kaudu. Katoliikliku alatooniga ainuke suhteliselt autonoomne sotsiaalse sisuga ajakiri *Tygodnik Powszechny* (*Üldine Nädalaleht*) pidi tihti selliseid sanktsioone taluma.

Kõige suuremat kahju kultuurile tegi Poola Rahvavabariigis 1940. ja 1950. aastatel täide viidud otsus hävitada paljud maailmasõdade-eelsed raamatud. 2. veebruaril 1949 keelati Poola Ühinenud Töölispartei poliitbüroo ja Keskkomitee pleenumil ära kõik “vaimulik” ja “reaktsiooniline” kirjandus. Selle hävitamine pidi täide viidama suvevaheajal, et mitte ärritada õpetajaid ja õpilasi (Žmigrodzki 2002). Raamatute nimekirjad olid ülisalajased; teosed ise saadeti haridusnõukogudesse ja sealt edasi vanapaberi kogumiskohtadesse, kus need hävitati. Selle tegevuse põhieesmärk oli kustutada kultuurimälu. See polnud kindlasti ainuke sellelaoline juhtum, sest sama juhtus ka näiteks Natsi-Saksamaal, kus raamatuid põletati avalikult, kuid Poola puhul oli tegu mitte väljaspoole suunatud ettevõtmisega, vaid mahavaikitud massihävitusega. Raamatupoodide ja linnaraamatukogude jaoks tehti registrid. Mõned raamatukogutöötajad ei tahtnud parteiga koostööd teha, kuid neid sunniti siiski korraldusi täitma. Nii mitmelgi puhul keelati mõne autori kogu looming, näiteks Zofia Kossak-Szczucka ja Ferdynand Goetel olid keelatud autorite nimekirjas. Kõige pikem keelatud kirjanduse nimekiri on säilinud aastast 1951. Selle sisuks on kolm eraldi nimekirja: esimene katab täiskasvanute- ja noortekirjanduse (kokku 1682 kirjet), teine “vananenud” sotsiaal-poliitilised teosed (238 kirjet), ja kolmas lastekirjanduse (562 kirjet). Hirmul olid suured silmad, kõik need raamatud hävitati eelkõige ideoloogilistel põhjustel. Nii mõnegi raamatu puhul, mis nimekirja sattus, tundub põhjendus olevat arusaamatu või isegi absurdne. Võis juhtuda, et raamat keelati ära ainult seetõttu, et see avaldati soovimatus kirjastuses, ning sama raamatu (nt Grimmide muinasjuttude) teine trükk jäeti alles, sest selle avaldas teine kirjastaja. Esikohale seati nõukogude-vastase kirjanduse ärakaotamine, nt Jan Kucharczyński (ajaloolane, poliitik, Poola peaminister aastatel 1917–1918) teos *Od białego caratu do czerwonego* (*Valgest tsaarist punaseni*). Józef Piłsudski, kes oli teine tuntud Poola iseseisvusaegne autor, oli keelatud, ja samuti temast rääkivad raamatud. Kogu kirjandus, mis puudutas natsionaaldemokraatiat või mis oli seotud Roman Dmowski (poliitik, natsionaaldemokraatliku partei üks rajajatest) isikuga, ei olnud lubatud. Raamatud, mis käsitlesid idapoolseid piirialasid (J. Bartoszewiczi, kes oli natsionaaldemokraatlik poliitik, ametilt arst, raamat *Znaczenie polityczne Kresów Wschodnich dla Polski* (*Poola idapoolsete piirialade poliitiline tähendus*), ja isegi Kornel Makuszyński – poola laste- ja noortekirjaniku – *Uśmiech Lwowa* (*Lvivi naeratus*)) olid keelatud kirjanduse nimekirjas. Ka juuditeemad polnud

Foto 2. Józef Piłsudski.
en.wikipedia.org.

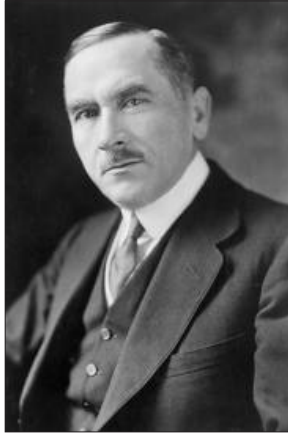

Foto 3. Roman Dmowski.
en.wikipedia.org.

Foto 4. Kornel Makuszyński.
pl.wikipedia.org.

aktsepteeritavad, eriti sellised, mis sisaldasid antisemiitlikku sisu. Välja arvatud tõlked Lääne-Euroopa ja Ameerika autorite teostest, mis rääkisid Poolat puudutataval teemadel, oli väliskirjandus keelatud, näiteks Margaret Mitchelli *Tuulest viidud*, aga ka Agatha Christie teosed. Kodumaisest ilukirjandusest konfiskeeriti Helena Mniskówna teosed. Nimekirja kuulus ka raamat, mis õpetas noortele tütarlastele kombekat käitumist. Kummalised otsused hõlmasid raamatut porganditest (*O uprawie marchwi pastewnej (Porgandikasvatusest)*). Selle keelu põhjuseks toodi asjaolu, et see raamat propageeris kolhooside asemel individuaalpõllumajandust (Witek & Żmigrodzki 2003: 50).

Pärast 1956. aastat muutus tsensuur nõrgemaks, kuid see ei saanud olematuks teha fakti, et väärtuslikem osa kultuuripärandist oli Stalini ajal juba hävitatud. Keelustati kõik kodanikualgatused ja demokraatlikud trendid, sest ideaalne totalitaarne riik tuli ehitada teistsugusele vundamendile. Kogu “ebamugav” kultuuripärand, mis oli pärit Teise maailmasõja eelsest Poola Vabariigist, pidi kustutatama. Kirjanikud, ajaloolased, majandusteadlased pidid unustama sõnavabaduse mõiste koos kõikide seisukohtadega, mis võisid tuua kahju kommunistlikule riigikorraldusele.

Tuleb taas korrata, et kommunistlik riik oli ainus tööandja ja monopolist, mis andis võimaluse sanktsioneerida sõnakuulmatuid kodanikke, võttes neilt ära kõik majanduslikud hüved ja jättes nad nälga. Sellele lisaks oli totalitaarne riik elanikele vanglaks, sest sealt ei saanud keegi lahkuda ilma vastava loata. Tomasz Strzyżewski, endine kommunist ja tsensor, kes põgenes Poola Rahvavabariigist ja paljastas välisriikidele tõe seal valitseva tsenseerimise

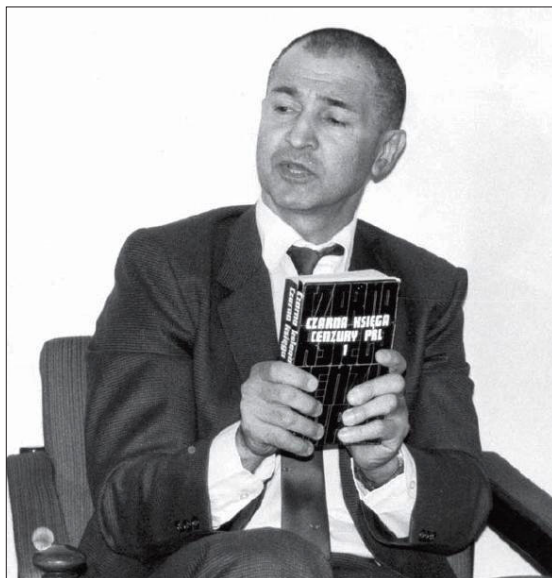

Foto 5. Tomasz Strzyżewski oma teosega Czarna Księga Cenzury PRL. pobierz.dlapolski.pl/2011/01/matrix-czy-prawda-selektywna.html.

kohta, võttis kogetu kokku, öeldes: “Tsensuur oleks toimunud ka ilma vastava institutsioonita. Valitsus vajas institutsiooni vaid selleks, et see defineeriks ühtsed käitumis põhimõtted problemaatilistes situatsioonides. Tsensuur sündis spontaanselt, ning see oli tööandja ja töötaja vaheliste suhete otsene tulem” (Strzyżewski 2006: 10–11).

Ajakirjanikud ja kultuuritegelased suutsid jätkata oma tööd. Mõned tundsid end etteantud juhiseid järgides mugavalt, teised nõustusid tsensuuri parandustega hirmu või konformismi tõttu. Kommunistlik Poola ei olnud iseseisev riik; see rakendas Brežnevi ettekujutust “piiratud suveräänsusest”. Kuid tegelikkuses oli Poola sõltuvus NSVList veelgi tugevam ja sellel oli mitmeid tahke. Poola ajaloolane Czesław Madajczyk on väitnud: “Aastal 1968 pärinesid tsensorite kommentaarid nõukogude ajaloolaste sulest, parandades fakte, mis puudutasid Saksamaa ja Venemaa vahelist pakti” (Romek 2001: 136–137). Sellele paktile osutamata oli võimatu Teisest maailmasõjast kirjutada, kuid sellegipoolest oli rangelt keelatud mainida Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokollit, mis kirjeldas mõjusfääride jagamist. Katõni massimõrv jäi tabuteemaks kommunistiaja lõpuni. Poola ja Venemaa suhted ning 1920. aastal toimunud sõda nende kahe riigi vahel kuulusid samasse kategooriasse, ning kui neid mainiti, siis fakte moonutasid. Poola ajaloolased pidid paljudes küsimustes nõukogude uurijatelt nõu küsima. Tänapäevani tuleb ette debatte poola ja saksa, poola ja

ukraina, või poola ja vene uurijate vahel, kuid nüüd on need võrdsete partnerite arutelud, mille eesmärgiks on siluda eriarvamusi ja leida ühine ajalookäsitlus. Varem surusid vene teadlased peale üheainsa tõlgenduse, mis esitas Poola ja Vene suhetest väga kallutatud pildi. Jerzy Tomaszewski, vanema ajaloo ekspert, mainib, et pärast 1968. aastat, mil juudid Poolast välja aeti, ei olnud lubatud kirjutada juudi kogukonnast. Peeti paremaks seda teemat vältida, et mitte anda positiivseid ega negatiivseid hinnanguid (tsiteerinud Romek 2001: 244–245). Väga iseloomulik kommunistlikule Poolale oli see, et tsensuurist ei tohtinud kirjutada. See kitsendus kehtis kuni aastani 1990, mil tsensuur tühistati (Romek 2001: 68).

Ajaloolane Tomasz Strzembosz kirjutas uurimuse Poola põrandaalusest valitsusest ja Nõukogude okupatsioonist ida-aladel Poola Rahvavabariigi aastatel, oma töö sai ta avaldada alles pärast 1989. aastat, sest varem oleks avaldamine olnud ohtlik. Ta on öelnud: “See on alandav, et minu uurimusi pidi hoidma salajas hirmust julgeolekukomitee ees, aga samamoodi ka hirmust minu kolleegide ees: hirmust, et keegi võiks minu peale kaevata, alustada juurdlust või sundida mind teemat kõrvale panema” (Romek 2001: 202).

Mõned juhtumid võib liigitada ka naljakate kilda. Ajaloolane Tomasz Szarota meenutab episoodi, mis juhtus enne tema doktoriväitekirja avaldamist. Viimaseid korrekture tehes leidis ta kirjavea, mida ta varem polnud märganud. Ta oli jätnud kogemata välja ühe tähe sõnas *rustyfikacja* (ruraliseerumine), mistõttu oli kirjas hoopis *rusyfikacja* – venestamine. Kui ta oleks selle avastamata jätnud, oleks ta tõenäoliselt sattunud hiljem probleemidesse (Romek 2001: 208).

Tsensuuri olemasolu sundis inimesi aeg-ajalt midagi ette võtma, näiteks koostati kuulus *34 kiri*, millele kirjutasiid alla 34 poola kultuuritegelast eesotsas Antoni Słonimskiga (poola poeet ja näitekirjanik). Selles võis lugeda: “Paberi jaotamise piiramine kirjastustele ja tsensuuri rakendamine ajakirjanduses ähvardab pidurdada meie rahvusliku kultuuri arengut. Meie, allakirjutanud, peame avaliku arvamuse olemasolu, õigust kriitikale, sõnavabadust ja juurdepääsu usaldusväärsele informatsioonile arengu vääramatuks osaks ning kodanike ja riigi heaolu aluseks. Me nõuame muutust kultuuripoliitikas, mis peab olema kooskõlas Poola konstitutsiooniga” (Albert 1989: 825). Võimud ignoreerisid kirja ja kommunistliku võimuladviku reaktsioon tuli ilmsiks alles siis, kui Raadio Vaba Euroopa ja välispress *34 kirja* avaldasid. Vastulauseks avaldas Poola Ühinenud Töölispartei Keskkomitee kirja, millele oli alla kirjutatud 600 võimukuulekat autorit ja need, kes kuulusid kommunistide mõjuvõimu all olevasse Kirjanike Liitu, mille liikmeskonnast 26% kuulus parteisse. Paljud välisautorid ja kultuuritegelased Lääne-Euroopast elasid kaasa *34 kirja* algatajatele, kes pidid hiljem kannatama mitmeid sanktsioone (nt avaldamiskeelud ja piiratud

paberiratsioonid väljaande *Tygodnik Powszechny* jaoks, sest Jerzy Turowicz, selle peatoimetaja, oli üks allakirjutanutest (Albert 1989)).

1960. aastad olid Poola kultuurile keerulised. Autoreid, keda peeti reaktioonilisteks, ei tohtinud avaldada; ka noorte autorite teosed ei leidnud teed publikuni. Kõige paradoksaalsem juhtum puudutas Adam Mickiewiczzi näidendi “Dziady” (“Kerjused”) lavastamisluba aastal 1968 – see keelati väidetavalt Nõukogude-vastase sisu tõttu. Näitemäng oli kirjutatud juba 19. sajandil ja seega ei saanud see kuidagi kommunismile viidata. Publik elas eriti positiivselt kaasa neile näidendi osadele, mida kommunismimeelsed tsensorid olid kritiseerinud, ja selle tulemusel võeti see mängukavast välja. Otsus põhjustas proteste, mida kommunistid vägivaldselt maha surusid (Albert 1989: 879). Poola Kirjanike Liidu erikoosolekul nimetas Stefan Kisielewski süsteemi “ignorantide diktatuuriks” ja seetõttu sattus ta hiljem tundmatute ründajate kallaletungi ohvriks.

1960. aastatel kirjutas satiirik Janusz Szpotański koomilise ooperi “Cisi i gęgacze” (“Tasased ja kaagutajad”), mille ta lavastas isiklikest vahenditest. See komöödia esitas teravat satiiri kommunistliku partei aadressil. Szpotański saadeti kolmeks aastaks vanglasse (Albert 1989). Repressioonide ohvriks langesid ka Jacek Kuroń ja Karol Modzelewski kirjutise eest “Avatud kiri parteile” (*List otwarty do Partii*; Albert 1989: 851–852). Teised, kes pidid sanktsioone taluma, olid nn Mägironijad (*Taternicy*), kes levitasid keelatud kirjandust, nt Jerzy Giedroyci poolt Pariisis toimetatud ajakirja *Kultura*.

1970. aastate lõpus elustus pörandaalne kirjanduslevi. Teoste pörandaalne kirjastamine pakkus seadusevastast ligipääsu võimuvastastele ideedele. Selline levikuviis oli elutähtis ka kirjanduse suurteoste seisukohalt, mis oli sageli keelatud kirjanduse nimistus – Poola lugejate kontakti nii poola kui välismaiste suurteostega üritati piirata. Julgeimad avaldasid pörandaalustes kirjastustes ka materjale ajaloo kohta.

Aastal 1980 asutati Lech Walesa juhtimisel Poola kaubandusühistute liit *Solidarność* (Solidaaarsus), ja selle põhikirja kolmas postulaat puudutas tsensuuri. Mõjutatuna Gdanski kokkuleppest andis valitsus välja akti, mis piiras Ajakirjanduse, Publitseerimise ja Avalike Esinemiste Peavalitsuse rolli (Radzi-kowska 1990: 5). Peamine erinevus uue akti ja 1946. aasta dekreedide vahel oli see, et kõik tehtavad korrektiivid tsenseeritud tekstis pidid nähtavad olema. Veelgi enam: autor võis tsensuuri otsuse edasi kaevata halduskohtusse. Selle akti kehtivus kaotati taas eriolukorra tingimustes (*Stan Wojenny*; 1981–1983) aastal 1981, mil ennistati 1946. aasta dekreet. See otsus mõjus eriti halvavalt akadeemilistele publikatsioonidele, mis pidid jällegi läbima kõik tsensuuri-etapid. Muudatus, mis puudutas tsensuurikorrektsoonide nähtavaks jätmist, jäi jõusse, kuigi tegelikkuses said ainult katoliiklikud ajakirjad sellest õigusest kasu.

29. jaanuaril 1990. aastal läks Poola Ühinenud Töölispartei laiali ja peatselt pärast seda kaotati tsensuur. Akt, mis selle teatavaks tegi, jõustus 6. juunil 1990 (Romek 2001: 35–36). Tuleb pöörata tähelepanu faktile, et Tadeusz Mazowiecki valitsusel kulus neli kuud, kaotamaks uues Poolas Vabariigis tsensuuri institutsioon.

Demokraatlikus Poolas tänapäeval tsensuuri ei eksisteeri, kuid toimivad enesetsensuuri erinevad vormid, mis hoiavad endiselt tabuteemasid varjus. See on mõnede ringkondade jaoks kohustuslik; nendes koheldakse teatud rühmi või arvamusi halvaks panu ja seltskonnast väljatõukamisega. Pärast 1989. aastat on kanda kinnitanud termin “poliitiline korrektsus”, mis tuli Poolasse läänemaailmast. Poliitiline korrektsus, mida võib tänapäeva Poolas kohata keskklassi tõesikute ja snobide hulgas, eeldab teatud enesetsensuuri. Seda tüüpi tsensuur keelab rääkimast teatud teemadel või kirjutab ette reegleid, mis moel tundlikke teemasid käsitleda. Need, kes on poliitkorrektsuse suhtes kriitilisel arvamusel, nimetavad olukorda “pehmeks tsensuuriks”. Loomulikult on nimetatud uuel trendil, mis sai alguse Ameerika Ühendriikides, palju pooldajaid, sest see on seotud avatuse ja tolerantsiga.

Poola kodanike teadmised nii pagulaskirjandusest (1939–1989) kui ka põrandaalusest kirjandusest (1976–1989) on napid, sest pole tehtud piisavalt jõupingutusi emigreerunud kirjanike teoste kirjastamiseks ja kättesaadavaks tegemiseks tänapäeva Poola auditoriumile. Siin toimib veel üks kaasaegne tsensuuri vorm: autorikaitse. Näiteks emigreerunud kirjaniku Józef Mackiewicz teoste autoriõigused päris Nina Karsov-Szechter, kes on Londonis asuva kirjastuse Kontra omanik. Hulk poola kirjastusi üritas tulutult Mackiewicz kirjastusi saada, kuid ei saanud, sest tema teosed heitsid negatiivset valgust nii kommunistlikule olustikule kui ka emigrantidele ja opositsioonile. Kirjastajate ja kirjandusringkondade protest lõppes sellega, et mõned vähem vastuolulised tekstid on nüüdseks Poolas avaldatud, kuid mitte kõik. Nina Karsov-Szechter kommenteeris juhtunut nii: “Ma olen nõus kirjaniku teoste avaldamisega Poolas nimetatud autori tahte ja omaenda veendumuste vastaselt. Józef Mackiewicz oli veendunud, et ma ei teeks midagi, mida tema ei soovi, ja seetõttu ma pärisingi õigused tema teostele” (Witek & Żmigrodzki 2003: 65). On tõsi, et Mackiewicz ei lubanud Poola Rahvavabariigi institutsioonidel oma töid avaldada (need olid tol ajal niikuinii keelatud). Samal ajal oli ta nõus põrandaaluse levitamise; sealt sai ta ka idee rajada põrandaalune kirjastus Kontra. Olukorra, kus olulise kirjaniku teosed pole avalikult kättesaadavad ka pärast Poola riigikorra muutumist, säilimine on ilmselt ajendatud soovist takistada Mackiewicz kirjutiste levikut. Selle näite varal näeme, et ka autoriõigused võivad osutada tsensuurivormiks ja saada kaikaks rahva vaimse arengu kodarais.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et käesolev artikkel kirjeldas ülevaatlikult tsensuurimehhanisme, mis toimusid Poolas 20. sajandil, iseäranis kommunismi ajastul. Totalitaarse võimuaparaadi poolt peale surutud tsensuur oli nii preventiivne kui ka repressiivne; lisaks sellele toimus ka mitteametlik enesetsensuur. Auditorium ei teadnud kunagi, kas tsenseerijad olid teksti töödeldud või mitte (st kas tegemist oli autori originaalsõnastustega), sest selle kohta ei jätud mingit märget. Sellise praktika eesmärgiks oli veenda lugejaid, et autori mõtetemallid ühtivad kommunistliku partei omadega. Veidi hiljem, 1980. aastatel viidi tsensuuriseadusse sisse muudatus, mis nägi ette, et tsensuur peab olema tehtud läbipaistvamaks ja auditoriumile nähtavaks. Järgmisel aastal alanud eriolukord aga sundis peale järjekordse tagasisammu: tühistati suurem osa seadusemuudatuse punktidest. Ka tsensuurist või selle ajaloost kirjutamise keeld jäi kehtima kuni taasiseseisvumiseni.

Tõlkinud Liisi Laineste

Kirjandus

Albert, Andrzej [pseud; Roszkowski, Wojciech] 1989. *Najnowsza historia Polski 1918–1980* [Poola lähiajalugu 1918–1980] IV. Warsaw: Krag.

Bartyzel, Jacek 2012. Stefan Kisielewski jako publicysta i “zwierze polityczne” [Stefan Kisielewski. Ajakirjanik ja “poliitiline loom”]. *Organizacja Monarchistów Polskich. Portal legitymistyczny* (<http://www.legitymizm.org/stefan-kisielewski> – 5. november 2012).

Krajewski, Andrzej 2002. Cenzura i ci kłopotliwi literaci [Tsensuur ja tülikad kirjani-
kud]. *Odra* 2, lk 22–29.

Lanckorońska, Karolina 2001. *Wspomnienia wojenne* [Sõjamemuaarid] 22 IX 1989 – 5 IV 1945. Kraków: Znak.

Pobóg-Malinowski, Władysław 1990. *Najnowsza historia polityczna Polski. Okres 1939–1945* III [Poola lähiajalugu. 1939–1945]. Gdańsk: Graf.

Radzikowska, Zofia 1990. *Z historii walki o wolność słowa w Polsce. Cenzura w PRL w latach 1981–1987* [Lõike Poola sõnavabaduse ajaloost. Tsensuur Poola Rahvavabariigis 1981–1987]. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Romek, Zbigniew 2001 (toim). *Cenzura w PRL. Relacje historyków* [Tsensuur Poola Rahvavabariigis. Ajaloolaste ülestunnistus]. Warsaw: Neriton, IH PAN.

Strzyżewski, Tomasz 1977. *Z czarnej księgi cenzury w PRL* [Poola tsensuuri must raamat]. Warsaw: Aneks.

Strzyżewski, Tomasz 2006. *Matrix czy prawda selektywna? Autocenzorskie retrospekcje* [Maatriks või osaline tõde? Tagasisivaateid enesetsensuuri]. Wrocław: Wektry.

Studnicki, Władysław 1995. *Tragiczne manowce. Próby przeciwdziałania katastrofom narodowym 1939–1945* [Traagiliselt eksiteele viidud. Püüded ära hoida rahvuslikku katastroofi aastatel 1939–1945]. Gdańsk: Mariol.

Szpotański, Janusz 1990. *Zebrane utwory poetyckie* [Luulekorpus]. London: Puls Publications.

Treść listu 34 [34 kiri] (<http://prl.republika.pl/Untitled-19.htm> – 5. november 2012).

Zychowicz, Piotr 2012. Zdrada sojuszników [Liitlaste reetmine]. *Uważam Rze* 17.–23. september, 38/39, lk 68–70.

Żmigrodzki, Zbigniew 2002. *Cenzura PRL. Wykaz książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu* [Tsensuur Poola Rahvavabariigis. Nimekiri koheselt hävitavatavatest raamatutest]. Wrocław: Norton.

Witek, Jadwiga & Żmigrodzki, Zbigniew 2003. *“Polityczna poprawność” w III Rzeczypospolitej* [Poliitiline korrektsus kolmandas Poola Vabariigis]. Radom: Polskie Wydawn Encyklopedyczne Polwen.

Summary

Censorship in the People’s Republic of Poland

Gaweł Strządała

Keywords: repressive and preventive censorship, underground press, opposition, USSR, communism

This article discusses the topic of censorship in the communist Poland. It presents a description of the functioning of the office of censorship (Main Office for the Control of Presentations and Public Performances; Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk) as well as other forms of informal influence on the authors working for public publishing houses. The underground publications suppressed during the Stalin era as well as difficulties encountered by Polish historians after 1956 will be the subject of the analysis. Furthermore, the article indicates the complementary role of the underground publishers after 1970. These publishing houses had a significant impact on the birth of political opposition in the communist Poland.

Triratna Budistlik Kogukond: juhtumiuuring budistlikust kogudusest Eestis¹

Lauri Liiders

Teesid: Tegu on esimese juhtumiuuringuga Eestis tegutsevast budistlikust kogudusest. Triratna Budistlik Kogukond on Läänes rajatud oikumeeniline budistlik organisatsioon, mille eesmärk on koondada teatud õpetuslikke ja harjutuslikke elemente erinevatest traditsioonilistest budistlikest koolkondadest ja esitada neid Euroopa kultuuriruumile mõistetavas vormis. Seda võib vaadelda osana Lääne idastumise protsessist, mille käigus üritatakse kohandada traditsioonilisi budistlikke õpetusi siinsete harjutajate vajadustele. Keskendun ühele budistlikule kogudusele ning püüan kirjeldada selle ajalugu Eestis ja välismaal, samuti uurida selle liikmete tegevust, uskumusi, vaateid ja religioosseid praktikaid.

Märksõnad: budism, Eesti, religioossed praktikad, usundiuurimine

Sissejuhatus

Käesolev artikkel keskendub rahvusvahelise oikumeenilise budistliku organisatsiooni *Friends of Western Buddhist Order* ehk Lääne Budistliku Vennaskonna Sõbrad (lühendatult FWBO) tegevusele Eestis. 1967. aastal Suurbritannias rajatud FWBO käsitleb oma tegevuse algusena Eestis aastat 1989. FWBO kohalik kogudus on oma õpetustegevuses olnud sõltuv eelkõige Lääne Budistliku Vennaskonna (*Western Buddhist Order*, ehk lühendatult WBO) liikmetest, kes on käinud Eestis õpetamas peamiselt Soomest ja Suurbritanniast. Oma tegevuse jooksul on kogudus end tähistanud mitme nimega: Eesti Lääne Budistliku Vennaskonna Sõbrad, Eesti FWBO, Budakoda, Sulevimäe Budakoda. Kuna rahvusvaheline organisatsioon muutis oma nime 2010. aastal Triratna Budistlikuks Kogukonnaks (*Triratna Buddhist Community*), on viimastel aastatel hakatud kasutama eelkõige viimatimainitud nime. Alates 2012. aastast kannab 2002. aastal mittetulundusühinguna registreeritud Eesti Lääne Budistliku Vennaskonna Sõbrad nime Budakoda. Sama nime kasutatakse ka ühingu kodulehel ning see seondub liikumise püsiva asukohaga Tallinnas aadressil Luha tn 1.

Vaatlen lääneriigis alguse saanud budistlikku organisatsiooni osana Lääne idastumise protsessist, mille käigus üritatakse kohandada traditsioonilisi budistlikke õpetusi siinsete harjutajate vajadustele. Lääne idastumisele omaseid suundumusi on Eesti religioonisotsioloogilistes uuringutes varem käsitletud Lea Altnurme, kes toob välja, et Lääne lunastusõpetus on asendumas vaimse täiustumise õpetusega, mille eesmärgiks võib olla ka budistlik virgumine. Altnurme toob selle juures välja kaks asjaolu: Idast võetakse üle vaid uuele elutundele omased ideed; ülevõetud ideed on läänestunud. Budismi puhul tähendab see, et kõik, mis meenutab vana monoteistlikku mudelit, näiteks puhta maa traditsioonile omane Buddha Āmitabha austamine palvete kordamise kaudu, jäetakse kõrvale (Altnurme 2006: 46).

Käesoleva artikli aluseks on minu Tartu Ülikooli usuteaduskonnas 2012. aastal religiooniantropoloogia erialal kaitstud magistritöö “Budism uususundina Eestis Triratna Budistliku kogukonna näitel” (Liiders 2012a). Valdav osa töö koostamiseks vajalikust materjalist on kogutud väliuuringute käigus, milleks olid eelkõige intervjuud Budakojas ja Tartu Triratna grupis, küsitlused ja suulise ajaloo kogumine. Lisaks sooritasin aastatel 2011–2013 Tallinnas, Tartus, Põlvamaal ja Soomes Lääne lähedal Abhayaloka (budistide enda pandud nimi) 31 ürituse osalusvaatlust (54 päeva).

Äärmiselt väärtuslik kirjalik allikas Eesti Triratna ajaloo koostamisel aastate 1989–2002 kohta oli Triratna ordineeritud liikme Tiia Lõokese koostatud FWBO ürituste loetelu, kus on ära märgitud ürituste toimumiste kuupäevad, läbiviijad ning enamasti ka asukoht, ühtlasi on üritust lühidalt kirjeldatud nii eesti kui ka inglise keeles. Olen sellele tekstis viidanud, kui info konkreetse ürituse või fakti kohta pärineb ainult sealt.

Eesti FWBOd on akadeemilises plaanis varem käsitletud Britt-Maria Preemi ja Ave Põleniku 2001. aastast pärinev bakalaureusetöö “Budistlikud kogudused Eestis 1984–2001”, mis kaitsti Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. Selle bakalaureusetöö põhjal on koostatud ka Ave Põleniku kirjutatud peatükk “Budismist Eestis” raamatus *Mitut usku Eesti* (TÜ kirjastus, 2004). Eesti Triratna kohta on ilmunud siinkirjutaja koostatud peatükk “Triratna Budistlik Kogukond” kogumikus *Uued usulised ja vaimsed ühendused Eestis* (TÜ kirjastus, 2012), kus käsitlen lühidalt organisatsiooni ajaloolist arengut siin ja välismaal ning peamisi usulisi praktikaid.

Kuna minule teadaolevalt pole Eestis varem budistlike koguduste kohta tehtud süvitsiminevaid juhtumiuuringuid, loodan, et käesolev uurimus osutub kasulikuks Eesti religiooniloo tulevastele uurijatele.

Triratna Budistliku Kogukonna ajalugu välismaal

FWBO rajaja Dennis Lingwood sündis Londonis 1925. aastal. Budismi vastu hakkas ta tõsisemalt huvi tundma 16aastaselt pärast *Teemantsuutra* lugemist. Teise maailmasõja ajal osales ta aktiivselt Londoni piiratud ulatusega budistlikus tegevuses. Hiljem siirdus ta aega teenima Kaug-Itta ning jäi pärast sõda elama Indiasse.

Lingwood, kes hakkas pärast mungaks saamist kasutama nime Sangharakshita, õppis üle kahekümne aasta Indias erinevate õpetajate käe all, saades esmalt mungapühitsuse Sarnathis theravaada traditsioonis 1950. aastal, kuid keskendudes hiljem Põhja-Indiasse jõudnud tiibeti budismile. Oma olulisimaks õpetajaks peab ta *rime* õpetussuunda esindanud Jamyang Khyentse Rimpoched. Aastal 1962 sai ta bodhisattva ordinatsiooni geluki koolkonna õpetajalt Dhardo Rimpochelt. Lisaks sai Sangharakshita õpetusi ka dzogtšeni õpetajalt Dilgo Khyentse Rimpochelt, nyingma suunda esindanud Dudjom Rimpochelt ja hiina *chani* meditatsiooniõpetajalt CM Chenilt. (Liiders 2012b: 60.)

Sangharakshita naasis 1964. aastal Inglismaale ning rajas mõne aasta pärast Londonis uue budistliku organisatsiooni, mis esindas keskteed kahe tol hetkel Inglismaal valitsenud budismimõistmise vahel. Üks neist, *English Sangha Trust*, pidas ainsaks sobivaks budistliku koguduse vormiks traditsioonilist *theravaada* mungakogudust, seevastu teine, *Buddhist Society* näis budismi pidavat pigem spirituaalseks ajaviiteks. Sangharakshitale olid Inglismaal eksisteerivad budistlike organisatsioonide vormid sobimatud ning ta pidas vajalikuks ellu viia omaenda visiooni kaasaegsest budistlikust *sanghast* ehk kogudusest. (Batchelor 1994: 332–333.) Olles Aasias otseselt kokku puutunud olulisemate budistlike koolkondade õpetustega, võttis Sangharakshita Suurbritannias eesmärgiks rajada läänemaine oikumeeniline budistlik ühendus, mis otseselt ei järgiks ühtki traditsioonilist Ida budismi haru ja oleks suunatud Lääne inimeste spirituaalsetele vajadustele kodumaises kontekstis. 1967. aasta 6. aprillil rajas ta Lääne Budistliku Vennaskonna Sõbrad (*Friends of the Western Buddhist Order*) ning aasta hiljem Lääne Budistliku Vennaskonna (*Western Buddhist Order*), mille esimesed liikmed samal aastal ordineeriti.

Vajragupta ehk Richard Staunton, kes 2008. aasta sügisel tegutses õpetajana mitu kuud ka Eestis, märgib oma 2011. aastal avaldatud Triratna ajalugu käsitlevas teoses, et FWBO esialgne edukus Inglismaal oli kindlasti seotud ajastu vaimuga. Mõnel ajaperioodil on ühiskond varasemast radikaalselt erinevate spirituaalsete suundade suhtes avatum, ning 1960. aastad olid Inglismaal sääraseks ajaks, mil just noorem põlvkond soovis end siduda kõigea, mil oli juures revolutsiooniliste muutuste maik. Tol perioodil oli ta üks väheseid budistlikke õpetajaid Läänes (lisaks Shunryu Suzukile ja Chogyam Trünpale

USAs), kel õnnestus saavutada kontakt noore kontrakultuuriga ning rajada Läänes edukas budistlik *sangha*. (Vajragupta 2011: 7–8.)

Kultuurikonteksti ja ajastu vaimuga läks kokku ka see, et liikmed ei pidanud järgima mingeid traditsioonilisi munga- või nunnareegleid. Mis puudutas abielu, tsölibaati ja muid elustiilivalikuid, see jäeti liikmete endi otsustada (Baumann 2006a: 197–198).

1970. aastatel hakati rajama keskusi Mandri-Euroopas ja teistel kontinentidel. Väga oluliseks laienemissuunaks kujunes India lääneosa, kus 1950. aastatel elades oli Sangharakshita toetanud India budistliku poliitiku dr Ambedkari tegevust (Baumann 2006a: 197–198). 1978. aastal rajas Sangharakshita Indias FWBO kohaliku allharu, mis kannab nime *Trailokya Bauddha Mahasangha Sahayaka Gana* ning ordineeris selle esimesed liikmed. 1980. aastal asutasid WBO liikmed India endiste puutumatu olukorra parandamiseks heategevusorganisatsiooni *Karuma Trust*. (Vajragupta 2011: 43.) Stephen Batchelor on seda nimetanud Euroopa budistide kõige ulatuslikumaks ühiskondlikuks projektiks läbi aegade, kui silmas pidada abistatud inimeste koguarvu (Batchelor 1994: 365).

1990. aastad olid FWBOl kõige kiirem kasvuaeg: 1994. aastal oli liikmeid veel 600, 2003. aastaks juba 1000. FWBOst oli saanud laiahaardeline ülemaailmne organisatsioon. Seni oli organisatsiooni eesotsas seisnud Sangharakshita üksinda, 21. sajandi alguses hakati tema tervise halvenemise tõttu pidama vajalikuks juhtimisstruktuuri laiendada, et organisatsiooni järjepidevus ei oleks seotud vaid ühe inimesega. Ühtlasi kasvas välismaiste keskuste esindajate hääleõigus organisatsiooni juhtimises. (Vajragupta 2011: 129–131.)

Aastal 2010 muutis organisatsioon oma nime Triratna Budistlikuks Kogukonnaks. Aastaks 2011 oli Triratnal keskusi 36 riigis (Vajragupta 2011: 87). Valdav osa liikmeskonnast elab Suurbritannias ja Indias.

Triratna õpetused kui oikumeeniline budism

Miks pidada Triratnat oikumeenilise budismi esindajaks? Organisatsiooni rajaja Sangharakshita on rõhutanud, et tema silmis on Triratna budistlik spirituaalne liikumine, mis ei samasta budismi selle idamaiste kultuuriliste avaldumisvormidega ega identifitseeri end ühegi budistliku sekti või koolkonnaga, olgu selleks siis “hinajaana, mahajaana, vadžrajaana, zen, shin või nyingmapad” (Sangharakshita 1990: 17). Triratna ei väida ka seda, et nad esindaksid mingit uut Lääne ümbertõlgendust budismist, pigem väidetakse end esindavat universaalset budismi või universaalset dharmat. (Rawlinson 1998: 503.) Sangharakshita väidab end olevat “algupärase (*original*) õpetuse vaimu”

edasiandja ning peab end budistlike õpetuste ümbertõlkijaks Lääne inimeste vajaduste tarvis (Baumann 2006b: 500). Sangharakshita ideaaliks oli ühtne budistlik õpetus, mis ulatuks kaugemale seniste traditsioonide kultuurilistest või ajaloolistest iseärasustest (Lopez 2002: 186–187). Siiski võib tajuda teatud eelistusi, mis tulenevad nähtavasti Sangharakshita õpetajate taustast, kelle hulgas olid ülekaalus theravaada ja tiibeti budistid. Nii võib väita, et Triratna õpetusi on rohkem mõjutanud indo-tiibeti kui hiina ja jaapani budistlikud suunad (Batchelor 1994: 337). Kuigi Sangharakshita sai oma budistliku mungapähihitsuse ja budistliku nime just theravaada traditsiooni raames, ei või teda siiski pidada theravaada budistiks ega näha Triratnat mingi theravaada erivormina, kuna Triratna rituaalidesse ja meditatsioonidesse on koondunud elemendid mitmest India, Tiibeti ja Hiina päritolu traditsioonist; theravaada ortodoksse kloostritraditsiooni ülehindamise suhtes Lääne budistlikes ringkondades on ta aga olnud pigem kriitiline. (Rawlinson 1998: 504.)

Kokkuvõtvalt võiks seega öelda, et Triratna Budistlik Kogukond üritab koondada endas teatud õpetuslikke ja harjutuslikke elemente erinevatest traditsioonilistest budistlikest koolkondadest ja esitada neid Euroopa kultuuriruumis mõistetavas vormis ilma Aasia kultuurilistest või ajaloolistest iseärasustest tuleneva pärandita, esindades seega Lääne budismi oikumeenilist vormi.

Triratna Eesti koguduse ajalugu

Sangharakshita õpetus levis Eestis kirjasõna kaudu mingil määral nähtavasti juba 1980. aastate esimesel poolel. Dharmachari Sarvamitra meenutab, et ta nägi Eestis olles NSV Liidu ajal tehtud isetegevuslikku väljaannet Sangharakshita raamatust *The Three Jewels*, mille eestikeelne tõlge oli tehtud 1979. aastal avaldatud soomekeelsest väljaandest *Kolme jalokiveä* ning kohtus ka tõlke autoriga (Sarvamitra 19.04.2012). Esimesed budismist huvitatud eestlaste sihipärased kontaktid FWBOga leidsid aset 1989. aasta kevadel, mil Anti Kidron ja Aime Hansen Eesti Budistlikust Liidust külastasid Helsingi FWBO keskust ning tundsid huvi, kas soomlased tahaksid Eestisse õpetama tulla. Kutse võtsid vastu Sarvamitra ja tollane Helsingi keskuse esimees Ratnapriya. Esimene WBO liikmete juhendatud meditatsioonilaager Eestis toimus juulis 1989 Põhja-Eestis Andineemes Anti Kidroni talus. Kohaletulnuid oli umbes 30–40. Sarvamitra ja Ratnapriya õpetasid meditatsiooni, tehti austamisrituaale ning samuti tollal FWBO praktikate hulka kuulunud kommunikatsiooniharjutusi. Seda laagrit on peetud Eesti FWBO sünniajaks. 1999. aastal tähistati liikumise kümndat aastapäeva Eestis just sellest daatumist tulenevalt. Andineeme laagris osalenud Tiia Löökesest sai peagi põhiline FWBO tegevuse korraldaja

*Foto 1. FWBO esimene Eesti laager Andineemes 1989 aasta suvel.
Foto erakogust.*

ja hoogustaja Tallinnas. Iseseisva budistliku rühmana kohe siiski tegutsema ei hakatud, kuigi 1989. aasta sügisel ja järgnevatel aastail käisid Sarvamitra ja Ratnapriya Eestis veel korduvalt õpetamas, tavaliselt mitu korda kuus. Kokkusaamised toimusid nii Budistliku Liidu ruumides Nõmmel kui ka Tiia Lõokese korteris Mustamäel. Eesti religiooniuuringutes on mainitud, et Eestis oli FWBO juba 1989. aastal umbes 10 aktiivliiget (Ringvee 2000: 111).

Eesti Budistlik Liit, kelle kaudu algne kontakt FWBOga loodi, alustas tegevust aastal 1988 ning koondas Ida õpetustest huvitunud inimesi, kes esialgu ei sidunud end ühegi konkreetse koolkonnaga. EBL registreeris end kultuurorganisatsioonina ning koondas väga erineva taustaga isikuid: nii Eesti Budistliku Vennaskonnaga seotud rahvast, Ida võitluskunstidest ja hinduismist huvitunuid kui ka A. Kidroni kolleeg Mainorist, kelle hulka kuulus ka T. Lõoke (Preem & Põlenik 2001: 44–45). EBL tegutses üüritud pinnal Nõmmel Põllu tänavas ning lisaks FWBO õpetajatele külastasid ja juhtisid sealseid üritusi ka näiteks Tiibeti budismi esindavad küllasõitnud õpetajad. Kui suur osa EBLi liikmeskonnast liikus viimaks edasi Drikung Kagyu keskuse juurde (Preem & Põlenik 2001: 48), siis ühtlasi eraldus ja hakkas iseseisvalt tegutsema ka FWBO grupp, mis oli 1990. aastate alguses alustanud eraldiseisvaid, üksnes FWBO õpetustega tegelevaid üritusi Tiia Lõokese korteris Mustamäel.

Tiia Lõoke hakkas pärast Andineeme laagrist saadud positiivset kogemust külastama tihti FWBO keskust Helsingis, osaledes mitraõpingutes ning suve- ja talvelaagrites. 1991. aasta viimasel päeval sai temast Helsingis esimene eestlasest FWBO mitra.²

1990. aastatel mängis Soome FWBO keskus Eesti puhul olulist rolli, siinsetel FWBO üritustel osalesid õpetajatena regulaarselt soomlastest WBO liikmed, eelkõige Sarvamitra ja Ratnapriya. Muuhulgas osales Sarvamitra esinejana ka 1992. aastal Peeter Vähi korraldatud idamaise kultuuri festivalil "Orient". Sarvamitra meenutab, et õpetustegevuse soodustamine ja budismi levitamine Eestis sai Helsingi keskuse liikmetele oluliseks väljundiks. Helsingi keskuses vohasid 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses sisekonfliktid. Kuigi vennaskonnaliikmeid oli Soomes toleks ajaks juba kümme, ei õnnestunud neil siiski Soomes Helsingist väljapoole laieneda ning ka tegevus Helsingi keskuses näitas teatud soikumise märke. Sarvamitra hinnangul külastas FWBO üritusi Eestis enamasti rohkem rahvast kui vastavaid üritusi Helsingis. Oma osa selles võis tema hinnangul olla Soome ühiskonnas levinud eelarvamuslikus suhtumises budismi, mis ei tulenenud mitte vastuoludest religioosel pinnal, vaid pigem üldisest reserveeritud hoiakust budismi kui mõistetamatu ja võõra kultuurinähtuse suhtes. Laienemine sai võimalikuks hoopis teisel pool Soome lahte Eestis, kus pärast nõukogude perioodi lõppu oli ühiskond uute religioonide suhtes tunduvalt avatum ja entusiastlikumalt meeletatud. Eesti FWBO kümnenda aastapäeva tähistamisel peetud kõnes mainis Sarvamitra, et soomlaste roll Eestis toimunud õpetustegevuses "päästis ka Soome keskuse" (Sarvamitra 19.04.2012).

Kindlasti kergendas omavahelist suhtlust noil tegevuse algaastatel ka tösi-asi, et soome keele oskajaid leidis Tallinnas piisavalt. Enamasti tõlgiti siiski üritustel kõneldav ka eesti keelde. Inglise keele oskajaid oli FWBO tegevusest huvitatute hulgas tol ajal vähevõitu ning 1991. aastal oli kõne all ka FWBO-poolse keelekursuse korraldamine, mida oleks juhatanud inglasest vennaskonnaliige Virananda. Sarvamitra meenutab, et eesti keel kõlas tol ajal soomlaste kõrvus täiesti arusaamatu võõrkeelena (Sarvamitra 19.04.2012, praeguseks vestleb ta eesti keeles juba vabalt). Aeg-ajalt esines ka kultuurilise konteksti väärarusaamist, näitena mainib T. Lõoke üht Ratnapriya 1990. aastate alguse loengut maailmarahu teemal, mis kommunismiaja ideoloogilise retoorikaga sarnanemise tõttu tekitas suurel osal kuulajatest ilmselt ebameeldivaid seoseid (Lõoke 30.04.2012).

Oluliseks kujunes eestikeelse tõlkekirjanduse väljaandmine. Aastal 1994 ilmus Sangharakshita *Buddha Õilis Kaheksaosaline tee* (kirjastus Koolibri) ning 1995. aastal esimene eestikeelne põhjalikum meditatsiooniõpik, Kamalašila *Mõtlus*, mille andis välja Helsingi FWBO kirjastus. Mõlemat raamatut hakati kohe kasutama ka õpetustegevuses. Raamatud tõlkis Tiia Lõoke, kes ühtlasi tegutses aktiivselt Eestis FWBO tegevuse korraldajana. Aastal 1992 oli Lõoke elanud kuus kuud Inglismaal Londoni kesklinnas FWBO Cherry Orchard'i nais-tekommunis, töötades Londoni budistliku keskuse *right livelihoodi* kohvikus.

Sealviibitud aja vältel osales ta aktiivselt FWBO üritustel ja ka kahe-nädalase vaikusemeditatsiooni laagris Taralokas. Eestisse naastes korraldas ta oma korteris Mustamäel esimese FWBO algajate meditatsioonikursuse, kus osales ka hilisem FWBO mitra Anne Reinjärv. Neid kursusi viidi regulaarselt läbi ka edaspidi. Ühtlasi hakati korraldama mitraõpingute kursusi, kuigi eestlastest mitrapühitsuse saanud nende tulemusel palju juurde ei tulnud. 1994. ja 1995. aasta suvel korraldati taas Andineemel pikemaid laagreid, mille läbi-viijad olid Sarvamitra ja T. Lööke. Noil aastatel külastasid Eestit ka mitmed inglased vennaskonnaliikmed. Küllatunud WBO liikmed esinesid korduvalt ka avalike loengutega, mis peeti suurematel üüritud pindadel (nt Heliloojate Majas, Keele ja Kirjanduse Instituudis, Tallinna Pedagoogilises Instituudis jm).

Aastal 1996 kolis FWBO tegevus T. Lökese tööruumidesse Kadriorus Poska 10–3, ühtlasi toimusid üritused ka tema töökohas kriisiabikeskuses Aia tänavas.³ Endiselt korraldati ka meditatsionilaagreid, muuhulgas ka eraldi meestele ja naistele mõeldud laagreid. Tähistati budistlikke tähtpäevi, näiteks Buddha virgumise päeva (*parinirvaana*) ja sünnipäeva (*vesak*), samuti koguduse ehk *sangha* päeva. Aastal 1996 hakkas FWBO tegevuses osalema Taivo Org, kes 1998. aasta sügisel pühitseti kolmanda eestlasena mitraks (Org 15.03.2012). 1997. aastal külastas Eesti FWBOd Jukka Nuutilainen (WBO vennaskonnaliige Manjudaaka), kellest kujunes hiljem siinse FWBO tegevuse peamine rahaline toetaja. 1997. aasta lõpul valmis Eesti FWBO internetilehekülg, mida mitmed tegevuses osalejad on nimetanud peamise allikana, kustkaudu organisatsiooni tegevusest Eestis esmakordselt teada saadi. 1997. aasta sügisest alates peeti iga kahe-kolme nädala tagant laupäeviti ka regulaarseid üritusi, mis koosnesid meditatsioonist, pugarituaalist ja teejoomisest.⁴

2000. aasta aprillist kolis FWBO oma tegevuse üle Taivo Oru korterisse Tartu mnt 67–24, mille üürimist toetasid rahaliselt soomlastest vennaskonnaliikmed. Peeti suviseid laagreid Võerahansu talus Raplamaal, samuti Soomaal ja Randveres Viimsi vallas.

Oluliseks momendiks Eesti FWBO liikumise arengus oli kolimine oma pinnale Tallinna vanalinna aadressil Sulevimägi 5. Hoone ostis Soome vennaskonnaliige Manjudaaka 8. märtsil 2001 osalt isikliku investeeringuna, osalt soovist kindlustada FWBO Eestis püsivama peavarjuga. Sulevimäe maja teisele korrusele seati sisse altariruum, kuhu mahtus mediteerima mitukümmend inimest. Maja avati pidulikult 17. veebruaril 2002, kohale saabus umbes 50 inimest, sealhulgas kutsutud külalised Soomest, Inglismaalt, Venemaalt ja Rootsist. Planeeriti ka FWBO rajaja Sangharakshita külaskäiku Eestisse 2002. või 2003. aastal, kuid tema tervisliku seisundi halvenemise tõttu ei osutunud see võimalikuks (Lööke 1.05.2012).

2003. aastaks oli Eestis mitra-tseremoonia läbi teinud kuus inimest. Senini ei olnud veel ühtki kohalikku WBO vennaskonnaliiget, samuti puudus kohapeal resideeruv õpetaja, endiselt toimus suur osa õpetustegevusest tänu külaskäivatele WBO liikmetele Soomest ja Inglismaalt. WBOga liitumist taotles Tiia Lõoke, kes oli 1999. aasta suvel Soomes läbi teinud *kalyanamitra* tseremoonia ning osales liikmeks saamise eesmärgil korduvalt Walesis Triratnaloka keskusel mitmenädalastes laagrites (pikemat mitmekuist laagrit, mis liikmeks ordineerimisele tavaliselt eelneb, takistas rahanappus). Tiia Lõoke pühitseti Lääne Budistliku Vennaskonna liikmeks 2003. aasta augustis Triratnaloka keskusel (Lõoke 1.05.2012). Tema budistlikuks nimeks sai Dharmacharini Amaradakini. Tiia Lõoke on maininud, et peagi pärast liikmeks pühitsemist hakkas tema huvi budismi vastu mõneti vähenema ning ta hakkas rohkem huvituma *new age*'i praktikatest, eelkõige vabastavast hingamisest, mille õpetajana ta ka praegu tegutseb (Lõoke 30.04.2012). Oma osa ainsa eestlasest WBO liikme kohalikest õppetegevusest kaugenemisel võis olla ka selles, et Budakoja juhtimises leidsid aset muutused. Seni olid kohalikku FWBO tegevust korraldanud eelkõige T. Lõoke ning eestlastest mitrad T. Org ja A. Reinjärv koostöös Sarvamitra ja Manjudaakaga, nüüd leiti ühiselt, et seoses püsivasse asukohta kolimisega ja sellest tulenevate avardunud võimalustega õppe- ja harjutustegevuseks on tekkinud vajadus täiskohaga õpetaja järele. 2004. aasta sügisel saabus Manjudaaka stipendiumi toetusel Eestisse püsivalt elama ja õpetama inglasest vennaskonnaliige Birminghami FWBO keskusest – Dharmachari Vaddhaka (Ian Linn).

Vaddhaka tulekuga hoogustus tegevus Sulevimäe Budakojas (nagu seda nüüd nimetati). Lisaks esmaspäevaõhtustele meditatsioonist ja pujarituaalist koosnevatele üritustele hakati meditatsiooniüritusi korraldama ka laupäeviti. Üritati juurutada ka varahommikuste meditatsioonide tava, mis on levinud näiteks Inglismaa FWBO keskustes, võimaldades töөлkäijatel enne päevakohustuste algust keskusel harjutada. Kumbki uuendus siiski püsima ei jäänud, sest osalejaid polnud piisavalt. Endiselt korraldati algajate meditatsioonikursusi ja õpperühmi ning loenguõhtuid budistlikel teemadel. Pühitseti ka kaks uut eestlasest mitrat. Vaddhaka hakkas aktiivselt kontakte otsima teiste budistlike rühmade ja institutsioonide ning ka budismist huvitatud kultuuritegelastega (näiteks Jaan Kaplinski). *Vesaki* päeva tähistamisele 13. mail 2006 kogunes Sulevimäele budiste mitmetest teistestki Eesti budistlikest kogudustest, esinesid Märt Läänemets Budismi Instituudist ja Andres Zelmin Eesti Dzogtšeni rühmast, ürituse lõpupalved viisid läbi Drikungi keskuse esindajad. *Vesaki* tähistamine budakojas erinevaid Eesti budistlike kogudusi ühendava pidupäevana on 2006. aastast alates kujunenud oluliseks traditsiooniks.

2005. aastal korraldati suvine meditatsioonilaager Vaddhaka juhtimisel Tartu lähedal Trangis. Alates 2006. aastast on Eesti FWBO suvised laagrid toimunud Taivo Orgi talus Põlvamaal Kamnitsas. Lisaks korraldati ka muudel aastaegadel nädalalõpulaagreid, mis tihti leidsid aset Kamnitsas, aastatel 2006–2007 ka Villa Onni puhke- ja õppekeskuses Jõelähtme lähedal. Lisaks toimusid Sulevimäe Budakojas meditatsioonipäevad (peamiselt pühapäeviti).

2008. aasta mais siirdus Eesti FWBO uude asukohta Luha ja Koidu tänava nurgal Uue Maa linnaosas. Ka Luha 1 aadressil asuv maja oli Manjudaaka hangitud, ent seekord anti maja kaks ülemist korrust juba pikemaegse rendilepinguga (pigem sümboolse tasu eest) püsivamalt Budakoja hallata. Maja kolmandal korrusel asub altariruum, kuhu mahub üle kolmekümne mediteerija.

Ka pärast Luha tänavale kolimist on Budakoja tegevuse aluseks igapäevased meditatsiooniõhtud. Esimese osa moodustab meditatsioon kestusega umbes 40 minutit. Meditatsioonile eelneb lühike altaritervitus. Üldjuhul on meditatsiooniks üks kahest FWBO baasharjutusest: kas hingamise teadvustamine või *mettā bhāvanā*. Kui harjutajate hulgas on uustulnukaid ja algajaid, antakse iga meditatsiooniastme alguses suusõnalisi juhiseid. Kui aga kõik harjutajad on meditatsioonitehnikaga tuttavad, toimub meditatsioon vaikuses ja kellahelinaga antakse märku vaid iga etapi algusest. Meditatsioonile järgneb lühike paus. Seejärel leiab aset rituaal (seitsmekordne *puja*), mis koosneb seitsmeosalise pühendusteksti (kohandatud Linnart Mälli *Bodhitšarjāvatāra* ja *Sūdasuutra* tõlgetest) ühisest ettekandmisest ja mantrate retsiteerimisest koos annetustega altarile. *Puja* asemel leiab vahel aset teine meditatsioonisessioon või loeng. Osalejaid on Tallinna esmaspäevastel meditatsiooniõhtutel keskmiselt 10–15. Suvel meditatsiooniõhtuid tavaliselt ei korraldata.

Teisipäeva õhtutel on regulaarselt aset leidnud algajate meditatsioonikursused, kus õpetatakse hingamise teadvustamist ja *mettā bhāvanāt*, tutvustatakse ka budistlikke aluspõhimõtteid (kaheksaosaline tee). Viimaste aastate jooksul on korraldatud ka süvendatud meditatsioonikursusi edasijõudnutele *vipassanā*, *brahmavihaarade* ja kuue elemendi meditatsioonide teemal.

Pühapäeva pärastlõunatel (vahel ka kolmapäeviti) tutvustatakse loengukursustel budistliku tee erinevaid aspekte. Teemadeks on olnud bodhisattva ideaal, kaheksaosaline tee, mitra alusõpingud. Teisipäeviti ja kolmapäeviti on korraldatud filmiõhtuid. Endiselt peetakse ka meditatsioonipäevi ning tähistatakse budistlikke aastapäevi (*vesak*, *parinirvaana* ja *sangha* päev). *Sangha* päeval on aastatel 2010–2012 pühitsetud viis uut mitrat.

Tartus alustati regulaarsete FWBO meditatsiooniõhtutega 2008. aasta alguses. Peamiseks Tartu tegevuse vedajaks sai Tallinnast Tartusse kolinud Taivo Org. Kuna Tartus Triratna organisatsioonil püsivat rendipinda pole, on neljapäevaõhtuste meditatsiooniürituste asukoht korduvalt muutunud. Oma

pinna puudumise tõttu pole olnud võimalik sisse seada altariruumi, seetõttu ei esine Tartu üritustel ka altaritervitust, mantraid ja *pujaritu*aaale.

Osalejaskonna liigitus

Triratna tegevuses osalejad jagunevad kolmeks: külastajad, mitrad ja vennaskonnaliikmed. Tallinna Budakoja ja Triratna Tartu ürituste peamised osalejad pole ametlikult Triratna Budistliku Kogukonnaga seotud, neid võib nimetada tava- või juhukülastajateks. Külastajate olulisus organisatsiooni identiteedis kajastus ka selle varasemas nimes Lääne Budistliku Vennaskonna Sõbrad (*Friends of Western Buddhist Order*), kus sõna “sõbrad” viitas just külastajatele, kel pole ametlikku liikmestaatust. Eeldasin esmalt, et sõna viitab pühitsuse saanutele ehk mitratele (skr *sōber*), kuid vennaskonnaliikmete Saddhaloka (13.04.2012) ja Vaddhaka kinnitusel peetakse sõprade all silmas tavakülastajaid. Mitmed tavakülastajad on Budakoja üritustel osalenud rohkem või vähem regulaarselt juba aastaid, mitmed neist peaaegu iga nädal, kuid pole end veel Triratna organisatsiooniga mitrapühitsuse teel sidunud. Vaddhaka mainib, et Inglismaal on regulaarkülastajad mitrapühitsuse vastuvõtmiseks altimad ning tihti toimub see pärast aastast Triratna tegevuses osalemist (pühitsusele eelnevaks miinimumperioodiks, mil inimene peaks olema Triratna tegevuses osalenud, on kuus kuud). Ta leiab ka, et paljusid regulaarkülastajaid Eestis võiks pühendumise ja organisatsiooni tegevusse haaratuse poolest pidada võrdväärseks teiste riikide keskuste mitratega, kuid Eestis ollakse pühitsuse võtmise suhtes kaalutlevamad (Vaddhaka 7.03.2012).

Enamikul Eesti Triratna tegevuses osalejatest ei ole budistlikku pühitsust ja nad ei pruugi end budistidena määratleda, kuigi mitmed regulaarkülastajad on varasematel aastatel olnud tihedalt seotud ka koguduse tegevuse korraldamisega ning osalenud selle formaalsetes ja mitteformaalsetes juhtimisinstiitutsioonides. Viimasel ajal on see tendents vähenemas ning liikmetena võib 2012. aasta seisuga käsitleda mitrapühitsuse saanuid, kes aktiivselt koguduse tegevuses osalevad. Mitrapühitsuse saanud määratlevad end pühendunud praktiseerivate budistidena ning on andnud viiest käitumisjuhise kinnipidamise lubaduse, mis kohustab neid elama budistlikest eetilistest tõekspidamistest lähtuvalt.

Kahekümne nelja tegevusaasta jooksul on mitrapühitsuse saanud 13 eestlasest Triratna budisti. Neist umbes pooled on praegu Triratna tegevusega iganädalaselt seotud ja neid võib määratleda koguduse aktiivliikmetena. Sõna *mitra* tähendab sanskriti keeles sõpra. Mitra (vahel kasutatakse ka vormi *dharma-mitra* ehk seadmusesõber) on inimene, kes on pikemat aega Triratna tegevuses osalenud, peab budistlikku õpetust oluliseks ja otsustab võtta mit-

rapühitsuse. Mitraks saamisega kinnitab see inimene järgmist: 1) ta peab end budistiks; 2) ta üritab järgida viit käitumisjuhust; 3) Triratna on peamiseks kohaks, millega ta vähemalt lähiajal oma vaimse tee seostada tahab.⁵

Mitra pühitusrituaalina viiakse läbi seitsmekordne *puja*, kus pärast teksti esimese osa ettekandmist lähevad mitraks saada soovijad altari ette, annetavad küünla ja viiruki ning annavad lubaduse järgida viit käitumisjuhust. Pärast tseremooniat õnnitlevad värskeid mitrasid teised Triratna mitrad, vennaskonnaliikmed ja kohalviibivad tavakülastajad ning annavad üle kingitusi ja õnnitluskaarte (osalusvaatlus 22.11.2011).

Intervjuuerides Eesti Triratna tegevuses viimase paari aasta vältel aktiivselt osalenud viit mitrat, tundsin huvi, miks nad otsustasid saada mitraks. Neljast vastajast viis nägid selles eelkõige budistlikule harjutusteele pühendumise kinnitust. Neile oli oluline just avaliku kinnituse moment kui psühholoogiline mõjutegur, mis paneb pühendunumalt praktiseerima. Kui need neli vastajat nägid mitraks saamises eelkõige olulist sammu isikliku vaimse arengu kontekstis ega maininud liikumise huve, siis viienda vastaja puhul oli rõhuasetus mõnevõrra teine. Tema nägi seda eelkõige otsusena, mis teenis liikumise pike-majalisi huve. Ta leidis, et mitraks saamine kinnitab, et temagi kavatseb anda õpetustegevusse oma panuse, mainides ka, et kõik on surelikud ning keegi peab kunagi hakkama õpetust edasi kandma.

Ükski küsitletutest ei leidnud, et mitraks saamine oleks tema budistlikus elus kaasa toonud märkimisväärseid muutusi. Mainiti, et see on aidanud tunda end suuremal määral Triratna rahvusvahelise kogukonna liikmena, pannud pühendunumalt praktiseerima ja eetilisemalt käituma. Kõik mitrad olid enne pühitusrituaali osalenud Triratna tegevuses vähemalt kaks aastat, mõni ka oluliselt kauem.

Mitraks saamine eeldab avalikku pühitusrituaali sooritamist, seevastu mitrastaatusest loobumiseks mingit avalikku kombetalitust ette nähtud pole. Dharmachari Vaddhaka sõnutsi tuleb otsest mitrastaatusest loobumist ette harva, pigem jäädakse formaalselt Triratna mitraks ka siis, kui Triratna tegevusest ja liikmeskonnast mitmesugustel põhjustel kaugenetakse (Vaddhaka 4.04.2012).

Triratna Ordineeritud Budistide Ühenduse (*Triratna Buddhist Order*, aastani 2010 *Western Buddhist Order* ehk Lääne Budistlik Vennaskond) liikmed on praktiseerivad budistid, kes on andnud end organisatsiooni ordinatsioonireeglite kohaselt kolme kaitse alla (Buddha, *dharma* ehk seadmus/õpetus ja *sangha* ehk kogudus), võtnud endale budistliku nime ning on tihedalt seotud teiste vennaskonnaliikmetega, kelle seast on nad valinud enda vaimset arenguteed toetama isiklikud ja avalikud õpetajad. Vennaskonna liikmeks saamine kehastab traditsioonilise munga- ja nunnapühitsuse läänemaistele oludele

kohandatud varianti, kus on säilinud pühendumine õppimisele ja harjutustele ning eetiliste põhimõtete järgimisele, kuid puuduvad elustiilivalikuid määravad reeglid. Vennaskonnaliikmeid on eestlaste seast tulnud kaks, kellest üks enam Triratna tegevuses aktiivset rolli ei mängi.

Jaanuaris 2013 viidi Tallinnas Budakojas läbi Taivo Oru avalik liikmekssaamise tseremoonia, tema budistlikuks nimeks sai Dharmachari Bodhikara. Enne oli T. Org läbinud liikmekssaamise laagri Soomes, kus toimus tema isiklik pühitsustseremoonia. Enne liikmekssaamist tuleb lisaks läbida vähemalt kuus süvendatud õppelaagrit (see võib toimuda küllaltki pika ajavahemiku jooksul). T. Oru puhul toimusid kõik laagrid välismaal, enamasti Suurbritannias.

Privaatse liikmekspühitsemise täpsed detailid on konfidentsiaalsed, neist ei räägita avalikult, osaliselt ka tagamõttega, et seda pöördelist hetke pühitsetava elus ümbritseks müstilisuse oreool ja see omandaks uude eluetappi sisenemise tähtsuse. Triratna Avalike Juhendajate Kolleegiumi liige Dharmachari Saddhaloka mainib siiski, et selle vestluse käigus võidakse anda näiteks soovitus keskenduda mingile praktikale, mis isikliku õpetaja arvates liikmekssaajale sobib, kuigi selle otsuseni jõutakse mõlemapoolsel nõusolekul (Saddhaloka 15.03.2012).

Taivo Oru avalikul liikmekspühitsemisel 6. jaanuaril 2013 osalesid paljud Triratna ordineeritud liikmed Soomest, samuti valdav osa Eesti Triratna tegevusega seotud inimestest. Avalik õpetaja Dharmachari Padmavajra Inglismaalt selgitas esmalt liikmekssaamise tähendust, misjärel algas tseremooniaalne osa:

Foto 2. FWBO Dharmachari Bodhikara Triratna Ordineeritud Budistide Ühenduse liikmekssaamise avalik tseremoonia Budakojas 6.01.2013. Foto Budakoja arhiivist.

liikmekssaaja annetas Buddha kujule lille, küünla ja viirukipulga, millele järgnes seitsmekordse *puja* ühine ettelugemine inglise ja eesti keeles. Avalik õpetaja luges siis ette viis paalikeelset käitumisjuhust, mida liikmekssaaja kordas, kinnitades seejärel kolme kaitse all mineku läbi soovi saada Triratna liikmeks. Avalik õpetaja võttis soovi vastu ja valas liikmekssaanu pähe pühitsetud vett. Seejärel avaldas isiklik õpetaja Dharmachari Saddhaloka uue liikme budistliku nime (mida ta usulises kontekstis, kuid soovi korral ka tavaelus edaspidi kasutab) ja selgitas selle tähendust. Kõik kohalviibijad õnnitlesid uut liiget tseremoniaalsel kombel, hüüdes kolm korda "Sādhu!" ja visates tema suunas konfette (osalusvaatlus 6.01.2013 Tallinna Budakojas).

Eesti Triratna liikmeskonna üldiseloostus

Mitrate ja vennaskonnaliikmete suhteliselt väike pühitsuste arv Eesti Triratna koguduse puhul võib olla tingitud eestlastest budistide rahanappusest, mis piirab osalemist välismaal meditatsioonilaagrites, mis on üldjuhul pühitsuse saamise eelduseks. Eesti koguduse aktiivliikmed on tavalised eestlased, kes määratlevad end praktiseerivate budistidena, on läbi teinud mitrapühitsuse ja külastavad üritusi kõige rohkem mõned korrad nädalas. Nad usuvad mingil määral budismis olulistesse doktriinidesse, nagu karma ja übersünni õpetus, kuigi tõlgendavad neid isiklikest seisukohtadest lähtuvalt, mitte traditsioonilise budismi vaatekohast. Eestis pole kunagi tegutsetud budistliku kommuunina, kus liikmed püsivalt elaksid.

Antud uurimuse raames küsitleti nende isiklike ja budistlike vaadete, praktika ja liikmelisusajaloo asjus põhjalikumalt kõiki Eesti Triratna tegevuses aktiivselt osalevaid mitraid, samuti viit regulaarkülastajat, kes kõik on vähemalt kaks aastat Eesti Triratna kogudusega aktiivselt seotud olnud. Viiest regulaarkülastajast kolm määratlesid ennast budistina. Kõik vastajad on viimase aasta jooksul regulaarselt osalenud Eesti Triratna tegevuses, enamik külastab (või juhib) Triratna üritusi keskmiselt korra nädalas. Vastanutest kolm on hetkel seotud eelkõige Tartu rühmaga, kuigi on tihti külastanud ka Tallinna üritusi. Võrdlesin kahe rühma (mitrate ja regulaarkülastajate) vastuseid, et teha kindlaks, kuidas erinevad formaalse liikmepühitsusega budistide vaated, uskumused ja elustiilivalikud budismist aktiivselt huvitatute omast.

Valdav osa küsitletutest ei määratlenud budismi enda silmis usuna, vaid pigem spirituaalse ja/või filosoofilise maailmavaatena või harjutusteena. Nõnda tuleb välja, et kuigi Eesti Triratna tegevuses osalejad tegelevad üritustel regulaarselt budistlike praktikatega, mida iseenesest võiks hinnata religioosse sisuga toiminguks, ei määratle enamik end usklikuna. Viis küsitletut oli varem

osalenud mõne kristliku kiriku tegevuses (enamjaolt luteri kiriku), nad kõik olid üle 40 aasta vanad ning enamikul jäi kristlik periood 1990. aastate esimesse poolde, praegu enam ükski neist end kristlaseks ei pea. Vastanutest pooled olid osalenud ka muude budistlike organisatsioonide tegevuses (peamiselt mainiti küll vaid Budismi Instituudi loenguid), seega on Triratna osalejate enamusele ainus liikumine, kus nad budistliku praktikaga tegelevad. Kõik küsitletud on osalenud Triratna meditatsioonilaagrites Eestis, enamik neist korduvalt. Kõik mitrad on osalenud Triratna laagrites ka välismaal, regulaarkülastajate hulgast oli välismaa laagrites käinud kolm vastajat. Valdav osa küsitletutest polnud enne Triratnasse tulekut budistliku praktikaga tegelenud, kuigi kõigil oli teatud kokkupuuteid budistlike õpetustega, mis üldjuhul olid saadud raamatutest. Liikmete (mitrate) pühendumine kogudusele avaldub eelkõige liikumise töö edendamises, kus aega ja energiat pühendatakse näiteks õpetustegevuse toetamisele ja keskuse igapäevaasjade korraldamisele. Rahaliste annetustega liikmed Eesti Triratna tegevust ei toeta, makstes samu osalustasusid, mis tava- ja juhukülastajad. Religioosnes plaanis on pühendumine jäetud suuresti iga inimese enese hooleks ning see sõltub isiklikest tõekspidamistest.

Küsimusele, mis motiveerib inimesi Triratna tegevuses osalema, vastati üsna sarnaselt. Peamise põhjusena toodi välja teiste harjutajate toetus ja jagatud kogemus, sarnaste väärtushinnangute ja eesmärkidega inimeste positiivne mõju. Et enamik küsitletutest polnud teistes budistlikes liikumistes osalenud, ei ole üllatav, et võrdlus teistega puudus vastustes täielikult; keegi ei väitnud end osalevat Triratna tegevuses seetõttu, et peab seda parimaks kättesaadavaks budistlikuks õpetuseks või koguduseks. Enamik vastanutest pidas oluliseks ka sõpruse rolli budistlikus koguduseelus. Omavahelist sotsiaalset läbikäimist väljaspool Triratna üritusi just tihedaks ei peetud, kuid leiti, et seda võiks rohkem olla. Mõni vastaja pidas suhtluse kohatise vähesuse põhjuseks eestlastele omast tagasihoidlikkust, mida Vaddhaka iseloomustas sõnadega: “I don’t think Estonians do sangha naturally” (umbkaudne mõte: minu arvates pole eestlastele koguduse moodustamine loomumane) (Vaddhaka 4.04.2012). Takistava tegurina mainiti ka ajapuudust.

Eesti budistide ühiskonnaga seotust on varem uurinud Ave Põlenik, kes peab eesti budistlikke kogudusi muu ühiskonnaga kohanenud vähemuseks, kuigi leiab, et budistlik kogukond tervikuna jääb ühiskonnaga suhteliselt vähe seotuks (Põlenik 2004: 92). Eesti Triratna puhul võib kohalikku kogukonda assimileerumise katseks pidada näiteks Uue Maailma tänavafestivalidel osalemist pärast Luha tänavale kolimist, kusjuures festivali kestel on Budakoja ruumid huvilistele avatud, ning üritatakse tutvustada meditatsioonimeetodeid ja keskuse tegevust. Liikmeskonna küsitlemisel ei ilmnunud, et budistid oleksid langenud Eesti ühiskonnas usuliste eelarvamuste või tõrjutuse ohvriks. Pea-

miste oma tutvusringkonnas kogetud reaktsioonidena budismi suhtes mainiti neutraalsust, huvipuudust või huvitatust, küll aga lisati, et mõnel juhul suhtutakse eelarvamuslikult budistliku maailmavaatega kaasnevatesse elustiilivalikutesse, nagu taimetoitlus või alkoholi mittetarvitamine.

Küsitluste põhjal selgus, et Eesti Triratna mitratest aktiivliikmed määratlevad end budistidena, usuvad enamasti karma õpetusse ning pööravad võrdlemisi suurt tähelepanu budistlikele eetikapõhimõtetele, üritades mõtestada budistlikke käitumisjuhiseid tavaelu seisukohast. Nende suhtumist budistlikku ümbersünniõpetusse saab kõige paremini edasi anda mõistega agnostiline. Regulaarkülastajate suhtumine karma ja ümbersünni õpetusse on sarnane, kuigi nad ei määratle end tingimata budistidena ega pruugi olla andnud lubadust pidada kinni viiest käitumisjuhiseist. Täheledatav on püüd muuta toitumisharjumusi, et vähendada lihasöömist (kuigi see üldjuhul ei väljendu täistaimetoitluses).

Praktika budismis

Triratna budismis ning ka Lääne budismis üldisemalt esineb sageli termin *praktika* või *harjutamine*. Mida see budistlikus kontekstis tähendab?

Carl Bielefeldt eristab budismi puhul nelja ingliskeelse sõna *practice* kasutusviisi. Esiteks märgib see aktiivset harjutamist ja regulaarset budistlikest üritustest osavõttu praktiseeriva budistina. Teises tähenduses on praktika teooria vastand, nagu näiteks budistlikest pühakirjadest loetud õpetuste ellurakendamine. Kolmas tähendus: praktika kui milleski kogunud olemine korduva harjutamise tagajärjel, mida eesti keeles võiks kokku võtta väljendiga “harjutamine teeb meistriks”, kuid budistlikus kontekstis võidakse kellegi kohta öelda ka: “Ta on harjutamises kaugele jõudnud.” Neljandas tähenduses avaldub praktika seotus põhimõtetega, s.t harjutuspõhimõtete järgimine või mittejärgimine igapäevaelus (näiteks kas traditsioonilise vaesusvande andnud mungad seda ka praktikas järgivad). Bielefeldt rõhutab, et mõiste *praktika* kasutusviisid võivad budistlikus elus seetõttu olla oluliseks märguandjaks selle kohta, kas harjutaja järgib õpetusteed või on kõrvaltvaatajate arvates sellest kõrvale kaldunud (Bielefeldt 2005: 229–230). Üldiselt avalduvad kõik Bielefeldti mainitud praktika tõlgendusvõimalused ka Triratna tegevuses.

Valdav osa Eesti Triratna tegevuses osalejatest on praktiseerivad budistid. Kuigi Triratna tegevuses on varasematel aastatel ürituste kirjelduses tihti kasutatud ka terminit “meditatsioonipraktika”,⁶ eelistatakse tänapäeval Eesti Triratna koguduses rääkida pigem harjutamisest, mitte praktiseerimisest.⁷ Kõik Eestis mitrapühitsuse saanud on tegelenud regulaarselt meditatsiooniga

Eesti Triratna ürituste raames, olles seega praktiseerivad budistid. Praktika oma teises tähenduses (õpetuste mõistmine praktika kaudu) avaldub Triratna kirjeldustes teadvuse kõrgematest seisunditest ehk *dhyānadest*, mille kohta õpetustes mainitakse, et kuigi neid võib kirjeldada, on neid seisundeid võimalik tõeliselt mõista üksnes pühendunult harjutades ja seeläbi neid loodetavasti kunagi kogedes (Kamalašila 1995: 71–83). Kogemuse aspekti tähtsustamine kolmandas tähenduses avaldub näiteks selle kaudu, et ka mitrapühitsust mitteamav O. Kangur on Triratna üritustel meditatsioone juhendanud (osalusvaatlused Tallinna Budakojas 16.04.2012 ja 23.04.2012), kuna ta on budistliku meditatsioonipraktikaga tegelenud aastaid. Bielefeldti poolt neljandana mainitud praktika seosed põhimõtetega avalduvad aga näiteks sel moel, et mitrapühitsuse jooksul antud viiest käitumisjuhise kinnipidamise lubadused on Eesti Triratna puhul sõnastatud just harjutuspõhimõtetena, mille rakendusvõimalusi arutatakse mitraõpingutes.

Peamiseks praktikaks või harjutusviisiks on Triratna Budistlikus Kogukonnas meditatsiooniharjutused, mille hulgas kõige olulisemaks on hingamise teadvustamine ja *mettā bhāvanā* ehk armastava sõbralikkuse arendamine (liisaks võib nimetada veel lihtsalt istumise, *brahmavihaarade*, kõndmeditatsiooni, kuue elemendi, Buddha omaduste meeldetoomise jm praktikaid). Lääne budismiuurijad on kahte peamist Triratna meditatsiooni nimetanud algupäraselt theravaada traditsioonist pärinevaks (Morrison 2006: 194; Baumann 2006a: 197). Regulaarse meditatsioonipraktikaga tegelevad kõik koguduste üritustel aktiivselt osalevad mitrad, samuti enamik tavakülastajatest.

Eesti Triratna tegevuses osalejate suhtumisest praktikasse

Üldiselt peavad regulaarset meditatsioonipraktikat oluliseks nii mitrad kui ka tavakülastajad, kuigi enamasti ei seata selle olulisust kõrgemale kõlbelisest käitumisest. Enamik mitratest tegeleb ka kodus igapäevase meditatsioonipraktikaga, tavakülastajad pigem mitte, kuigi esines ka erandeid. Kõik küsitletud olid regulaarselt tegelenud nii hingamise teadvustamise kui ka *mettā bhāvanā*ga, kõik mitrad ja enamik tavakülastajatest oli puutunud kokku lihtsalt istumise, kõndmeditatsiooni ja *brahmavihaarade* tehnikatega. Ülejäänud vähemlevinud meetoditega olid tuttavad mitrad, tavakülastajate puhul sõltus kursisolek pikemates meditatsioonilaagrites osalemisest. Suur osa vastajatest jõudis Triratna tegevuses osalemiseni just huvist meditatsiooni vastu, kusjuures mitmel juhul ei määratletud end eelnevalt budistina ega oldud budismi õpetustest sügavamalt huvitatud.

Palusin Triratna harjutajatel iseloomustada oma kogemusi ja eelistusi seoses kolme enimkasutatava Triratna praktikaga (hingamise teadvustamine, *mettā bhāvanā* ja lihtsalt istumine).

Hingamise teadvustamise puhul mainiti esilekerkivat tähelepanelikkust oma tajukogemuste suhtes, mida tavaliselt ei täheldata. Kaks mitrat mainis lühiajaliste *dhyāna*-kogemuste teket. *Mettā bhāvanā* puhul oli oluliseks eelkõige eetiline perspektiiv: aitab arendada empaatiat teiste inimeste suhtes ja neid paremini mõista, muudab avatumaks ja heasüdamlikumaks ja seda saab rakendada inimsuhete parandamiseks. Lihtsalt istumisega oli vastajatel kõige keerulisem suhestuda, kuna konkreetne eesmärk puudub. Mainiti küll, et tihti on tegu lõõgastava ja vabastava praktikaga, kus “harjutuse lähtekohaks on meel sellisena, nagu see praegu on”.

Kokkuvõte

Triratna kogudus Eestis on rahvusvahelise oikumeenilise budistliku organisatsiooni alamharu ning selle püsijäämist ja arengut on oluliselt mõjutanud välismaised õpetajad ja toetajad. Eesti *sangha* on olemuselt pigem mitteformaalne ja pühitsust ei tähtsustata, mida kinnitab üsna väike mitrate ja vennaskonnaliikmete pühitsuste arv 24 tegevusaasta jooksul. Üle poole aktiivsetest tegevuses osalejatest pole Triratna mitrad ega vennaskonnaliikmed ning peavad end budistiks isiklike väärtushinnangute põhjal. Kohalikku *sanghat* ühendab eelkõige meditatsioonipraktika, kommuunielu puudub ning väljaspool Triratna üritusi üksteistega tihedalt ei suhelda. Organisatsioonil puudub liikmemaks ning aktiivliikmete vaateid, praktikat ja eraelu ei kontrollita ega mõjutata aktiivselt. Õpetusi ja meditatsioonipraktikaid võib kirjeldada oikumeenilise Lääne budismina, mis pole otseselt seotud ühegi traditsioonilise idamaise õpetusliiniga. Praktikad ehk harjutamist peetakse koguduses oluliseks ning selle põhiliseks väljenduseks on meditatsioonitehnikatega tegelemine iganädalastel regulaarüritustel ja pikemates harjutuslaagrites ning eraviisiliselt. End budistina määratlevad Triratna liikmed peavad oluliseks mediteerimist ja kõlbelisi eluviise, mis võivad mõjutada ka nende elustiilivalikuid, kuid budismi üldjuhul usuna ei tõlgendata ja ennast usklikuks ei peeta.

Kommentaariid

¹ Artikli valmimist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria Tippkeskus).

² Mitra (skr *sōber*) – FWBO tseremoniaalse pühitsuse saanud budist, kes annab viiest käitumisjuhise kinnipidamise lubaduse.

- ³ Tiia Lõokese koostatud FWBO ürituste loetelu.
- ⁴ Tiia Lõokese koostatud FWBO ürituste loetelu.
- ⁵ Budakoja budistliku eetika mitrakursuse õppematerjalid (http://www.budakoda.ee/tl_files/mitrakursus/eetika/budistliku_eetika_kursus.pdf – 15.03.2013).
- ⁶ Elektroonilised teated 24.08. 2005, 23.08.2006, 11.08.2006 Budakoja meililistis.
- ⁷ Eesti budistlikes ringkondades kasutatakse praktika tähistamiseks lisaks meditatsioonile veel näiteks nimetusi mõtlus või meelearjutus, ent kuna Triratna eelistab terminit meditatsioon, kasutan käesolevas artiklis seda.

Allikad

- Intervjuu Tiia Lõokesega 30. aprillil 2012.
- Tiia Lõokese kirjalik teade 1. mail 2012.
- Intervjuu Taivo Oruga 15. märtsil 2012.
- Intervjuu Saddhalokaga 15. märtsil 2012.
- Intervjuu Saddhalokaga 13. aprillil 2012.
- Intervjuu Sarvamitruga 19. aprillil 2012.
- Intervjuu Vaddhakaga 7. märtsil 2012.
- Intervjuu Dharmachari Vaddhakaga 4. aprillil 2012.
- Intervjuu materjalid ja kirjalikud teated on hoiul autori käes.

Kirjandus

- Altnurme, Lea 2006. *Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. saj II poolel*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Batchelor, Stephen 1994. *The Awakening of the West. The Encounter of Buddhism and Western Culture*. Parralax Press.
- Baumann, Martin 2006a. Friends of the Western Buddhist Order. Clarke, Peter B. (toim). *Encyclopedia of New Religious Movements*. New York: Routledge, lk 197–198.
- Baumann, Martin 2006b. Sangharakshita. Clarke, Peter B. (toim). *Encyclopedia of New Religious Movements*. New York: Routledge, lk 500–501.
- Bielefeldt, Carl 2005. Practice. Lopez, Donald jr. (toim). *Critical Terms for the Study of Buddhism*. Chicago: University of Chicago Press, lk 229–244.
- Kamalašila 1995. *Mõtlus: tee meelerahu ja ületava mõistmiseni*. Helsinki: FWBO.
- Liiders, Lauri 2012a. *Budism uusususundina Eestis Triratna Budistliku Kogukonna näitel*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskond.
- Liiders, Lauri 2012b. Triratna Budistlik Kogukond. Altnurme, Lea (koost). *Uued usulised ja vaimsed ühendused Eestis*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 60–66.

Lopez, Donald. 2002. *An introduction. Modern Buddhism: Readings for the Unenlightened*. London: Penguin Books, lk 186–187.

Morrison, Robert 2006. Friends of the Western Buddhist Order. Partridge, Christopher (toim). *Encyclopedia of New Religions. New Religious Movements, Sects and Alternative Spirituality*. Oxford: Lion Books, lk 193–195.

Preem, Britt-Maria & Põlenik, Ave 2001. *Budistlikud kogudused Eestis 1984–2001*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskond.

Põlenik, Ave 2004. Budismist Eestis. Altnurme, Lea (koost ja toim). *Mitut usku Eesti: valik usundiloolisi uurimusi*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 67–95.

Rawlinson, Andrew 1998. *The Book of Enlightened Masters*. Western Teachers in Eastern Traditions. Chicago & La Salle: Open Court.

Ringvee, Ringo 2000. Religions in Estonia. Kaplan, Jeffrey (toim). *Beyond the Mainstream: the Emergence of Religious Pluralism in Finland, Estonia and Russia*. Helsinki: SKS, lk 107–116.

Sangharakshita 1990. *New Currents in Western Buddhism*. The Inner Meaning of the Friends of the Western Buddhist Order. Windhorse Publications (http://www.sangharakshita.org/_books/new-currents.pdf – 21. märts 2013).

Vajragupta 2011. *The Triratna Story*. Cambridge: Windhorse Publications (<http://the-buddhistcentre.com/timeline/the-triratna-story-by-vajragupta.pdf> – 21. märts 2013).

SUMMARY

Triratna Buddhist Community: Case Study of a Buddhist Congregation in Estonia

Lauri Liiders

Keywords: Buddhism, Estonia, religious practices, religious studies

This paper provides an overview of the first detailed case study of a Buddhist congregation in Estonia. The object of this study is Triratna Buddhist Community in Estonia, which was established here in 1989 and is part of international Triratna Buddhist Community (formerly known as Friends of the Western Buddhist Order) created in the United Kingdom in 1967. Mainly through oral history and participant observation methods as well as analysis of data presented by different written and oral sources the researcher strives to give an overview of various aspects of activity connected with one particular Buddhist group in Estonia, including its practice, ordination rituals, beliefs and membership characteristics. It also includes a detailed overview of the congregation's history and its relationship with members of Triratna congregations in Finland and the UK. It presents Buddhism as an emerging new religion in Estonia through a case study of a Western Buddhist ecumenical congregation.

Tuleb uurida väikerahvaste kultuure, et päästa suured

Intervjuu komi folkloristi ja etnograafi
Pavel Limeroviga tema 55. sünnipäeva puhul

Nikolay Kuznetsov

Rääkige palun lühidalt endast.

Ma olen pärit Vaška jõe äärest Mukto (vene Muftjuga) külast, mis asub Komimaa Udora rajoonis. Tegelikult sündisin Muktoöst 60 kilomeetrit eemal Arhangelski oblasti Lešukonskoje külas, kus töötasid mu vanemad, kuid peatselt kolisid nad Komimaaale. Kuni koolini kasvasin vanaisa Paveli (*Paška põl*) majas, kelle auks mulle nimi õieti pandigi. Kahekorruselise maja alumisel korrusel oli töökoda ja sepikoda, kus oli palju huvitavaid asju, isegi ränikiviga püsse. Ülakorrus oli elamiseks. Mu vanaema Mavra oli vanausuline, sügavalt usklik inimene. Ikoone oli igas toas, oli ka palju vanu vanausuliste raamatuid paksude nahkkaante ja pannaldega. Meie juures käisid sageli naised ja palvetasid nende raamatute järgi. Minul assotsieerusid need raamatud alati saladusega, ja kui ma ükskord oskasin juba lugeda, süvenes saladuslikkus veelgi – raamatud olid kirjutatud hoopis teistsuguste tähtedega kui me koolis õppisime. Hiljem õpetas ema mind vanaslaavi keeles lugema.

Ma läksin kooli Ōžōd Jagi külas. Seal oli komikeelne kool, sest lapsed ei rääkinud vene keelt, enamik ei saanud vene keelest isegi aru. Kui me 1967. aastal

Pavel Limerov.

kolisime Uhta rajooni, kus asulates ei räägitud komi keelt, sest sealne elanikkond koosnes sisserännanutest või asumisele saadetutest, oli meil vennaga raske. Vene keeles rääkisime vaevaliselt ja algul nimetati meid isegi sakslasteks.

Pärast 8. klassi astusin 1973. aastal Petšooras linnas jõekooli ja lõpetasin selle 1977. aastal, saades tüürimees-mehaanikuks. Suvel olin praktikal ja vedasin mootorlaevadega Petšooras jõel palgiparvi ja naftapraame. Sügisel kutsuti mind sõjaväkke Kaug-Itta Vaiksele ookeanile, kus ma kolm aastat teenisin raketialveelaeval. Sõjaväes oli hea see, et seal õpetati meid õppima. Õppimiseta ei saanud hakkama, sest ülikeerulisi navigatsiooniseadmeid pidid hooldama 18–20aastased poisikesed! Nõnda õppisime kõik kolm sõjaväeaastat ja minust sai hea spetsialist. Pärast sõjaväge kavatsesin õppida Vladivostoki merekoolis ja töötada merelaevadel. Kuid enne otsustasin kodus ära käia.

Ma ei läinudki tagasi merele, jäin Sõktõvkari ja läksin ülikooli ettevalmistuskursustele, kusjuures komi osakonda, mitte ajaloo erialale, nagu alguses plaan oli. Ja see on Jevgeni Iguševi¹ teene, kes oli tollal filoloogiateaduskonna dekaan. Ma ei mäleta, mida kõike ta mulle rääkis, kuid ta tegi seda väga värvikalt.

Kuidas avastasite rahvaluule ja etnograafia? Kust pärineb huvi nimelt nende teaduste vastu?

Mul vedas jälle. Ettevalmistuskursustele tulid tol aastal väga andekad tudengid. Mõned olid muusikahuvilised, mängisid kitarril, mõned tundsid keelatud poeetide Nikolai Gumiljovi, Aleksandra Ahmatova, Ossip Mandelštami, Federico García Lorca loomingut, paljud luuletasid ise. Ja me nakatasime sellega üksteist. Me hakkasime kõik kirjutama luuletusi, mängima kitarril, ise looma laule, teadsime peast Gumiljovi luulet, ööd ja päevad läbi vestlesime kirjanusest ja kunstist. Siis tärkas huvi Homeroose ja siis mütoloogia vastu. Me püüdsime isegi rääkida heksameetris. Nii et kõik algas kreeka mütoloogiast. Ülikooli esimesel kursusel oligi mul lemmikaineks antiikmütoloogia. Teisel kursusel sai selgeks ka kursusetöö teema komi mütoloogiast.

Mis teemal kirjutasite diplomitöö?

“Solaarne mütoloogia ja selle peegeldus komi rahvaluules”. Tuleb märkida, et 1930. aastatest alates komi mütoloogiaga eriti ei tegeletud, välja arvatud Fjodor Plessovski² ja Ljubov Gribova³ episoodilised tööd, mis ilmusid juba 1970. aastate lõpus. Gribova raamat⁴ Permi loomastiilist⁵ avas mulle täiesti võimatu võlumaailma, kus elasid pödrapedega inimesed, kel olid käte asemel tiivad ja kes sõitsid soomusloomade seljas. Eriti hämmastas mind pronksedöövrite tavatu esteetika. Gribova ei mõistatanud nende kujude mütoloogiat lahti täie-

likult ja see andis lootust avastada veel tundmatuid süžeesid. Ilmselt Vladimir Tšarnoluski⁶ tööde mõjul hakkasin rohkem tähele panema põdrajahiga seotud folkloorseid süžeesid ja tuvastasin rea seaduspärasusi: põdra tapnud jahimees leidis alati endale naise ja hakkas valitsema. Arkadi Anissimovi⁷ uurimus evenkide mütoloogiast käsitles põdrajahti müüdina päikese liikumisest, kusjuures müüdi vanimateks tegelasteks osutusid karu ja emane põder. Sai selgeks, et mõned loomastiili kujud on seotud päikesesemantikaga. Oma diplomitöös “dešifreeringi” põdrakujusid solaarse müüdi raames soome-ugri ja laiemalt Siberi rahvaluulematerjalide põhjal.

Ka kandidaativäitekirja kavatsesin kirjutada samal teemal. Koostasid põhjenduse, instituudi teadusnõukogus arutati seda ja kiideti heaks. Pärast aga kutsus etnograafiaosakonna juhataja Nikolai Konakov⁸ mind oma kabinetti ja näitas riulilt mõnda raamatut. Tema tegeles kalendrimüüdiga, mille aluseks oli samuti põdrajahi süžee. Konakov oli jõudnud juba palju teha. Ja mul hakkas piinlik, et ma polnud veel tema töid lugenud. Kuid Konakov suhtus minu töösse tõsiselt ja julgustas sellega tegelema. Tõlgendasime seda süžeed siiski erinevalt: tema etnograafina sidus seda etnograafilise tegelikkusega, aga mind huvitasid süžee representatsioonid rahvaluuletekstides.

Kes oli Teie juhendaja aspirantuuris?

Nii ülikoolis, kui ka pärast juhendas mind Anatoli Mikušev.⁹ Juba neljandal kursusel olin kindel, et lähen aspirantuuri edasi õppima. Seepärast oli mulle suureks üllatuseks suunamine tööle kooli. Nüüd mõistan, et Mikušev saatis meid abikaasaga¹⁰ spetsiaalselt kooli, sest ta ise oli kunagi koolis töötanud. Kuid toona võtsin töölesuunamist asumisele saatmisena. See-eest tunti meie üle rõõmu Södju küla koolis. Me õpetasime seal kaks aastat vene keelt ja kirjandust. Koolidirektor tahtis väga, et me jääksime ka edasi, isegi pakkus kolmetoalist korterit Uhta linnas, kui vaid jääksime kas või 10 aastaks kooli tööle. Meie kursusekaaslased ei näinud midagi sellist isegi unes.

Kuid Mikušev kutsus meid kirjaga enda juurde ja me jätsime kahjutundeta kõik eluhüved sinnapaika ning naasime Sõktõvkari. Mu naise Valentina saatis Mikušev Moskvasse aspirantuuri, sest filoloogiakandidaate oli Komimaal juba palju, aga kirjanduse meetodikuid polnud. Mikuševil olid kaugeleulatuvad eesmärgid: ta tahtis luua soome-ugri teaduskonna ja selliseid spetsialiste nagu Valentina olnuks siis tarvis. Kahjuks suri Mikušev varakult ära ja tema plaanid jäid realiseerimata. Aga Valentina on praegugi ainukene komi kirjanduse õpetamise meetodika asjatundja Komimaal. Minuga oli lihtsam – Mikušev võttis mu enda juurde rahvaluule eriala aspirantuuri.

Keda veel peale Anatoli Mikuševi nimetaksite enda õpetajaks?

Muidugi Nikolai Konakovi. Professionaalses mõttes õppisin kõige enam just temalt. 1992. aastast töötasin tema juhtimisel etnograafiaosakonnas. Meie kabinetidki paiknesid kõrvuti. Olin just väitekirja lõpetamas ja käisin iga küsimusega tema juures. See oli väga loomulik, sest ainsana meist lõpetas ta Leningradi ülikooli etnograafiateaduskonna ja tema õpetajaks oli tuntud etnograaf Rudolf Its. Konakovi raamat komi jahimeestest oli juba siis bestseller, rääkimata tema uurijakuulsusest seoses keskaegse komi kalendri dešifreerimisega. Pole juhus, et uurali rahvaste mütoloogiatega projektist hakati esmakordselt rääkima just Sõktõvkaris 1991. aastal Konakovi korraldatud sümposiumil. Komi mütoloogia kõide oli selle suure töö resultaat, nagu ka minu monograafia hauataguse maailma mütoloogiast.

Kindlasti on Teil ka endal õpilasi...

Mul on üks õpilane – Ljudmila Lobanova. Ta annab lootust ja tema kohusetundliku suhtumisega uuritavasse materjali ja välitöodesse saab temast aja jooksul hea spetsialist. Ljuda tajub hästi materjali, kuid vajaka jääb veel sõna tundmisest, et panna see materjal kirja ja vormida hea artikkel. See tundmine tuleb koos kogemusega.

Mida teevad komi folkloristid täna? Kas võib nimetada prioriteetsemaid teemasid praeguses komi folklooriuurimises?

Ma juhatasin folkloristikaosakonda aastatel 2001–2012. Võin ütelda, et vaatamata selliste suurkujude tööle nagu Anatoli Mikušev, Fjodor Plessovski, Prometei Tšistaljov ja Juri Rotšev, leidub komi folkloristikas veel valgeid laike. Igaüks neist tegi ära tohutu töö: Mikušev avastas ja kirjeldas komi eepost, Plessovski muinasjuttu, Tšistaljov rahvamuusikat ja muusikapille, Rotšev rahvajutte ja lastefolkloori, kuid sellest ikkagi ei piisa. Praegu on meil seitse folkloristi, kes uurivad mingit teatud teemat: Nadežda Korovina on komi muinasjutu spetsialist, uurib muinasjutu poetikat; Galina Saveljeva käsitleb laulude ja kombestiku lüürikat; Ljudmila Lobanova tegeleb komi karjakasvatuse folklooriga; Aleksei Rassõhaje spetsialiseerub lastemängudele; Julia Krašeninnikova uurib Komimaa vene põliskasukate rahvaluulet; Anatoli Panjukov käsitleb korraga mitut teemat: loitse, eepilisi laule ja rahvajutte. Ise olen ma kümnel viimasel aastal eri aspektidest käsitlenud rahvajutte ja välja andnud ka kaks kogumikku. Kõige rohkem on mind huvitanud komide ristiusustamise representeerimine rahvaluules. Arvan isegi, et võib-olla on komidel ainsa rahvana ristiusustamise sündmused rahvaluules esindatud. Sellist pole venelastel ega eestlastel, seda enam läänepoolsematel rahvastel, aga Komimaal on peaaegu kõigis vanades

asulates säilinud pärimust esiisadest kui tšuudidest, kes ei tahtnud vastu võtta Permi Stefani usku ja tapsid end. Teatakse ka tšuudi haudadest. Kuid see on vaid üks motiiv paljudest. Peale selle jõuan tasapisi religioosse folkloori uurimiseni tervikuna. Natuke olen käsitlenud nt Ülem-Ežva Headuse Lauljate (*бурсылысыяс*) sekti vaimulaule.

Kuidas võiks hinnata komi rahvaluule uurimist teiste rahvaste folkloori uurimise taustal?

Iga rahvas on omal viisil andekas ja ainulaadne ning juba sellepärast on tal rahvaluules väljendatud vaimupotentsiaal. Muidugi oleks mul meeldiv arvata, et komi rahvaluule on paljudest teistest huvitavam, kuid see on huvitatud inimese suhtumine. Ma tean kindlalt: on unikaalseid üleskirjutisi, kuid komi folkloori hakati kirja panema väga hilja ja palju on pöördumatult kadunud, selle kao mahtu ei oska me ettegi kujutada. Näiteks kogus Tšistaljov pärast Teist maailmasõda komi rahvamuusikat ja pille. Peterburi Kunstiajaloo Instituudi spetsialistide sõnul oli see esimene kogemus Venemaa teaduses ja Tšistaljovi väitekirja komi muusikapillidest peetakse praegu klassikaks. Kuid juba Tšistaljov nägi selle traditsiooni kustumist, nüüd komi rahvamuusika esitajaid külades enam polegi. Võime vaid oletada, milline oli esitamistraditsioon 19. sajandil ja varem, sest isegi Tšistaljovi kogutu on ülihinnaline. Kahjuks ei ole tema töö edasiviijaid, muuseumis pole isegi pillide väljapanekut. Võib rääkida ka unikaalsest Iz'va-Kolva eeposest, milles on põimunud komi ja nee-ntsi motiive. Kuid kindlasti oli ka päris oma eepos, mille jäänuseid fikseeris omal ajal Mikušev.

Täna püüame säilitada seda, mida on veel võimalik säilitada.

Mida on komi rahvaluules uuritud vähe või üldse mitte?

Paljut. Mulle tundub, et me oleme alles komi rahvaluule uurimise teekonna alguses. Ja mida paremini me mõistame ühtesid või teisi folklooriaspekte, seda pikem see tee näib.

Mida tuleb talletada ja uurida juba täna, et homme poleks hilja?

Pärast esimese kursuse lõpetamist sõitsin suvel koju. Tee Važgortist Muktõ külani on ka praegu halb, aga tollal sai sinna sõita vaid mööda jõge mootorpaadiga. Mäletan, et me sõitsime ristiisaga paduvihma käes, olime märjad ja väsinud. Peatusime Toima küla juures, mida täna enam polegi. Läksime esimesse majja. Peremees pakkus kuuma teed ja saades teada, et ma õpin filoloogiat, hakkas vestma muinasjuttu kuningapoeg Bovast. See on ju Buovo Hantone (Haumtone) linnast, 16. sajandil vene keelde tõlgitud keskaegsest prantsuse romaanist,

lihtrahvakirjanduse populaarne tegelane enne Oktoobrirevolutsiooni, aga olge lahked – komi muinasjutt, mida mulle jutustatakse kuskil pärapõrgus, kus Prantsusmaa tundub seitsme mere taguse riigina.

Kahjuks lahkuvad siitilmast traditsioonide kandjad, tühjenevad majad, kaovad terved külad – laguneb kogu komi rahva elukorraldus. Kümne aastaga vähenes komi rahvaarv 142 tuhande inimese võrra. Sellistel asjaoludel on isegi kohutav käia välitöödel, sest see pole ju muu kui etniline katastroof, komi rahva väljasuremine. Seda tuleks peatada, kuni pole veel hilja.

Kas komi folkloor elab rahva seas? Või esitavad keelejuhid seda üksnes kogujatele?

Traditsiooniline folkloor elab ka praegu, vähemalt teatud žanrid. Külades jutustatakse tänini legende, muistendeid, Ülem-Ežval esitatakse vaimu- ja ülistuslaule, on säilinud isegi käsikirjaliste vaimulike laulikute pidamise komme.

Mõni žanr, nt muistendid arenevad veel edasigi. 1990. aastate alguses panin Udoral kirja jutte tuulekeerisena ilmuva kurivaimu *šuvgei* poolt äraviidud inimestest. Nt kuueaastane poisike lahkus kodunt ja kadus ära. Teda otsiti terve nädal, kuid asjatult. Siis ilmus ta tagasi õuele, nagu polekski midagi juhtunud. Pärimisele vastas ta, et ristiisa viis ta hobusega sõitma. Kuid tema ristiisa oli pool aastat tagasi surnud. Selliseid juhtumeid oli palju ja neid selletati erinevalt: vanemad inimesed kahtlustasid kurivaimu, nooremad UFOt. Viidati ka reaalsele inimestele, kellega see oli juhtunud. Ühega kohtusin ka ise. Ma kirjutasin mitu artiklit *šuvgei* kohta ja siis jäid need lood tagaplaanile. Ja äkki juhtus läinud suvel mu enda külas järgmine lugu. Vanem naisterahvas Jelena läks metsa ja kadus ära. Teda ei leitud – *šuvgei* olevat ära viinud. Kahe nädala pärast suundus mees nimega Jablok Vanj (Õuna Vanja) mootorrattaga naaberkülla ja külast kolme kilomeetri kaugusel kohtas Jelenat. Jelena ületas teed ja talle järgnes keegi mees. Vanja küsis naiselt: “Jelena, kus sa kadusid, sind otsiti kaks nädalat ega leitud?” Naine vastas: “Nad otsisid päeval, kuid vaja olnuks öösel”. Mees tema järel lisas: “Mine kuhu lähed, muidu pead kolmandana meiega tulema”. Ja nad kadusid metsa. Vanja vaatas ringi ja nägi, et Jelena ja see mees ei jätnud jälgi. On ka teisi süžeesid Jelenast. Tuleb välja, et traditsioon klassifitseeris juhtunu *šuvgei* tegutsemisena ja vastavalt selle nähtuse teadaolevatele motiividele tekkib juttude seeria. Kuid minule on alati saladuseks kõige esimese jutu autorlus.

Mis veel peale legendide Permi Stefanist eristab komi folkloori teistest?

Kirjaoskus tekkis komidel juba 14. sajandil ja seepärast leidub komi rahvaluules raamatukultuuri suuri mõjutusi, kusjuures kõikides žanrites. Nt lihtrahvakir-

jandusest laenatud motiividel on loodud imemuinasjutte, nii kirikujutlustest kui ka käsikirjalistest kogumikest on pärit legendid, rääkimata vaimulikest lauludest, mille hulgas on ka evangeeliumitekstide töötusi. Permi Stefani kужi rahvaluules on literaarset päritolu. Isegi traditsiooniliselt mütoloogilisteks peetavad tekstid said tunda kristlike apokrüüfide selget mõju.

On ka väga arhailisi süžeesid: permikomi pärimused Perast ja Kudõm Ošist, sүrjakomi pärimused Jirkapist, Šõpitšast, muinasjutt ja eepos Šomvukvast jne. Kahtlemata äratavad huvi lood nõidade võitlusest, mis kuuluvad nn nõia-eeposse, nagu seda nimetas kunagi Aleksei Sidorov.¹¹ Muide, nende hulka arvatakse ka legenditsükkel Permi Stefanist, kes maagia abil võidab nõidasid. Omapärased on ka muistendid, eriti nõidadest, kiljehüsteeriast, metsavanadest, vetevaimudest ja koduhaldjatest. Laiem publik neid kahjuks ei tunne, sest avaldatud on vähe. Hiljuti kinkisin konverentsil Jekaterinburgis komi rahvajuturaamatu¹² ühele Moskva ajaloolasele. Nädala pärast ta helistas mulle ja ütles, et ei saanud raamatut pooleli jätta. Ta lisis, et pole kunagi arvanud, et komi folkloor on niivõrd huvitav.

Milliseid kanaleid ja võimalusi on komi folkloori representeerimiseks maailmas? Mida selleks tehakse?

Ma arvan, et meil on üsna palju publikatsioone ajakirjades, ka Venemaa keskses väljaannetes. Sellepärast võib huvi korral suurema vaevata leida komi folkloristika kohta seda, mis vaja ja isegi interneti teel autoriga ühendust võtta. Selliseid ühisprojekte nagu uurali mütoloogiad, mis 1990. aastatel ühendasid Venemaa, Soome ja Ungari uurijaid, enam ette näha pole. Läänepoolsematele kolleegidele on huvitavam töötada läänes või rohkem lõuna pool, komi põhjala neid ilmselt ei tõmba. Ühiseid rahvaluulekonverentse on kahjuks vähe ja ma isegi ei mäleta, millal käisin viimati konverentsil mõnes soome-ugri riigis. Komi folkloristid ei käinud rahapuudusel isegi traditsioonilisel fennougristika kongressil. Nii et meie kontaktid võrreldes 1990. aastatega vaibuvad. Me mäletame veel üksteist, kuid suhtleme aina vähem.

Miks tuleb rahvaluulet uurida?

Aga miks tuleb uurida delfiinide keelt? Milleks tegelda teadusega üldse? Miks kirjutab Aristoteles *Poeetika*, kui oleks võinud piirduda *Politiikaga*? Georg W. F. Hegel ütles kunagi, et kõik teadmised on teadmised Jumalast. Rahvaluulet tuleb uurida, nagu ka teisi filoloogilisi ja mittefiloloogilisi distsipliine. Võib-olla lähendavad need teadmised meid Jumalale. Folkloor on ometi rahva vaimne väärtus ja kui pöördumine selle poole ei anna vastust, siis vähemasti lubab tõsta küsimuse – kes me oleme?

Lõpuks palun anda hinnang suhetele ja koostööle eesti kolleegidega.

1990. aastate lõpus olid meie sidemed tihedamad. Siis oli kuidagi lihtsam minna Tartusse komanderingusse ja osaleda eesti kolleegide juures seminaril. Korralduselt kohtusime ka konverentsidel soome-ugri maades ja Venemaal. Praegu on neid käimisi kahjuks palju vähem. Meil kärbiti järsult lähetuste eelarvet ja nüüd peame hästi läbi mõtlema, enne kui läheme kuhugi. Koostööst eesti kolleegidega ei saa kahjuks rääkida: ühendust me peame ja üksteist ei unusta, kuid ühisprojekte ei olnud meil enne ja pole ka praegu.

Täna Teid, et olite nõus vestlema!

Kommentaariid

- ¹ Komi filoloog, kaitses doktoriväitekirja Tartu Ülikoolis 1991. aastal.
- ² Komi rahvaluuleuurija.
- ³ Komi etnograaf.
- ⁴ Грибова, Л. С. Пермский звериный стиль. Москва, 1975.
- ⁵ Permi rahvaste muinasaja kunst, pronksvalandid.
- ⁶ Etnograaf, saami kultuuri uurija.
- ⁷ Etnograaf, evengi kultuuri uurija.
- ⁸ Komi etnograaf.
- ⁹ Suurim komi rahvaluule koguja ja uurija, filoloogiadoktor.
- ¹⁰ Valentina Limerova, komi kirjandusteadlane.
- ¹¹ Komi etnograaf ja keeleteadlane.
- ¹² Лимеров, П. Ф. (koost). Войдёр. Когда-то. Мифы, легенды, предания коми народа. Сыктывкар, 2012.

Summary

To save big nations, we have to study the cultures of small ones

Interview with Komi folklorist and ethnographer Pavel Limerov on the occasion of his 55th birthday is conducted by Nikolay Kuznetsov.

In memoriam

Artjom Kozmin 15. III 1976 – 1. II 2013

1. veebruaril 2013 hukkus Ulaanbaataris oma 36. eluaastal noor vene folklorist ja antropoloog, Moskva Riikliku Humanitaarülikooli folkloori tüpologia ja semiootika keskuse teadur filoloogiakandidaat Artjom Kozmin.

Artjom Kozmin oli kuulsa vene folkloristi Sergei Nekljudovi õpilane ja kolleeg, äärmiselt laia huvi- ja kompetentsiringiga teadlane. Ta jõudis oma lühikese elu jooksul kirjutada töid narratiivsete folklooritekstide struktuuri ja semantika, folkloori žanri-süsteematika ja geograafilise leviku, poeetiliste tekstide meetrika, Polüneesia keelte ja pärimuse jm teemadel, teha välitöid Mongoolias ja Põhja-Kaukaasias. Eriti kaalukas on Artjom Kozmini panus folkloori- ja müüditekstide digitaalsete andmebaaside ja registrite ning neid teenindava tarkvara loomisse, folkloori digitaalse analüüsi meetodite arendamisse ja praktilisse rakendamisse. Sellele teemaatikale on pühendatud ka tema kandidaadiväitekirja *Структурно-семантический указатель фольклорных сюжетов компьютерная модель установления связей между текстом и единицами его описания* (Rahvaluulesüžeede struktuuraal-semantiline indeks: arvutimudel teksti ja selle üksuste seose tuvastamiseks).

Mitmed eesti folkloristid tundsid Artjom Kozmini isiklikult – Venemaa Riikliku Humanitaarülikooli Moskva-Pereslavli folkloristika suvekoolidest või muudelt teadusfoorumitelt. Jääme teda leinama ja mäletama tänuga ta kirjutiste, registrite ja andmebaaside, inimliku empaatia ja nakatava elurõõmu ning meile adresseeritud rohkete hinnaliste digitaalsete kingituste eest.

Rüdiger Schott

10. XII 1927 – 7. XII 2012

2012. aasta lõpus lahkus meie hulgast tunnustatud Saksa etnoloog ja jutu-uurija Rüdiger Schott. Oma pika ja viljaka elu jooksul jõudis Schott käia korduvalt välitöödel Lääne-Aafrikas, publitseerida arvukalt raamatuid ja artikleid (eriti balsa hõimu usundi- ja jututraditsioonidest), pidada ülikooliloenguid ja juhendada üliõpilasi. Juba 1954. aastal sai Schott doktorikraadi, 1964. aastal kaitses ta Bonni ülikooli juures oma habilitatsioonitöö “Etniliste rühmade sotsiaalsed suhted Lõuna-Aafrikas” [Soziale Beziehungen zwischen ethnischen Gruppen in Südafrika], aasta hiljem sai temast Münsteri ülikooli etnoloogia õppetooli direktor ja ta jäi sellele ametikohale kuni emeriteerumiseni 1993. aastal. Siiski jätkas ta aktiivset teadustööd veel hiljemgi. Tema peamised uurimisvaldkonnad olid religioonietnoloogia, õigus- ja majandusetnoloogia, suulised traditsioonid ja jutu-uurimine, sotsiaalsed ja kultuurilised muutused Aafrikas.

Rüdiger Schott on mitmel korral külastanud ka Tartut ja osalenud ettekannetega siinsetel folkloristikaüritustel. Mõned tema artiklid Aafrika rahvajuttude uurimisest on ilmunud eestikeelsena ajakirjas *Mäetagused*. Jääme Rüdiger Schotti mäletama inustunud ja teravapilgulise teadlasena ning siira, sõbraliku ja abivalmi inimesena.

In memoriam

Artem Kozmin (March 15, 1976 – February 1, 2013)

On February 1, 2013, at the age of 36, Artem Kozmin, young Russian folklorist and anthropologist, researcher of the Centre of Folklore Typology and Semiotics at the Russian State University for the Humanities, died in Ulan-Bator.

Rüdiger Schott (December 10, 1927 – December 7, 2012)

At the end of 2012, Rüdiger Schott, renowned German ethnologist and narrative researcher, passed away.

Asta Niinemets 60

Paar päeva enne kalendrikevade algust, 18. märtsil 2013. aastal tähistas oma 60. sünnipäeva Asta Niinemets, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna kogenud toimetaja.

Asta Niinemets jõudis folkloristika juurde 1990. aastatel, kui ta toimetas ajalehes Postimees rahvakalendrit ja rahvaluule lühivorme tutvustavaid rubriike. Pärimushuvi sidus teda alates 2000. aastast Eesti Folkloori Instituudi tegevusega ja ajendas kaasa looma nii instituudi kui ka Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristikaväljaannete toimetamisel ja tõlkimisel, samuti rahvaluule kogumisel.

2007. aastal sai Asta Niinemetsast Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna töötaja.

Ta on teadusajakirja Mäetagused tegevtoimetaja ning nii selle kui ka sariväljaande Sator ja veel paljude veebi- ja trükiväljaannete keeleteimetaja. Publikatsioonide ettevalmistamise kõrval on ta jõudsalt tõlkinud vene, soome ja inglise keelest eesti keelde folkloristikaalaseid teadustekste. Tänu Astale on eesti keeles ilmunud Dan Ben Amose valikartiklite kogumik "Kommunikatsioon ja folkloor", Mihály Hoppáli "Etnosemiootika", Tatjana Devjatkina "Mordva mütoloogia", mitmed tänapäevafolkloori ja etnomediitsiini käsitlused. Mäetaguste tegevtoimetajana on tema õlul ka ajakirja ilmumisgraafiku jälgimine. Selles töös on ta näidanud üles täpsust ja vastutustunnet. Tema ajada on ka valdav osa folkloristika osakonna suhtlusest trükikodadega.

Kõige muu kõrval on ta leidnud aega tutvustada kirjandusmuuseumi ja folkloori instituudi tegevust ning väljaandeid, levitades folkloristika valdkonna teaduskirjandust raamatulaatades ja -festivalidel. Ta on lõonud kaasa teaduskonverentside ja seminaride korraldamisel ning kirjandusmuuseumi väliskülaliste vastuvõtmisel. Abivalmis autojuhi ja kohapärimuse tundjana on ta tutvustanud neile Tartut ning Lõuna-Eestit. Asta Niinemetsa abivalmidust ja hoolivust näitab ka tema pikaajaline kuulumine (ta on asutajaliige) rahvusvahelise naisteorganisatsiooni Zonta International Tartu klubisse.

Asta Niinemets on aktiivne, tähelepanelik ja heasoovlik kolleeg, kes oma tegudega tõestab pidevalt, et toimetamine pole lihtsalt üks tehniline töö, vaid valdkonna arengut silmas pidades äärmiselt oluline ja asendamatu tugi uurijatele.

Palju õnne, jätkuvalt teravat silma ja tugevat tervist kõigi kolleegide ning ajakirjade Mäetagused ja Folklore toimetuse poolt!

Foto erakogust.

Piret Voolaid

Migratsioon rituaalide ja kombestiku uurimise kontekstis

2012. aasta 26.–29. juunini toimus Plovdivis (Bulgaaria) Euroopa etnolooge ja folkloriste ühendava organisatsiooni SIEF kalendrikombestikku uuriva rituaalse aasta töörühma (loodi 2004. aastal) kaheksas rahvusvaheline konverents.

Konverentsi korraldasid Bulgaaria Teaduste Akadeemia etnoloogia ja folkloristika instituut koos etnograafiamuuseumiga ning Plovdivi Paisius Hilendari nimeline ülikool, korraldamistööd juhtis Lina Gergova. Migratsiooniteema oli tingitud fenomeni enda aktuaalsusest ja sellega seotud probleemistikust, mis äratav paljude riikide etnoloogide, folkloristide, lingvistide, ajaloolaste, sotsioloogide ja teiste humanitaaride huvi.

Väljakuulutatud teema pälvis 20 riigi teadlaste huvi, konverentsil peeti 40 ettekannet. Iga päev algas sissejuhatava loenguga. Esimesel päeval pärast pidulikku avamist ja korraldajate tervitussõnu kõlas Jurij Fikfaki (Sloveenia) ettekanne “Kriis ja rituaalne aasta”, kus rituaalides osalemist ja kommete täitmist vaadeldi kui rasketest olukordadest, kriisidest ja traumadest jagusaamise võimalust. Raskete olukordade seas käsitleti ka elukoha muutmist (migratsioon). Teadlane tõstatas rituaalide kui regulaarse praktika (meie päevil üsna haruldane nähtus) ja vaimse pärandi kui rahvusliku idee aluse piiritlemise küsimuse. Tema arvates on suhtumist rahvuslik-kultuurilisse traditsiooni kui vaimsesse alusesse vaja identiteedi määramiseks, mis võib kaasa tuua pühaderituaalide järjepideva taastumise. Sellised protsessid on diskussiooniosaliste teatel käimas mitmes riigis.

Konverentsi teise päeva avas rituaalse aasta töörühma juhi Emily Lyle'i (Šotimaa) loeng “Külvide “elutsükkel” võrreldes rituaalse aastaga”. Teadlane võrdles Euroopa peamiste teraviljade vegetatsiooniperioodi inimese elutee kombestikuga aastaegade lõikes. E. Lyle'i idee, et vegetatsiooniperioodide puhul on kõige olulisemad nende algus ja lõpp, mitte tsüklilisus, tekitas ulatusliku diskussiooni. Peamiseks osutus küsimus, kui kaugele võib minna mütoloogilise aasta struktureerimisega ja kui võrd saab ignoreerida Euroopa eri piirkondade keskkonnatingimusi, mis mõjutavad viljakasvatust.

Kolmandal päeval kõlas Irina Sedakova (Moskva) ettekanne “Aeg ja ruum balkani ja slaavi lahkumisrituaalides”. Analüüsides reaalselt (teeleminek, migrantide lahkumine, sõjaväkke minek jne) ja sümboolset hüvastijättu (elutsükli üleminekuhetked – sünd, pulmad ja matused), pakkus teadlane välja lahusolekute klassifikatsiooni, mille aluseks on ajaline hargnemine – kas lahkutakse teatud ajaks (kohtumiseni) või alaliselt. Käsitleti ka kalendri- ja perekombestiku lahkumiste vastastikust seost. See teema kutsus esile palju mälestusi isiklikust elust ja välitöödelt. Näiteks vanaema saatis teele, õnnistades leivaga (Läti); vanemad ütlesid hüvasti jättes: “Jumal ees, meie järel” (Bulgaaria) jne.

Viimasel päeval rääkis István Povedák (Ungari) identiteedi säilitamise strateegiatest. Ta tutvustas üksikasjalikult üliõpilassotsiatsiooni SZEFHE etnokultuurilist, valgustuslikku ja poliitilist tegevust. Organisatsioon propageeris ja rajas 1920. aastal koju naasnud Transilvaania ungarlaste identiteedi toetamiseks rituaale (loodi isegi tänapäevani populaarne hümn). Kombestik ja poliitika on tihedalt seotud, rituaalid võivad inimesi rahvuse põhjal eristada või ühendada – see mõte jäi konverentsil kõlama paljudes teadetes.

Hetk SIEFi rituaalse aasta töörihma koosolekult: Leander Petzold, Irina Sedakova ja Emily Lyle. Andres Kuperjanovi foto 2012.

Sektsiooni “Rituaalne aasta sisseändajate kogukondades” avas Laurent Sébastien Fournier, kes rääkis šoti diasporaa rituaalsetest mängudest USAs. Teadlane analüüsis kalendaarseid pallivõistlusi, mis on šoti emigrantide osalusel levinud kogu maailmas ja omandanud paikseid erijooni. Ta pani ette käsitleda neid mängu kui rituaalset žanri, mille rituaalne alge on säilinud hoolimata suurest variatiivsusest ja paiksetest erijootest. Šotlaste väljaränded algasid 18. sajandil, mängude kirjeldused ameerika kirjanduses on dateeritud 1846. aastaga. 19. sajandi lõpuks olid need mängud peaaegu kadunud, et naasta pärast Teist maailmasõda uue hooga. Tänapäeval on mängude kalendaarne seotus muutumas, nende sakraalne iseloom on peaaegu kadunud, seevastu on märgatavalt olulisemaks muutunud identiteedi temaatika, küsimused šotlaslikkusest ja selle märkidest. (L. S. Fournier märkis, et šoti emigrantide puhul on esiplaanile tõusnud geneoloogilised küsimused.) Diskussioonides täpsustati “rituaalse žanri” mõistet, ent arutleti ka šotlaste etniliste stereotüüpide üle. David Stanley (USA) kinnitusele ei peeta neid Ameerikas ahneks ega inhsaks, pigem Walter Scotti teostest inspireeritult romantismiaja vaimus julgeks, vapraks ja vastupidavaks. Etniliste stereotüüpide teema migratsiooni kontekstis kõlas ka teistes ettekannetes.

David Stanley märkis ettekandes “Rituaalid ja kombed emigrantlikus kogukonnas”, et Ameerika kogemus migratsiooni ja sellega seotud küsimuste lahendamise osas on praegu äärmiselt tähtis, sest paljudes riikides valitseb praegu multikultuurilisus. Ta rääkis lähemalt Utah osariigist, kuhu söekaevanduse areng tõi 19. sajandil töölisi ligi 30 rahvusest. Identiteeti aitasid säilitada rahvusliku kuuluvuse märgid (riided, soengud, atribuudid), usutunnistus, rituaalne ja argine toit, muusika ja tantsud, kuid mõnikord tuli migrantidel olude sunnil oma päritolu varjata ning võtta omaks ameeriklaste rituaalid ja kombed.

Jaka Repic (Sloveenia) käsitles ettekandes “Rituaalide, kombetalituste ja pühade roll Argentina sloveenlaste diasporaas” kombestiku säilimise ja toetamise ajalugu kodumaalt 1820. aastal lahkunud emigrantide seas. Kasutades mõisteid “isiklik trauma” ja “kollektiivne juurtemälu” kirjeldas teadlane mineviku, koduste paikade ja pühade mütologiseerimise mehhanisme. Selles ettekandes tõstatati küsimus emigrantide kodumaale naasmise ja kultuspaikade külastamise (sloveenlaste puhul Triglavi mägi) etnokultuurilistest probleemidest ja stereotüüpide ületamisest.

Petko Hristov (Bulgaaria), kes on kaua uurinud töörännet Balkanil, vaatles ettekandes “Hooajaline tööränne ja rituaalsed tsükliid”, kuidas sobituvad ja samal ajal mõjutavad kalendrikombestikku endine hooajaline tööränne ja tänapäevane migratsioon. Varem peeti talvel pulmi ja sügisel ristseid, tänapäeval sobitatakse pulmad suvisele ajale, mil kõik migrandid kogunevad koduküladesse, ristsed langevad enamasti kevadele või samuti suvele. Pühade tähistamisse on sünenenud migratsioonist tingitud jooned, märgatavalt on muutunud ohverdamiskombestik (кърбаи) jne. Ettekandja osutas riigipiiride sagedasele muutumisele mõnes piirkonnas (Makedoonia külades on need viimase sajandi jooksul muutunud kuni viis korda), mis on oluliselt mõjutanud nii migratsiooniprotsesse kui ka kombestikku.

Tatjana Minnijahmetova (Venemaa – Austria) vaatles ettekandes “Ümberasujate rituaalne aasta” üksikasjalikult kombestiku ja kalendri enda muutumist (kaasa arvatud jagunemine nädalateks) elukohta vahetavate udmurtide näitel. Ümbrus mõjutab udmurtide ajaloolisi rituaale palju, seepärast mõjutab kohavahetus ka kombestiku semantikat. Naaberkultuuride mõjust, kuid hoopis teise ainestiku põhjal, rääkis ka Aigars Lielbārdis (Läti) ettekandes “Kalendrikombestik Siberi läti külas Timofejevkas”. Vene ümbrus on märgatavalt mõjutanud lätlaste pühadekalendrit (laenuid jaaniöö ettekujutamise osas) ja terminoloogiat, kuid mõned lätile omased rituaalid (näiteks urbepäeva tähistamine ja selle päeva spetsiifilised ended) on osutunud püsivaks.

Eraldi sektsioonis esinesid Bulgaaria ja Türgi piirialade kultuuri uurimise projekti osalised. Üles astusid Valentina Ganeva-Raitševa ja Nikolai Vukov (ühisettekanne bulgaarlaste ja türklaste sundümberasumise tähtpäevadest), Meglena Zlatkova (“Elu jagatud territooriumil: rituaalid Bulgaaria ja Türgi piiri mõlemal poolel”) ja Lina Gergova (“Rahvuslikud mälestuskohtumised Bulgaarias Petrova Nival: kohalik/rahvuslik ja traditsiooniline/kaasaegne”). Türki sattunud bulgaarlaste ja Bulgaaria türklastest ümberasujate tähtpäevad hõlmavad endisel kodumaal asuvate koduste paikade regulaarset külastamist, rituaalseid kohtumisi ja ühiseid söömaeagu sakraalsetes paikades.

Konverentsi oluline alamteema oli uuspaganlus, mis on viimastel aastatel pälvinud paljude rituaalse aasta tööruhmade liikmete tähelepanu. Sel aastal kasutati tavatuid formaate. Kamila Velkoborská (Tšehhimaal) ja Leon van Guliku (Holland) ühisettekanne käsitles uuspaganliku liikumise Wicca loomise ajalugu, levikut ja kombestikku, mis igas riigis omandab erijooned. Ettekannet ilmestas intervjuu selleks kohale kutsutud Morgana Sitoviga, kes nimetab ennast nõiaiks. Ta rääkis, kuidas tema, inglanna, avastas 1970. aastatel eneseotsingute rännakutel Hollandis Wicca liikumise, ja kuidas sellest sai tema elutöö. Kõigis aastatsükli rituaalides osalev ja teisisi maagilisi rituaale sooritav Morgana kinnitab, et kõik Wicca komponendid toimivad ja just sellepärast on liikumine populaarne kogu maailmas. Liikumise kiiret levikut ja köitvust kinnitas ka Morgana kõnealune Bulgaariareis: pärast konverentsi võttis ta osa suvise pööripäeva tähistamisest ja initsieerimisriitustest, mille korraldas Bulgaaria uuspaganate ühing.

Rituaalide ja ideede migratsiooni sektsioonis kõlas Katarina Ek-Nilssoni (Rootsi) ettekanne naistegelastest Rootsi talvises kalendrikombestikus ning nende pärinemisest. Ettekanne põhines peamiselt arhiivimaterjalidel (teadlane töötab Uppsala onomastika ja folkloori arhiivis). Luutsinapäeva (13. detsember) tähistamist peetakse Rootsis täielikult oma pühaks, rikkalike rituaalide ja ühiskondlik-poliitilise aktiivsusega. Siiski arvab ettekandja, et püha Lucia juured ulatuvad iidsete valguse ja naiselikkuse jumalannade ning piibli naistegelasteni. Ana Stefanova (Bulgaaria) käsitles ettekandes “Nestinari rituaalne kompleks Stomanovo külas – vana kombe uus koht” paljusid antropolooge huvitavat teemat – rituaalide ümberpaiknemist ruumis ja ajas, samuti nende vaatemängulisuse ja esoteerilisuse suurenemist. Analüüsides Bulgaarias ja osaliselt Kreekas levinut kommet tantsida konstantinipäeval (21. mai) sütel, käes pühakute ikoonid, külas, kus varem pole selliseid rituaale kunagi täheldatud, tõestas ta, et rituaalikompleksi laenata ja arendada suudab külas ka üksainus inimene. Stomanovo külas võttis kombestiku täitja ja juhi rolli endale keskeas inimene, enda kinnitusel selgeltnägija ja prohvet, kes ema liini pidi ütleb ennast pärinevat korruga ema Teresast ja Vangast. Lisaks tavakohastele nestinaritegevustele (kuigi traditsioonilise ikooni asemel hoiab mees käes oma vanaema pilti) täidab ta ka šamanismile, tänapäeva esoteerikale, ida-religioonidele jne viitavaid rituaale.

Irina Stahli (Rumeenia) ettekanne käsitles ravitsemisrituaale kommunismijärgses Rumeenias ning tutvustas Kreekast pärit püha Nektariose kultust “emigratsioonis”, kultus hakkas arenema pärast seda, kui osa tema säilmeist oli ümber paigutatud. Egina saare (ta suri seal aastal 1920) pühakule omistatakse mitmeid imetegusid, tervendamisujuhtumeid, eostumisi jne, mida Kreekas pole täheldatud. Pühakule rajatakse kabeleid, allikaid jt sakraalehitisi, aga nimi Nektarios on saanud populaarseks lapsenimeks. Samalaadset juhtumit vaatles ka Vihra Baeva. Ta rääkis Bulgaarias Melniki linnas elanud kreeklastest, kes pärast Balkani sõda siirdusid 1912. aastal Kreekasse Sidirokastro linna ning võtsid endaga kaasa jumalaema jõudmise ikooni, mille ülaosas oli kujutatud jumalaema vöö üleandmist apostel Toomale. Melnikisse jäänud bulgaarlased säilitasid kohapeal jumalaema vöö austamise kombe, tellisid ikooni koopia ja ehtasid kabeli. Selle ikooni ja kultusega assotsieeruv pühima jumalaema vöö austamise püha on lähestikku Melniki linna päevaga – nii selgelt seostatakse seda kultust kohaliku identiteediga. Siinkohal on oluline mainida püha, ikooni, kabeli ja allika rahvapärast nimetust *püha tsoon* (blg *Sveta Zona*, kr *Zoviç*). Teadlane märkis, et nii Bulgaarias kui ka Kreekas on täheldatav vöö personifitseerimine jumalaemaga, mida informandid ei oska kuidagi seletada. Kultuse elemendid ja imetegude detailid on kummaski riigis erinevad. Evy Johanne Hålandi (Norra – Kreeka) ettekanne käsitles Bulgaariale ja mõnele Kreeka põhjapiirkonnale omast ämmaemandate austamist, mida Põhja-Kreekas tähistatakse püha Dominica päeval (8. jaanuar). Teadlase andmeil mujal Kreekas seda kommet ei esine, seevastu on see laialt tuntud Bulgaarias. On ilmne, et püha kandus Kreekasse Balkani migratsiooniga. Huvitava näite pühakute austamise ühest konfessioonist teise nihkumise ning selle tähistamise kohta nii katoliiklaste kui ka moslemite poolt (sealhulgas ühine palverännak) tõi oma ettekandes Efesose seitsmest magajast Manoël Pénicaud (Prantsusmaa).

Rituaalide võrdleva käsitluse sektsiooni avas kaks ühenimelist ettekannet: Marlene Hugoson (Rootsi) ja Nancy Cassell McEntire (USA) võrdlesid puudekultust Euroopas ja Ameerikas. M. Hugoson kirjeldas etnograafiliste arhiivimaterjalide põhjal meie päevini

püsinud ravitsemiskommet tõmmata laps läbi puus oleva avause. N. McEntire analüüsis tänapäevast usku Illinoisi osariigis kasvava tamme tervendavasse jõusse ning selle puu läheduses harrastatavat loitsimist. Nikolemma Polyxeni Dimitrou (Suurbritannia) tutvustas oma magistritööle tuginedes šoti ja kreeka kalendrikombeid ja tumedate jõudude aktiveerumise aegu. Ta oletab, et mõlemas traditsioonis aktiveeruvad kurjad jõud talvel, kuid kevadsuvisel ajal on nad vähem ohtlikud. See ettekanne tekitas palju küsimusi kreeka kalendriaasta ja rahvapärase demonoloogia kohta. Chiara Quagliariello ja Sabine Lamour (Prantsusmaa) võrdlesid euroopalikku ja mitte-euroopalikku päritolu perekondlike kombeid ning nende säilimist ja täitmist migrantide puhul tänapäeva Prantsusmaal. Kohanemise ja akulturatsiooniga seotud lahtiütlemine ühiskonna silmis eksootilisena tunduvatest uskumustest ja rituaalidest on migrantidele üsna valulik.

Sektsioonis "Rituaalid ja nende täitmine" kõlas Mare Kõiva ja Andres Kuperjanovi (Eesti) ühisettekanne "Vaade emigrandi aknast", mis andis arhiiviandmete ja ajaleheartiklite põhjal pildi Teise maailmasõja ajal põgenikena Stockholmi asunud eestlaste kombestikust. Luutsinapäev koos küünlaid peas või käes kandva valgesse rietatud tüdruku kodu kohustusliku külastusega tundus eestlastele täiesti võõras, üksnes rootslaste püha; erinevalt õnnitlesid eestlased ja rootslased omakseid ja sõpru uue aasta puhul jne. Suurt abi eestlaste kohanemisel (sealhulgas rootslaste kommetega) etendas huumor, mille näiteid ettekandjad tõid.

Ekaterina Anastasova (Bulgaaria) keskendus ettekandes "Segapered ja rituaalne "dieet" emigratsioonis" rahvusvaheliste abielude sõlmimisest tingitud migratsioonile. Ta märkis rituaalse toidu tähtsust (eriti naiste puhul) koduste kalendrikommete hoidjana. Segaabielude teemal jätkas Maria Kissikova-Petrova (Bulgaaria), kes kirjeldas ettekandes "Migratsioon ja rituaal: usuline identiteet uues kultuurikeskkonnas" ameeriklasega abiellunud bulgaarlanna lülitumist kohaliku ususekti tegevusse. USA sektide aktiivsusest, hiiglaslikust võrgustikust ja tohutute kirikute ehitamisest (koguni võimalusest osaleda teenistusel autost lahkumata) andis diskussiooni käigus teada David Stanley.

Kombekohast pulma kui migratsiooni alaliiki (lahkumine kodumajast) vaatles Janika Oras ettekandes "Lauluvõistlused tänapäeva eesti pulmas: kogemus ja semantika". Ta kirjeldas kombestiku ühte osa, kus peigmehe ja pruudi suguvõsa laulavad võistu nalja- ja mängulaule. Eesti rahvamuusika spetsialist J. Oras korraldab sageli pulmades selliseid laululahinguid. Olga Pašina (Venemaa) rääkis hooajaliste rituaalsete kalendrilaulude harmooniast ja vales ajal laulmise rituaalsest disharmoniast.

Inese Runce (Läti) kirjeldas halloweeni jõudmist Ameerikast Lätisse. 20 aasta eest lätlastele tundmatu püha mugandus kiiresti ja praegu tähistatakse seda nii pealinnas kui ka diasporaas Suurbritannias, Saksamaal ja teistes riikides. Božena Gierek (Poola) rääkis sellest, kuidas tähistavad iirlastele olulist püha Brigitta päeva iiri keelt ja kultuuri õppivad poola üliõpilased.

Rachel Sharaby (Iisrael) analüüsis ettekandes "Piire ületades. Migrantide osalemine rahvuspühadel", kuidas muutus 1970. aastatel Põhja-Aafrikast Iisraeli jõudnud *mimuni* püha paiksest rituaalset rahvalikuks ja ühiskondlikuks. See on oluline tõestus, et marginaalne ja perifeerne võib rituaalsetes tsüklites ajaga muutuda keskseks.

Skaidre Urboniene (Leedu) pööras ettekandes "Silmapaistvate leedu emigrantide tunnustamine kodumaal: märgid ja rituaalid" tähelepanu kombetalituse vormile (mälestustahvli paigutamine), kohale (kodumaja, kool jne) ja ajale (sünnipäev, tuntud teose kirjutamise tähtpäev jne).

Miha Kozorogi (Sloveenia) ettekanne käsitles Itaalias asuvate sloveenlaste külas Topolos korraldatavat iga-aastast uusima kunsti festivali kui rituaalset kompleksi, mis on mõeldud tõstma vähemuse enesetunnet ja taaselustama identiteeti. Lina Midholm (Rootsi) vaatles kõige rootsipärasemat püha, kesksuvepäeva, ja märgistas selle olulisemaid komponente ühiskonnas, mis sai Euroopas kõige varem multikultuurseks. Just etniliste kultuuride mitmekesistamist peab teadlane rituaalse aasta kombestiku globaliseerumise ja glocaliseerumise juures oluliseks.

Sama järeltule tegi ka Mära Kiope (Läti) etteandes “Üks aasta Lätis: rituaal kui migratsioonile avatud ühiskonna mudel”. Karine Michel (Prantsusmaa) vaatles juutide migratsiooni postsovetlikul Venemaal. Ta rääkis, et endisest Nõukogude Liidust väljarännanud juudid ei tunne juudi traditsioone, pühasid ega kombestikku, peale selle on neil raskusi eneseidentifitseerimisega. Pühasid ja rituaalse aasta kombestikku tutvustatakse neile spetsiaalsetes juudi kultuuri keskustes.

Mitmes etteandes olid kõneks pühade ajaloolised ja ideoloogilised aspektid ning diasporaa ja vähemuse probleemid. Arbnora Dushi ja Arben Hoxha analüüsisid ühise etteandes Albaania riigipühade omaksvõttu Kosovo albaanlastest elanikkonna seas; Nadežda Pazuhhina vaatles Lätis elavate vanausuliste identiteediprobleeme; Marija Klobčar (Sloveenia) jälgis ideoloogia mõju tuhkapäeva kombestikule Kamniku külas; Grigor Grigorov (Bulgaaria) käsitles medalite kätteandmise rituaale alates Antiik-Kreekast ja juhtis tähelepanu kommete mütoloogilistele algetele; Marie-Laure Boursin (Prantsusmaa) tegi Prantsusmaa ja Bulgaaria usuõpetuskoolide (koraani õpetamine) lõputseremoonia võrdleva analüüsi.

Teemat “Migratsioon ja rituaalne aasta” käsitleti eri rakurssidest ning mitme eriala spetsialistide (etnoloogid, folkloristid, ajaloolased, sotsioloogid, usuteadlased, psühholoogid, muusikateadlased jne) osalemine rikastas problemaatikat ja elavdas diskussiooni.

Märkimist väärib ka plovdivlaste ettevalmistatud rikkalik kultuuriprogramm, kuhu kuulusid ekskursioon linnas, ooper antiikteatris, sõit Bachkovo kloostrisse, traakia hauakambri ja roosiõlimuuseumi külastamine Kazanlõkis, etnograafiamuuseumid.

Konverentsi materjalide põhjal antakse välja kogumik. Üheksas rituaalse aasta töөрühma rahvusvaheline konverents korraldatakse 2013. aasta märtsis Szegedis (Ungari), teemaks “Poliitika, pühad, festivalid”.

Irina Sedakova

Tõlkinud Asta Niinemets

Kuues rahvusvaheline vanasõnakollokvium Taviras

4.–11. novembrini 2012. aastal peeti Lõuna-Portugali Algarve piirkonna väikelinnas Taviras Rahvusvahelise Parömioloogia Assotsiatsiooni (*International Association of Paremiology*, IAP) vanasõnakollokvium. Iga-aastaseid kogunemisi on peetud alates 2007. aastast, esimesel kollokviumil asutati ka vanasõnahuvilisi ühendav assotsiatsioon IAP, mille mootoriks on olnud algusest peale Tavira kohalik vanasõna-aktivist Rui J. B. Soares. Kollokviumide põhikorraldaja suur töö on lasunud peale Rui Soarese ka Soome Kirjanduse Seltsi teadlase Outi Lauhakangase õul.

Seekord võrastas Rui Soarese suurejoonelise idee järgi maailma vanasõnapealinnaks pürgiv linnake eri riikide vanasõnauurijaid juba kuuendat korda. Eriala ühe tippfoorumi eesmärgid on mitmekesised – luua laia erialavõrgustiku kaudu kultuuridevahelist dialoogi, soodustada ulatuslikku parömioloogia-alast koostööd, arutleda vanasõnauurimise uute suundade üle praegusel tehnoloogilise kommunikatsiooni ajastul, tutvustada ja teadvustada kaasaegseid parömioloogia käsitlusviise, avardada vanasõnade õpetamise ja omandamise strateegiaid hariduses, tugevdada põlvkondadevahelisi sidemeid ja motiveerida noori hoidma kultuurilist järjepidevust.

Viie täispäeva konverentsipäeva vältel sai sõna 50 teadlast 22 riigist. Akadeemilistele suurskogunemistele tavaks kujunenud paralleelsektsioone Tavira kollokviumide ametliku programmi järgi ei toimu, kõigil osalejatel on suurepärane võimalus kuulata kõiki ettekandeid ja osaleda ettekannetejärgses diskussioonis. Kollokviumi töökeeled on inglise ja portugali keel, seetõttu on alati nii esinejate kui ka kuulajaskonna hulgas hulganisti Portugali ja Hispaania esindajaid. Selle aasta kutsutud esinejad olid valdkonna tippspetsialistid Anita Naciscione Läti Kultuuriakadeemiast (vanasõnade kognitiivsetest stiiliperspektiividest rõhuasetusega diskursusepõhisel lähenemisviisil, ettekanne põhines samateemalisel monograafial *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*), Sanghamitra Choudhury Indiast Sikkimi Keskülikoolist (ettekanne vanasõnade õppimisest ja omandamisest India Assami piirkonnas levinud *Burhi Air Sadhu* ('vanaema lood') rahvajuttude kaudu), Gyula Paczolay Veszprémi Pannoonia Ülikoolist (vaimuliku, õpetlase ja polügloti Solomon Caesar Malani (1812–1894) kolmeköitelisest tööst *Notes on the Book of Proverbs mostly from Eastern Writings*), ette loeti Peterburi Ülikooli tuntud keeleteadlase Valery Mokienko plenaarettekanne slaavi parömioloogia problemaatikast, rõhuasetusega lingvistilisel aspektil. Portugali vanasõnauurimise seisuga ja suundumusi tutvustasid Lissaboni Ülikooli teadlased Teresa Cid (Ameerika indiaanlaste arhailisest suulisest ütlusfolkloorist), Patricio Ferrari (vanasõnadest Fernando Pessoa töödes) ja António Feijó (vanasõnavormi analüüsist André Jollesi teoses *Formes simples*). Lissaboni Katoliku Ülikooli esindas Antonio Martins (vananemise kunstist piibliütluste ja Algarve piirkonna vanasõnade näitel) ning kohalikku Algarve Ülikooli Adriana Nogueira (vanasõnade filosoofilistest kontekstidest).

Põnevaid vaatenurki kajastasid paljud ettekanded, vaatluse all olid nt vanasõnateoreetiline žanrikäsitus ja eetilise *versus* eemiline dihhotoomia (Pekka Hakamies Turu Ülikoolist), vanasõnad kirjandustekstides, nt aforistlike antivanasõnade esinemus ja olemus Friedrich Nietzsche loomingus (Wolfgang Mieder Vermonti Ülikoolist), vanasõnakasutus rootsi draamadialoogides perioodil 1700–2000 (Anders Trulsson Uppsala

Ülikoolist), vanasõnade leksikaalne algupära (František Čermák Praha Karli Ülikoolist), vanasõnad ja grammatika tšehhi materjali näitel (Karel Kucera Praha Karli Ülikoolist), kontrastiivse lingvistika perspektiivist käsitletud parömioloogilised lüngad (Joanna Szerszunowicz Białystoki Ülikoolist), vanasõnateadmuse testimise meetodid (Peter Grzybek Grazi Ülikoolist), sotsiokultuuriline väli ehk vanasõnakasutus eri ühiskonnaklassides 19. sajandi Soomes (Eija Stark Helsinki Ülikoolist), argentina ja hispaania vanasõnade komparatiivanalüüs (Lital Belinko Jeruusalemma Heebrea Ülikoolist), puudelisuse representatsioonid vanasõnades (Santosh Kumar Delhi Ülikoolist), etniline aspekt, nt juudi stereotüübid poola ja ukraina vanasõnades ja idioomides (Zofia Abramowicz Białystoki Ülikoolist).

Kollokviumil osalemine oli suure tähtsusega ka Eesti Kirjandusmuuseumi lühivormiuurijatele – seda nii viimaste aastate uurimistulemuste tutvustamise kui ka uute kontaktide loomise seisukohast. Arvo Krikmann pidas põhjaliku ettekande tuntud ütluste käekäigust ning rikkalikust varieeruvusest ja arengutest internetis, Anneli Baran rääkis poliitikute kujundlikust keelekasutusest sotsiaalmeedia näitel, analüüsides poliitikute keelelise käitumise mõju ühiskondlikele protsessidele, nagu olid 2012. aasta alguse ACTA-vastased meeleavaldused tänavatel ja reaktsioonid internetikeskkonnas. Varasemate aastate osavõtu tulemusena on käivitunud ka mitmed rahvusvahelised koostööprojektid. Nii esitleti seekordsel kollokviumil Soome-Eesti-Sloveenia ühisprojekti “Newspaper and Paremiology”, mille esimeses faasis fikseeriti vanasõnakasutus kolme riigi ajakirjanduses ühenädalase pilootperioodi (7.–13. mai 2012) jooksul. Koostööprojekti kaugem eesmärk on välja selgitada pikema vaatlusperioodi vältel vanasõnakasutuse määr ja viisid, võrrelda arhailise ja uue ainese osakaalu tänapäeva ajakirjanduses, võttes arvesse nii professionaalsete ajakirjanike kirjutisi kui ka *online*-versiooni kommentaatorite keelekasutust. Outi Lauhakangas keskendus Soome suurimale päevalehele *Helsingin Sanomat* ja võrdles vanasõnaleide Matti Kuusi rajatud tüpologia alustelt, ühtlasi tõstis ta esile spordiajakirjaniku Vesa Kovaneni eriomast vanasõnakasutust. Liisa Granbom-Herränen (Jyväskylä Ülikool) valis oma uurimuse objektiks Soome kohaliku ajalehe *Salon Seudun Sanomat* ja osutas üle 100 vanasõnaleiu põhjal kohalikule omapärale (nt iga päev lehes ilmuvale piiblitšitaadile). Piret Voolaid andis statistilise ülevaate populaarsematest vanasõnadest ja nende positsioonist meediatekstides ning analüüsis vanasõnade ja vanasõnamodifikatsioonide esinemust eri leherubriikides ning eri autorite tekstiloomes. Saša Babič (Sloveenia Etnoloogia Instituut) tegi ülevaate vanasõnakasutusest kahes Sloveenia päevalehes *Delo* ja *Dnevnik* ning leitud paarikümne vanasõnaütlu põhjal järeldas, et võrreldes Eesti ja Soome päevalehtedega on vanasõna- ja ka muu kujundkõnekasutus Sloveenia ajakirjanduses väiksem.

Assotsiatsioonil on tava igaks kollokviumiks anda välja artiklikogumik eelmisel aastal peetud ettekannete põhjal. Seekord esitletud kogumik, mida võib nimetada ka ühingu aastaraamatuks, kannab viiendat järjekorranumbrit. Kollokviumi kava ja teesidega on võimalik tutvuda veebiaadressil <http://www.colloquium-proverbs.org/icp/en/>, huvi korral leiab sellelt teavet ka kõigi seni toimunud kollokviumide kohta. Hea traditsioon jätkub – ka 2013. aastal viivad kõik (vanasõnauurijate) teed Tavirasse, sest juba on välja kuulutatud seitsmes vanasõnakollokvium, mis leiab aset taas novembrikuus.

Piret Voolaid

Kaks regilaulukonverentsi

2012. aastal toimus kaks rahvusvahelist konverentsi, mille keskmes oli läänemeresoome vanem laulupärand. Märtsis korraldas konverentsi Runolaulu Akadeemia – 2010. aastal Kuhmos, kareliaanide ajaloolises Karjala-värvavas rajatud uurimisinstituut. Teine konverents toimus Eesti Rahvaluule Arhiivi korraldusel sügisel Tartus, Eesti Kirjandusmuuseumis. Anname ülevaate konverentsidel kõneldust ja toome välja erinevaid vaatenurki läänemeresoome regilaulule.

Kuhmos 23.–25. märtsini peetud konverentsi teema oli “Laul inimliku kommunikatsiooni vormina”. Koos olid nii teoreetikud kui ka praktikud, kõige arvukamalt Soomest ja Venemaalt. Analüüsi eri piirkondlike laulutraditsioonide arenguid ja tänapäevaseid eluvõimalusi ning pärimuslaulu akadeemilise õpetamise probleeme.

Seminar algas töötoaga bretooni laulutraditsiooni ajaloost ja tänapäevast, mille viis läbi Dominique Jouve. Bretooni laulutraditsioon oli uue muusika mõjul kadumas, ent taaselustus Teise maailmasõja ajal tänu sellele, et avalikud üritused keelati. Järgmine laine vana traditsiooni elustamisel oli sõjajärgsete noorte teadlik õppimine vanadelt traditsioonitundjatel ja õpitu esitamine laval. Praegu õpetatakse traditsiooni rahvakoolides, ettekandja on seal loonud süsteemi, kus mõne kuu kaupa annavad kursuseid parimad traditsioonitundjad ja lõpptulemusena õpitakse mitme meistri stiile. Probleemiks on see, et kaob keel, mis on ka laulu ja selle piirkondlike stiilierinevuste aluseks.

Petroskoi konservatooriumi etnomusikoloogia osakonna rahvamuusikauuri ja lauluõpetaja Svetlana Nikolajeva tutvustas oma rahvalauluõpetuse meetodikat. Selles on eriline tähelepanu artikulatsioonil, hingamisel, foneetikal, hääletekitamisviisil ja tämbril. Svetlana Nikolajeva pidas oluliseks välitöid, õppijate isiklikku emotsionaalset kontakti traditsiooniga, mis õpetab märkama rahvapärase laulustiili erinevust võrreldes Venemaa kõrgkoolides õpetatava ühtlustatud rahvakoori stiiliga ja traditsioonimast laulmisstiilide individuaalsust.

Anneli Kont-Rahtola ettekanne “Arvuti õpetajana” põhines TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia pärimusmuusikute seas korraldatud küsitlusel, milles selgus, et 35–85% õppimisprotsessist toimub arvuti (salvestuse) abil. Arvuti annab võimalused salvestuse detailide jälgimiseks ja jäljendamiseks, ent ettekandja arvates oleks täpsest jäljendamisest olulisem saada rohkem tunde elus õpetajalt – emotsionaalne kontakt ja salvestusega võrreldes mitmeplaanilisem isiklik eeskuju arendavad õppijat paremini.

Kuhmos tegutseva Kalevala ja Karjala Kultuuri Infokeskuse Juminkeko arhiivihoidja Mirja Kemppinen tutvustas karjala rahvaid, Juminkeko tegevust, väljaandeid ja kirjeldas keskuse töötajate pikemaid välitöid pomooride juures 2010. aasta augustis, kus jäädvustati veel elavat laulutraditsiooni.

Pekka Huttu-Hiltuneni, seminari korraldaja ja Runolaulu-Akadeemia juhataja ple-naarettekanne “Laul inimliku kommunikatsiooni vormina – Euroopa elavad laulutraditsioonid” mõtestas lahti seminari teema, rõhutades vajadust uurida laulu kui kommunikatsioonivahendit. Ta tõi näiteid Euroopa eri laulukultuuridest ja tutvustas plaani luua rahvusvaheline uurimisprojekt, mis hõlmaks Euroopa rahvaste laulukultuure.

Larissa Zõbkina, muusikateadlane Moskva Lihhatšovi-nimelisest Kultuuri- ja Looduspärandi Instituudist, rääkis mordva itkutraditsiooni tänapäevast. Traditsiooni valdab veel vanem põlvkond. Kuna tegemist on elava traditsiooniga, tekitab see probleeme jäädvustamisel. Ettekandja oli ise kogunud peamiselt sugulastelt 70 itku ja itkes ka ise. Traditsiooni järjepidevust on hoidnud varane osalemine selles – juba 7–8aastased

tüdrukud viidi kogunemistele, kus mehelemineku eas tüdrukud harjutasid itkemist, itke kuuldi ja harjutati pidevalt.

Venla Sykäri Helsingi Ülikoolist tutvustas ettekandes “Riimiline nelikvärsis Kreetal – laul ja laululoomine kui elu osa” Kreeta vägagi elavat nelikvärsseite laulmise traditsiooni – selle dialoogilisust ja päevakajalisust, tavapäraseid laulmisolukordi ja improvisatsiooniga võistlemist. Üheks näiteks vormi elujõulisusest oli kohaliku professori keeld kasutada eksamitöös nelikvärsivormi, kuna see ei oleks piisavalt akadeemiline; ka on Kreetal tavaline, et mobiilisõnumeid igapäevaelust ja -sündmustest kirjutatakse nelikvärsis.

Nii Sibeliuse Akadeemias kui ka Helsingi ülikooli doktoriõppes õppiva Heidi Haapoja teemaks oli “Kalevalamõõduline nüüdisrunolaul ja suuline kompositsioon”. Arutluse aluseks olid intervjuud professionaalsete, Sibeliuse Akadeemia haridusega runolauluesitajatega. Lähtudes vormeliteooriast, mis sobib ka tänase loomingu analüüsiks, leidis ettekandja, et tänapäevalgi kasutatakse traditsioonilisi tekstiloomepõhimõtteid ja sobitatakse teadlikult eri tasandi vormeleid olemasolevatest (eelkõige kirjalikest) allikatest. Esitajate eesmärk on individuaalne kunstilooming, luuakse viise ja sõnu, mille vorm on teoreetilist teadmist arvestav hüperkorrektne runovärsis.

Marko Jouste, Tampere Ülikooli uurija, üks saami muusika õpiku ja CD koostajaid, analüüsis kolta- ja kildinisaami *luvvjt/leudd'*-pärimust – üksi esitatud isikulaule. Soome aladele jäävates kildinisaami küldades (Petsamo) on see traditsioon elanud oma traditsioonilises keskkonnas, Vene aladel on saamid kokku viidud Lujavri asulasse ja laulutraditsioon välja kistud oma päriskeskkonnast. Ettekandja esialgse hüpoteesi järgi on koltasaami laulud ehituselt vabamad ja kildinisaami laulud rangema struktuuriga.

Heikki Laitinen, Sibeliuse Akadeemia pärimusmuusikaõppe rajaja ja Soome nüüdisrahvamuusika ühe võtmeisiku plenaarettekanne “Laulu-uurimise põhiküsimusi” rõhutas vajadust teadvustada erinevust tänase piiratud, “seisva”, arhiivikeskse runolaulukuvandi ja kunagise reaalsuse vahel. Kunagine traditsioon ei olnud “rahva” laul, vaid soomlaste ühine luulekeel, millega kogumise tippajal haikus ka uuem laul (*rekilaulu*). Üheks konkreetseks näiteks mineviku traditsioonist võõrandumisest on see, et tänases esitustraditsioonis on praktiliselt kadunud kunagine olemuslik (ees- ja järellaulja) kahelaulu printsiip – aga näiteks veel 19. sajandil, kui Lari Paraske käis Helsingis esinemas, vajas ta selleks, et esineda, järellauljat. Heikki Laitineni kindla veendumuse järgi peaks uurija laulu ja laulmise tähenduse mõistmiseks ise laulma rahvalaulu.

Petroskoi ülikooli etnomusikoloog Galina Karpova tutvustas muusikalise intonatsiooni erijooni koolasaamide arhailises laulus. Kui laulusõnad on *luvvjt* traditsioonis improvisatsioonilised, siis viisid on püsivamad. Esituse iseärasused sõltuvad sellest, kas lauldakse õues või siseruumis. Muusikalise intonatsiooni iseärasuseks on pidev vibraato (noodistamine on peaaegu võimatu) ning tessituuri pidev kõrgenemine. Lavaesituses kasutatakse vene kultuuri mõjul saatepille.

Sibeliuse Akadeemia doktorant Outi Pulkkinen analüüsis oma doktorikontsertide sarja ja runolaulude omandamise meetodit. Tema eesmärgiks oli saavutada traditsioonilise värsivaramu vaba kasutamine. Jutustava laulu jättis ettekandja meelde piltidena. Iga pildi “täitmiseks” luges ta paralleelselt paljusid selletemalisi tekstimotiive ja intuitsioonist lähtudes sündis esituses tema individuaalne sõnastus. Kontserdil oli Outi Pulkkineni eesmärgiks meditatiivse seisundi saavutamine, mis õnnestus silmad kinni laudes.

Sibeliuse Akadeemia üliõpilase Juulia Saloneni ettekanne “Kõige olulisem on kindlasti leida see oma hää!” tutvustas Soome rahvalauluõpetajate ja -õpilaste küsitluse tulemusi. Ettekandja otsis vastust küsimusele, mis on rahvalauluõpetuse peaesmärk ja eeldatavad tulemused. Põhimõtteliselt pidasid nii õpetajad kui õpilased oluliseks samu asju – “oma hääle” leidmist, traditsiooniliste esitusstiilide valdamist ja hääle- tehnikate omandamist. Kui “oma hääle” (oma isikupärase esitusstiili) leidmine oli mõlemal esikohal, siis erinevalt õpetajatest oli üliõpilaste tähtsusjärjekorras teisel kohal hääle- tehnikate omandamine.

Birger Winsa, *meänkieli* dotsent Stockholmist, keskendus ettekandes “Laul keele elustaja ja argikultuuri edendajana” vähemusrahva kultuurilise kapitali probleemile. Tänapäeval annavad just muusika ja laul vähemuskeelele väärtuse ja sära ning noortele võimaluse pääseda lavale, luua endale prestiiži. Laulmine tekitab huvi ka keele õppimise ja säilitamise vastu, lisaks on laulmine iseenesest nauditav tegevus.

Petroskoi konservatooriumi etnomusikoloogi Svetlana Kosõreva ettekanne “Laulu helikõrguse iseärasusi vepsa itkudes” põhines tööl, mis ta tegi vepsa itkude väljaandmisel. Ettekandja tutvustas arhiivimaterjalide päritolu ja peatus pikemalt itkude helikõrgusstruktuuri iseärasustel. Kaasaegsete arvutitehnoloogiate abil püüdis ta välja selgitada meloodiakontuuri süsteemseid elemente (segmente), eri esitajate heliridu ja kultuurile omaseid helilaade. Vepsa itkudes eristus kaks põhilist silpnoodi kontuuri – stabiilne ja libisev.

Janika Orase ja Žanna Pärtlase (Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia) ettekanne analüüsis kahe setu traditsioonilises pooltoon-poolteisttoon laadis laulu õpetamise tulemusi. Akustiline analüüs näitas, et traditsiooniliste esitajate helireataju ei vasta tempereeritud süsteemile, erinevusi on ka setu kooride helikõrgus- vahekordades, samuti eri ehitusega viisides. Tänapäevased õppijad lähtuvad pooltoon-pool- teisttoon helirida esitades enamasti tempereeritud süsteemist, ent esines ka ebatavalise helirea taandamist harjumuspärasele diatoonilisele laadile. Erinevused originaalsal- vestuste ja õppijate esitusstiili vahel kajastasid võõra traditsiooni jäljendustele omast liialdamise tendentsi.

Tampere ülikooli etnomusikoloogi Jarkko Niemi Põhja rahvaste laulude töötuba keskendus handi ja neenetsi laulupärimusele. Töötoa üheks osaks oli arutlus meetri- liste täitelementide semantikast Põhja rahvaste laulus. Ettekandja näitas, et laulude täitesilpidel võib olla teatud (varjatud) semantiline funktsioon – seniste uurijate töödes ei ole seda mainitud. Näiteks handi laulude refrään (*ken ton*) imiteerib saatepilli häält, jahimehelaulu refräänsõna *kõr-kõr* tähendab ‘jälge’. Lisasilpide abil antakse laulu algu- ses ette salmistruktuur. Jarkko Niemi arutles ka improvisatsiooni üle, mida tutvustatud kultuurides eriti ei ole ja oletas, et improvisatsioon võib omane olla pigem sellistele kultuuridele, kus väljendusel on ranged piirid, nagu näiteks kirjalikud kultuurid.

Karjala Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi folklorist Valentina Mironova ana- lüüsis uusloomingut karjala laulukultuuris. Alates 1930. aastatest on kirja pandud runovormilisi kiidulaule Nõukogude riigist, Leninist ja kolhoosielust. Laulikuid, kes tegid koostööd poliitilist tellimust täitvate folkloristidega, motiveeris võimalus pääseda esinema ja võistlusmoment teiste laulikutega. Kriitilises toonis laule sellest ajast kirja pandud pole, ent tänapäevastel välitöödel võib kuulda tšastuškavormis kriitilisi laule president Putini ja praeguste olude kohta. See on elav traditsioon, mida kogujatele ei taheta alati esitada.

Svetlana Nikolajeva keskendus ettekandes “Karjala joig Põhja-Euraasia improvisat- siooniliste ja onomatopoeetiliste lauluvormide kontekstis” võttele, kus lauluhääle hetkeks

“visatakse” falsetti. See tundub olevat üks põhjarahvaste laulude artikulatsioonilisi universaale ja ühtlasi tuletab väga meelde luige häält. Ettekandja viitas A. O. Väisäneni välitöökirjapanekule, kus viimane oli segi ajanud inimese ja luige laulmise. Luige laulu ja põhjarahvaste laulmisvõtte helikõrguskontuurid on ka visuaalselt väga sarnased.

Mari Sarv püüdis ettekandes “Suulisuse jäljed regilaulu arhiivitekstides” regilaulutekstide statistilise analüüsi tulemustele tuginedes iseloomustada regilaulude varieerimise ulatust ja olemust. Tekstide mõningane varieerimine on kindlasti olnud tavaline – väga harva leidub kahelt eri lauljalt samas sõnastuses kirja pandud laule. Kogu regilaulu tekstivaramu näitab siiski, et varieerimine on toimunud üsnagi etteantud raamides, piirdudes mõne sõnastusvariandi, paralleelvärsi või üksikute motiivide lisamisega ning olemasolevate lauluosade kombineerimise ja ümbersõnastamisega juba tuntud teemade piires.

Maari Kallberg, Runolaulu Akadeemia uurija, kes on pikalt tegelenud karjala joigude korpuse loomisega, rääkis oma tööst Väisäneni joiukirjapanekute ja -salvestuste väljaande ettevalmistamisel. Ettekandja tutvustas kasutatud struktuuripõhise noodistamise põhimõtet, kus korduvad elemendid on asetatud kohakuti (järjestikustele noodiridadele), ja mis sobib hästi struktuurilt ebakorrapäraste joigude õppimiseks.

Seminari kõige elavam diskussioon tekkis ümarlauas “Oma hääle jälg traditsioonis”, mille peakõnelejateks olid eri kõrgkoolide lauluõpetajad – Anna-Kaisa Liedes ja Sanna Kurki-Suonio Soomest ja Svetlana Nikolajeva Petroskoist. Diskussioonis vastandusid kaks nägemust rahvalauluõpetuse eesmärkidest ja tulemustest: Soome õpetuse põhi-eesmärgiks on “oma hääle”, oma individuaalse isikupärase laulmisstiili, loominguilise eneseväljendusoskuse arendamine; Venemaa etnomusikoloogiahariduses on lauluõppimise eesmärgiks omandada võimalikult traditsiooniline laulustiil, õppida tundma ja mõistma traditsiooni, kus vastandina tänasele sooloesitusele on oluline kooslaul. See ei tähenda, et ei laulda “omal häälel” – õpitakse pigem oma häält teistega sulatama. Birger Winsa tuletas meelde, et tänapäeva inimese oma hääle erineb traditsiooniliste esitajate omast, Heikki Laitinen leidis, et klassikalises hääleseades õpetatav “loomulik” hääletekitamine erineb märgatavalt meie loomulikust hääletekitamisest.

Üritust kokku võttes leidis Pekka Huttu-Hiltunen, et seminar oli viljakas, sulatades muuhulgas teaduse ja kunsti piire. Rikastav on see, kui dialoogis tuuakse välja oma kultuuri mõtlemisele tüüpiline või oluline ja teadvustatakse erinevusi.

Tartu konverents oli juba traditsiooniks saanud, iga kahe aasta tagant toimuvate regilaulukonverentside sarjas seitsmes. Selle aja jooksul on stabiilsena püsinud nii uurijate kui kuulajate huvi teema vastu. Konverents on muutunud üha enam rahvusvaheliseks, kaasates regilaulu-uurijaid eelkõige Soomest, aga ka mujalt. Konverentsi suunav teema oli seekord “Laulvad kogukonnad” ja eesmärk pöörata senisest suuremat tähelepanu traditsiooni toimimisele rühmapärimusena ja erinevate kogukondade suhestumisele regilauluga.

Konverentsi avaettekandes tegi Mari Sarv sissejuhatuse üldteemasse, arutledes, millised on (olnud) need kogukonnad Eestis, kellele regilaul on (olnud) ühel või teisel moel oluline. Regilaulud on käinud käest kätte reaalselt laulvate kogukondade ja kujuteldavate “ideekogukondade” vahel; selle protsessi käigus on rahvaluulearhiiv saanud peamiseks regilaulu-alase info valdajaks.

Aado Lintrop kõrvutas ettekandes “Lood ma võtsin lutsu suust” regilaulude laulmist šamaanirituaaliga, mille oluliseks rolliks oli rühma toimivana koos hoida. Laulud laulust, kus nimetatakse laulude allikana mittelaulvaid olendeid, näiteks kalu ja kahepaik-

seid, viitavad Lintropi käsitluses lauliku kontaktile üleloomulikuga. Nii võivad laulud laulust, kus tuuakse esile laulu eriline roll, kanda jälgi kogukonda liitvast rituaalist.

Frog Helsingi Ülikoolist tõi oma ettekandes välja laulutekstide seose uskumussüsteemiga. Tekstiloome piirkondlike eripärade kõrvale tõi ta Anna-Leena Siikala kirjeldatud “mütoloogia murrakud”, näidates Põhja-Karjala laulude põhjal, et laulutekstid on kujunenud nende kahe komponendi koostoimel. Frog jõudis oma ettekandes järeldusele, et laulmise ja mütoloogia piirkondlikud variandid on teineteisega seotud nii sisu kui ka vormi tasandil ja kalevalamütoloogia traditsioonis ei ole mõtet neid teineteisest eraldada.

Kristo Siig käsitles ettekandes “Kuningamäng – kas jälg muistsest võimurituulist” tuntud regivärsilise laulumängu võimalikku ajaloolist tausta, oletades, et Kuningamäng on peegeldus muistsest rituaalist, millega kogukond kord aastas visiteerivat kuningat (muinasaegset võimukandjat/ülikut) vastu võttis. Siig tõi esile, et teated nn rändava kuninga institutsioonist Põhja-Euroopa ühiskondades pärinevad eelkõige muinasaja lõpust.

Mikk Sarv kõneles, paljuski omaenese mälestustele tuginedes, regilauluvaimustuse tärkamisest linnakogukondades 40 aasta eest, keskendudes eelkõige rahvamuusikaansambli Hellero kujunemisele ja tegemistele. Mikk Sarve nägemuses oli Hellero pigem pulbitsev ja liikuv kogukond, mida liitis regilaulude laulmise vaimustus, kui lavalisele tegevusele keskenduv kindla liikmeskonnaga ansambel. Mikk Sarv lõpetas oma ettekande tõdemusega, et laulmine loob ja liidab kogukondi.

Heidi Haapoja (Helsingi Ülikool ja Sibeliuse Akadeemia) analüüsis, samuti refleksiivselt, regilaulu (runolaulu) tänapäevast esitustraditsiooni Soomes. Peamiselt kunstilise lavaesituse funktsioonis oleva regilaulu laulmisel taotletakse traditsiooniliste loomemeetodite ja improviseerimisvõtete ladusat kasutust. Nn uue laine regilaul on muutunud omaette stiilitunnustega registriks, mis kombineerib traditsioonilisi elemente, avangardistlikku improvisatsiooni ning mitmesuguseid popmuusika ja maailmamuusika mõjutusi.

Andreas Kalkuni ettekanne “Setode lavale toomine. Schmaltzist Pulstini” käsitles varaseid teateid setu laulu lavaesitustest väljaspool Setumaad ja tutvustas esinemiseks loodud “seto koore”. 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest leidub mitmesuguseid teateid setu kooride esinemisest laatadel ja põllumajandusnäitustel. Põhjalikumalt käsitles esineja Rápina laulukoori kehastumist setu kooriks sealse kultuuritegelase J. J. Schmaltzi algatusel juba 1880. aastatel ning setude osalemist A. Pulsti korraldatud rahvamuusikute ringreiside 901 kontserdi raames aastatel 1922–1939. Kalkun tutvustas ka antikvariaadileide, Anne Vabarna ringreisilt saadetud postkaarte kodustele.

Taive Särg vaatles regilaulu kujutamist dokumentaalfilmides “Regilaul. Laulud õhust” (U. Koch 2011) ja “Tormise regi” (S. Keedus 2005). Filme võrreldes jõudis ta järeldusele, et regilaulu kujutatakse võrdlemisi romantilises võtmes, sidudes seda ehedana mõjuvate looduskaadrite ja etnograafiliste detailidega ning need ei kajasta objektiivselt meie teadmisi ja kogemusi regilaulust, vaid pigem loovad rahvuslikku müüti.

Konverentsipäeva lõpuks tutvustas ja näitas Ingrid Rüütel oma filmi Kihnu rahvalaulude ja kommete tundjast Marina Rooslaidist (1994) ning Kirjanduse Majas toimus kontsert “Uroshämärä”, kus karjala eepilisi kalevalalaule esitasid Pekka Huttu-Hiltunen ja Heikki Laitinen ning kannelt mängis Arja Kastinen.

Teist konverentsipäeva alustas Natalia Ermakov ülevaatega ersa-mordva itkutraditsiooni olukorrast tänapäeval. Kõneleja tõdes, et itkutraditsioon on hääbumas, seda valdab tänapäeval eelkõige vanem põlvkond ning omaks on võetud kas õigeusu kombed või tänapäevased vene kombed. Mõningat nekrutiitku traditsiooni elustumist võis täheldada Tšetšeenia sõja ajal, kuid esineja lootis, et edaspidi selleks enam vajadust ei teki.

Pekka Huttu-Hiltunen runolauluakadeemiast arutles laulu kui kommunikatsiooniva-hendi algupära üle ning tõi esile mõnede uurijate seisukoha, et kõnekeel on tekkinud ja välja kasvanud muusikalistest hääliitsustest. Lisaks rõhutas esineja, et läänemeresoome kultuuriruumis (ja ilmselt ka mujal) on keel ja laul arenenud käsikäes, mitte üksnes keel pole mõjutanud laulu struktuuri, vaid ka laulus kasutatav sõnavara on hoidnud käibes vanemaid keelendeid. Esineja leidis, et laulmist tuleks uurida kui kompleksset nähtust, mitte eraldada selle muusikalist ja sõnalist komponenti ning oleks vaja luua oma terminoloogia, mõistestik ja metodoloogia, mis võimaldaks paremini avada laulu kui uurimisobjekti olemust.

Heikki Laitinen Sibeliuse Akadeemiast käsitles D. E. D. Europaeuse 1845. aasta kogumismatkal Mekrijärvelt kirja pandud eepilisi kalevalalaule ja välitöömärkmeid. Europaeus pani Mekrijärve lauljatelt kahe nädala jooksul kirja üle saja laulu, sealhulgas neljalt tuntud lauljalt laulu kandle tegemisest. Eri sõnastusvariante analüüsidest tõstatas Laitinen küsimusi varieerimise olemusest ja põhjustest ning tõi esile kogumisolukorra erinevuse igapäevase laulmisolukorraga võrreldes.

Venla Sykäri kõneles võistulaulmisest kui eri kultuurides tuntud nähtusest, mis võimaldab võistlejatel demonstreerida oma osavust ja andekust. Võistulaulmise kombe ühe näitena käsitles ta lähemalt tänapäevaseid *freestyle*-räpi lauluvõistlusi Soomes, rõhutades sedalaadi omaalgatuslike võistluste kogukonda ja võistlejaid ühendavat toimet, vaatamata võistlusolukorras tekkivale tugevale vastasseisule.

Liina Saarlo keskendus regilaulude teadusliku väljaande *Vana Kannel* avaldamispõhimõtetele, nimelt (suures osas mitteregivärsiliste) lastelaulude lisamise mõttekusele. Kuigi lastelaulud sisaldavad kohati regivärsi elemente, kipub korduvate tekstide rohkus väljaannetes kohati varjutama päris-regilaule. Oma ettekandes mõtiskles Saarlo selle üle, milliseid valikuid peaks tegema, et *Vana Kannel* säilitaks teadusliku ja esindusliku näo.

Pikne Kama käsitles matuseteemalisi regilaule arheoloogi vaatepunktist. Eesti matuseteemaliste regilaulude korpuse läbitöötamine näitas, et regilaulud sisaldavad eri aegade ideid ja uskumusi. Kokkulangevused arheoloogiliste leidudega võimaldavad dateerida laulumotiive, samas annavad regilaulud arheoloogilistele leidudele tähenduse, näidates inimesi ja nende emotsioone seoses matusega ning annavad arheoloogidele ideid, millist informatsiooni tuleks üldse omaaegsetest matusepaikadest otsida.

Janika Oras rääkis Kolga-Jaani rahvalaulikust Marie Sepast, kes on ise kirja pannud nii lühiautobiograafia kui ka pärimustekste, analüüsidest neis avalduvat minakujundust. Kollektivistlikule elulaadile omase, aga ka naistele tunnuslikuks peetud suhetekeskse minapildi kõrval peegeldub lauliku tekstides ka autonoomne individualistlik mina. Lisaks kohalikule kogukonnale suhestab Marie Sepp end ka teiste võrgustikega: kujuteldava rahvusliku kogukonna, linnaeliidist pärimusejäädvustajate ja 1930. aastate folklooriharrastajatega.

Vahur Aabrams andis ülevaate kahe setu lauluema, Martina Ir'o ja Anne Vabarna esivanematest ning tõi esile kokkupuuted kahe laulunaise suguvõsade vahel, arutledes, kust ja kellelt võis nende laulutaid pärineda.

Konverentsi lõpuks esilinastus Maarja Aigro lühifilm Eesti Rahvaluule Arhiivi kogude saamisloost "Peast päästetud" (2012) ja näha sai ka Ulrike Kochi täispikka dokumentaalfilmi "Regilaul – laulud õhust" (2011).

Janika Oras, Mari Sarv

Eesti päevad Austraalias

Ajalugu on eestlased mööda ilma laiali pildunud ja praeguseks on vist raske leida maad kus poleks eestlasi või koguni elujõulist eesti kogukonda. Ning mis peamine, enam ei lahuta meid piirid ega kaugused. Austraalia on üks kaugemaid kontinente, kus mitmed eesti kogukonnad on võimelised üleval hoidma vaata et suurimaid Eesti Maju (võrreldes teiste Eesti Majadega mujal maailmas) Sydneys, Melbourne'is ja Adelaide'is.

Mida ma Austraalias tein? Alustasin 2012. aastal uuringuid ETF grandis (nr 9132) toetusel eestlaste suurpidudest ning rahvatantsuharrastusest Eestis ja väljaspool Eestit.

Kontaktid eestlaste kogukonnaga olid kestnud juba mitu aastat enne, kuid kohutamine Sydney Virmaliste rahvatantsujuhi Madis Alveri ja tema abikaasa Tiinaga 2008. aastal TLÜ Kunstide Instituudi korraldatud rahvatantsuseminaril andis ehk esimese tõuke pika reisi ettevõtmiseks. Toetavad soovitusel sain ka Sydney Eesti Maja arhiivi juhatajalt Maie Barrow'lt ning tema assistendilt Reet Simmunilt, kellega oleme koos osalenud mitmel korral Eestis BaltHerNeti suvekoolitusel. Lõplik otsus aga tuli pärast Austraalia eestlaste esindaja Iivo Tuule ettekannet, 2012. aasta ÜEKN üldkoosolekul Lundis, kes oma ettekandes ütles, et just rahvatantsust võiks saada Austraalias eestluse hoidja. Pärast lõpliku otsuse tegemist alustasin kontaktide otsinguga ka teiste rahvatantsurühmadega Austraalias (Adelaide'i Vikerkaar ja Melbourne'i Eiderattad).

Võiks öelda, et kõik, mis on seotud Austraaliaga, on natuke teistmoodi. See, et Austraalia päevad toimuvad detsembris, kui meil Euroopas on talv, on ju ka väga eksootiline, nagu ka see, kogukond peab neid pühi koos eesti päevadega. Kõik on Austraalias põimunud suureks eesti kogukondade kokkusaamiseks. Suurpeole tullakse kokku üle Austraalia vähemalt iga kolme aasta tagant. Praeguseks on ajavahe vähenenud kahele aastale: XXIII eesti päevad toimusid 2010 Adelaide'is, 2012 olid XXIV eesti päevad Sydneys ja XXV eesti päevad tulevad 2014. aastal Melbourne'is. Esialgsete kuulduste põhjal jätkab pidustuste korraldamist Adelaide 2016. aastal.

Eesti päevi Austraalias on korraldatud alates 1954. aastast kolmes suuremas keskus (Sydneys, Melbourne'is ja Adelaide'is), et koondada Austraalia mandril laialipaisatud rahvusrühma, elavdada eestlaste harrastustegevust, pidada omavahel sidet ja hoida ülal oma kultuuritraditsioone. Viimaste eesti päevade ettevalmistused langesid kiiretele jõulu-eelsetele päevadele. Eestist jõudsid sedapuhku Sydneysse etendusi andma nuku- ja noorsooteatri noored näitlejad, samuti lauljad ja pillimehed.

Nagu ikka, avati eesti päevad pidulikult 27. detsembril jumalateenistusega St Stephensi kirikus, kus õnnistati Eesti organisatsioonide lippe. Kõneles koguni kolm õpetajat: Adelaide'ist, Melbourne'ist ja Sydneyst. Päevade avamisel laulsid eesti kogukondade ühendkoor ja ansambel Lõke, esimeseks ürituseks kujunes kunsti- ja käsitöönäituse "Sool & Pipar" avamine Tap Gallerys, mis oli uudistavat rahvast täis. Öhtul järgenes sellele avapidu.

Osalesin kõikides rahvatantsuproovides. Madis ja Tiina Alver olid korraldustööga hõivatud lausa varahommikust õhtuni. Pole ka ime, sest Madis on rahvatantsuharrastuse kõrval ka Eesti Maja kooperatiivi juhatuses. Rahvatantsurühm Virmalised on Madis Alvre juhtimisel teinud harjutusi Sydney Eesti Majas järjepidevalt. Üle nädala kohtuva algajate rühma juhtimise on ta jätnud oma õpilase Kati Koreneffi hoolde. Nii on rühm kasvanud 32-liikmeliseks, palju on noori. Tiina Alver, kes tantsib rühmas nagu Madiski, muretseb lisaks organisatoorse poole eest. Tema kannab hoolt repertuaari-

Hetk 2012. aasta Sydney eesti päevade rahvapeo lõpetamiselt. Mai Bucherti foto.

teavituse eest, muretseb rahvariiete eest, korrastades ja jagades neid tantsijatele ning hallates enda loodud rahvariideladu, kust ta leiab igale vajaliku komplekti. Jagus sealt mullegi rahvapeol osalemiseks.

Kõige huvitavamaks kujunes ühisproov, kus osalesid kõik rahvatantsijad Melbourne'ist, Adelaide'ist ja Sydneyst. Suures peosaalis oli igas vanuses rahvatantsijaid, proovile lisasid värvikust rahvamuusikud Salmiakki Pelimannit. Nad on juba mitu aastat andnud koos Virmaliste rahvatantsurühmaga kontserte ja koostöö on ladus.

Eriti huvitavaks kujunes programmi esitamise viis, mis tegi tantsukava väga vaheldusrikkaks. Nimelt esitasid kõik kolm rahvatantsurühma eraldi oma rahvatantse ja seejärel mõned tantsud ka koos. Peo lõpuks tantsisid kõik rühmad 25 tantsupaariga traditsioonilist tuljakut. See oli tõesti ülev vaatepilt.

Tahan siinkohal esile tõsta seda, et viimastel aastatel pole ma väljaspool Eestit näinud nii palju väliseesti rahvatantsijaid koos esinemas. Võrreldes Austraalia ühendlaulukooriga oli rahvatants kindlat dominantset kohal. Ka selles osas erineb Austraalia teistest eesti kogukondadest väljaspool Eestit ja kindlasti on selleks omad põhjused.

Veel üks Austraalia eestlaskonna erilisus. Eesti päevade lõpetamine pole Austraalias niisugune nagu mujal eesti kogukondades, sest selleks kujunes vana-aasta ball. See pole küll ametlikult eesti päevade osa, kuid seda ei saa mingil juhul jätta nimetamata. Kindlasti on see eriline just Sydneys, kus kell 12 võisid kõik ballil olijad jälgida maailmas tuntud Ooperiteatri juures toimuvat tulevärki, öhtu kõrghetkeks sai spontaanne ja hingest tulev Eesti ja Austraalia hümn ühislaulmine.

Iivi Zajedova

Folkloristide kaheksas talvekonverents

Tänavu 28.vebruaril ja 1. märtsil korraldasid Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaar-instituudi maastiku ja kultuuri keskus, Kultuuriteooria Tippkeskus ja Akadeemiline Rahvaluule Selts Tallinna Ülikoolis konverentsi “Folkloor linnas ja linnast”. Nagu pealkirigi ütleb, oli fookuses eelkõige linnafolkloor, kuigi käsitlemist leidsid ka muud sellega piirnevad teemad ja rahvaluuleliigid. Ühe folklooriallikana on tõhusalt kasutatud internetti.

Ettekandes “Koolilaste lood linnakogemustest – uurimisprojekti kaardistamine” vaatlesid Ehte Järv ja Pille Runnel (Eesti Rahva Muuseum) uue linnateemalise näituse jaoks korraldatud laste essee- ja joonistusvõistluse “Mina linnas” tulemusi. Ühest küljest näitab võistlusel kirjeldatud “oma kohtade” teema, millised võimalused on lastel linnaruumi kasutamises kaasa rääkida, teisalt on nende kirjeldatud kohtadel kokkupuuteid kohapärimusega.

Piret Voolaid (Eesti Kirjandusmuuseum) vaatles ettekandes “*Pane see enda staatuses ja saa teada, mida inimesed sinust arvavad!* Earühma identiteediloome Facebooki ahelpostituste näitel” 10–12aastaste tüdrukute ahelpostituste sisu ja vormi ning liigendas neis esinenud teemad (sõprussuhted, pere ja kodu, kool, lemmikloomad, ühiskondlikud sündmused jm). Varasemast traditsioonist tuntud kettkirjade ja sõbraraamatutega sisult sarnane žanr toetab varateismeliste individuaalseid eneseotsinguid ja sotsiaalsete oskuste arengut ning annab uurijale olulist teavet ajastu, keskkonna, kultuuri ja noorte maailmapildi kohta laiemalt.

Eda Kalmre (Eesti Kirjandusmuuseum) ettekanne “Beebiporgandid ja salatipesu – kaubanduslikud muistendid ja kuulujutud Eesti tarbimisühiskonnas” käsitles kahe Eestis hiljuti levinud kuulujututsükli teket ja algupära. 2009. aasta sügisest hakkas Eesti suhtlusvõrgustikes ja hiljem ajakirjanduses levima kuuldus, et siinsetes poekettides pakutakse tarbijale vanu salateid, millest on kaste välja pestud ja uuega asendatud. Kuigi konkreetne kõmu on Eesti algupäraga, on sellised jutud universaalsed ja baseeruvad üldistatult inimeste hirmudel uute või võõrapäraste toodete ees, puhtuse eiramise, suurfirmade või etniliste rühmade domineerimise ja vandenõu ees.

Ell Vahtramäe (Eesti Põllumajandusmuuseum) uuris ettekandes “Urbanistlik põllumajandus internetis”, kuidas kajastub maakeskkond eeskätt Facebookis. Kõnelejale tundus, et põllumajanduse teemadel seal iseenesest sõna võtma ei tõtata, pigem piirduakse üldteemadega.

Jaanika Hunt (Eesti Kirjandusmuuseum, TLÜ) rääkis ettekandes “Kehale nõelutud lein. Mälestustätoveeringud” keha kasutamisest leina jäädvustamiseks. Põhja-Ameerikas ja Polüneesias usuti omal ajal, et tätoveeringud aitavad inimesel paremini orienteeruda surmajärgses maailmas, tänapäeval on selline kehamärgistamisviis tänu internetile ja kultuurilisele ühtlustumisele saanud muuhulgas leinamis- ja mälestusfunktsiooni. Sellised kehakaunistusviisid, aga ka virtuaalsed mälestuspaigad annavad märku leinakombestiku muutumisest.

Stereotüüpidest laiemalt ja kitsamalt arutles Elo-Hanna Seljamaa (TÜ) ettekandes “Miks mitte uurida Lasnamäed”. See paik seostub paljudele eelkõige venelastega. Ettekandja jõudis poolteist aastat kestnud välitööde käigus järelduseni, et Lasnamäe on nii tavaline linnaosa kui ka kõnekujund, epiteet ja metafoor, mida eri toimijad kasutavad enda ja teiste positsioneerimiseks ning valitsevate olude kritiseerimiseks.

Sille Kapperi (TLÜ) ettekanne “Talurahva tantsupärimusest 21. sajandi linnas” käsitles linnafolkloori ühe osana tantsu, mis varieerub nii primaarsetes kui sekundaarsetes kontekstides. Tantsude variantsus tuleneb tantsijate eesmärkide erinevusest, sõnaliste tantsukirjelduste lünklikkusest ja ka ajastust.

Tiiu Jaago (TÜ) kirjeldas regilauludes esinevaid linna suhtumise eri aspekte ettekandes “Linnateema vanemas rahvalaulus (pärimusliku ajaloo vaatepunkt)”. Ühest küljest seostub linn rahvalauludes positiivsusega – seal on kaubandus, rikkus; teisest küljest nähakse linna moraalitu paigana, kus elavad kerge elukommetega naisterahvad.

Tallinna vanalinnapäevadest ja kultuurilisest laenamisest rääkis Aado Lintrop (Eesti Kirjandusmuuseum) ettekandes “Väravamängust nii ja teisiti”. Ükski kultuurilaen ei kasva välja tühjalt kohalt, alati on olemas mingi taust, mis võimaldab laenata. Nii mõnegi uusrituaali algatamisel viidatakse meil “vanade eestlaste kombele”, millel ei pruugi asjaga suurt sidet olla. Näiteks meil üldtuntud väravamängu ja samanimelise kultuurilise ettevõtmise puhul saab rääkida teadlikust kontekstiloomest.

Jõulukuuse-traditsioonist rääkis Mall Hiiemäe (Eesti Kirjandusmuuseum) ettekandes “Väljakukuusest riituseobjektina”. Mustpeade gildi jõulu- ja vastlatähistamise kirjeldustes on juba 16. sajandil juttu elusa okaspuu väljakandmisest Riia ja Tallinna turuplatsile. Kristliku jõulupuukombe algus seostub aga Strassburgi linnaga aastast 1605. Komme kinnistus 18. sajandil. Eesti ja saksa linnaperedesse levis kinkimis- ja jõulukomme 19. sajandil.

Ühest keskaja ja varauusaja Euroopa omapärasest kombest rääkis Marju Kõivupuu (TLÜ) ettekandes “Varauusaegne maagia linnas – kass ehitusohvriks”. Aastakümneid tagasi leiti Tallinna Raekoja platsil asuvast majast 18. sajandist pärit kassimuumia. Ettekandja valgustas selle kummalise leiu tagamaid. Arvatavasti oli tegemist Saksa-maalt meile levinud kaitsemaagilise praktikaga, mis pidi vähendama vilja hävitavate ja katku levitavate rottide arvukust.

Ettekandes “Euroopa eestlaste seisukohast 2. Etnilised stereotüübid YouTube’i klippidena” vaatlesid Mare Kõiva ja Liisa Vesik (Eesti Kirjandusmuuseum) internetti postitatud klippi “YUROP according to Estonians!”, mis oma olemuselt on rahvuste visualiseeritud stereotüüpide kogum.

Inge Annom

Doktoritöö sloveeni lühifolkloori esteetilisest struktuurist

Saša Babič. Piret Voolaiu foto 2012.

Eesti Kirjandusmuuseumi ja Sloveenia Etnoloogia Instituudi folkloristide ühistöö on viimasel kümnendil olnud tihe, seetõttu on mõistetav huvi ka iga edusammu vastu, mille partnerasutuse kolleegid astuvad. 18. detsembril kaitses Sloveenia Etnoloogia Instituudi noorema põlvkonna folklorist Saša Babič Ljubljana ülikooli slovenistika osakonnas doktoriväitekirja *Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev v časovnem preseku z vidika slovstvene folkloristike* (Sloveeni rahvaluule lühivormide esteetilise struktuuri ajaline läbilõige rahvaluuleteaduse vaatepunktist). Töö juhendaja on eesti folkloristidele tuntud sloveenia folklorist, professor Marija Stanonik, retsensent Sloveenia fraseoloog, professor Erika Kržišnik.

Sissejuhatavas peatükis esitab autor üksikasjaliku ülevaate töösse puutuvast folkloristlikust kirjandusest, kasutatud meetodid on seotud peaaasjalikult parömioloogia-, lingvistilise antropoloogia ja etnolingvistika (nt Ljubljana koolkonna)

teooriatega. Suurt rõhku on pandud arhiivimaterjali klassifikatsiooni ja analüüsi tutvustamisele. Väitekirja keskmes on eelkõige poeetilised folkloori lühizänrid: tööga seotud (tööle innustavad) hüüded, tervitused, vägisõnad ja vandevormelid, ütlushed (vanasõnad ja kõnekäänud), mõistatused, loitsud (ravi- ja palvesõnad).

Teises peatükis on põhitähelepanu lühivormide kogumise ja uurimise ajalool, analüüsiv ainekogu hõlmab tekste alates protestantismi tulekust tänapäevani.

Kolmas peatükk käsitleb esteetika mõistet kõigepealt filosoofilisest vaatepunktist, seejärel on kirjeldatud esteetilist vaatepunkti varasemas sloveeni folklooris ja folkloristikas. Kolmes eraldiseisvas alapeatükis tutvustab autor Praha strukturalistliku koolkonna esindaja Jan Mukařovský, Tartu-Moskva semiootika koolkonna rajaja Juri Lotmani ja Saksa retseptiooniteoreetiku Hans Robert Jaussi panust esteetika teaduslikku mõtestamisse.

Neljandas peatükis lahkab Saša Babič esteetika väljendusi folkloori tekstilisel (sh poeetilised kõnekujundid), tekstuuriisel (sh keelespetsiifilised foneemid ja morfeemid, riim) ja kontekstilisel tasandil.

Viies peatükk kui töö kõige olulisem osa on lühivormide analüüs, milles autor lähtub väikevormide rollist poeetilises folklooris¹ ja nende kohast folklooriaktis. Arvestades, et folklooriakt toimub teatud ajaraamis, mis ümbritseb pikemaid folkloorizänreid, on väitekirjas esitatud uus mõiste *folkloorihetk* (*folklorni trenutek*) kui lühemate vormide

analüüsis sobivaim. Folkloorihetk säilitab kõik folklooriakti (teksti, tekstuuri ja kontekstiga seotud) dimensioonid. Lühivormide analüüs viitab ühtlasi vajadusele esitada lühemate rituaalsete vormide kategooriad, mille hulgas on ka tervendamissõnad ja palved.

Autor analüüsib esteetilisi funktsioone iga folkloorivormi puhul eraldi ja analüüsi on kaasatud peale iga allvormi detailsete selgituste ka igale vormile eriomased funktsionaalsed karakteristikud. Tööhüüetest on valdav osa (nt *Juurde-juurde!*, *Hoogu-hoogu!*) suunatud kaaslaste innustamisele, nt onomatopoeetiliste karjasehüüete eesmärk on olnud vajadus tõmmata loomade tähelepanu. Tervitustes tulevad arvesse sotsiokultuurilised tegurid, tervitus valitakse vastavalt kohtumise stiilile (ametlik või mitteametlik), familiaarsuse tasanditele (nt kas tervitatakse kõrgemal või samaväärsel positsioonil asuvat isikut). Omaette alapeatükis analüüsitakse vägisõnu ja vandeforme, mille 15. sajandisse ulatuv ainekiht pärineb eri formaadis sõnavõttudest ja süüdistuskõnedest ja hilisemast empiirikast nt tänapäeva tänavavestlustest, kirjandusteostest, meediatekstidest ja grafitist. Selle allvormiga väljendatakse verbaalset agressiivsust ja mis on tavapärast laetud negatiivsete kogemuste ja emotsioonidega ja mille eesmärk (isegi kui tegemist on pelgalt täitesõnadega) on tihti peale seotud pingete maandamisega. Sageli on söimuvormeliste (sotsiaalsed tabud, etnilised ja rassilised märkused, vulgaarsläng) esteetiliselt kujundiloomes kasutatud eufemismi. Kahtlemata üks olulisemaid rahvaluule lühivorme Sloveenias on vanasõnad, millel on sügavama filosoofilise väljenduslaadi tõttu ka sotsiaalne staatus. Sloveeni vanasõnade sagedasemad esteetilised funktsioonid on kõne ilustamine, tähelepanu tõmbamine, tõsiseltvõetavuse ja autoriteedi saavutamine, peamiste stiilivõtetenähtena on nimetatud alliteratsiooni, riimi, parallelismi, ellipsi, personifikatsiooni, hüperbooli, paradoksi ja metafoori. Mõistatuste esteetiline analüüs lähtub töös (klassikalisest) metafoorsest rahvamõistatustest, mille põhiteemad on ammutatud ümbritsevast keskkonnast: igapäevane toit, tööriistad, loodusnähtused, loomad, kirik ja usk... Nn pärisõnastatuste kõrval on töös käsitletud põhjalikumalt ka muid alaliike, nt naljaküsimusi, tarkuseküsimusi ja vastassoo stimuleerimisele suunatud seksuaalmõistatust (vormilt pärisõnastatused, milles kasutatud kujund viitab intiimsele kehaosale või seksuaaltoimingule, kuid vastus on süütu). Sloveeni lühiloitsude ja palvesõnade analüüsimisel on esiplaanil nende vormide lahutamatu seos rahvausundiga, rituaalsete lühivormide omapärana on nimetatud tekstilist püsivust ja väiksemat varieeruvust, mis on taganud kaitsvate palvetekstide suhtelise muutumatuse sajandite vältel.

Kuuendas peatükis keskendub autor sloveeni lühivormide uutele tänapäevastele funktsioonidele, nt naljasaamise kui ka reklaami eesmärgid ja võimalike uute rituaalsete folkloorivormide määratlemine demonstreerivad folkloori väikevormide jätkuvat populaarsust ja kasutusala avardamist tänapäeval.

Kokkuvõttes peatükis järeldab autor, et võrreldes pikemate folkloorižanritega ise loomustab kogu sloveeni lühivormilist sõnaloomingut suurem stabiilsus, millele aitavad kaasa stiilivõtted (rütm, riim, vorm ja sõnavara). Universaalseim võte näib kõikides vaatlusalustes vormides olevat kordamine nii sõna kui ka lause tasandil, kordus on võtmeelement ühtlase tempoga žanrites (loitsud, palved), aga ka ekspressiivsuse suurendaja (nt vandesõnad). Doktoritöö üks põhjapanevamaid seisukohti: struktuurile keskendudes ei tohi ühegi alaliigi uurimisel alatähtsustada sotsiokultuurilist konteksti, mis mängib folkloori väikevormide esteetilise funktsiooni tajumises olulist rolli ja millest sõltub konkreetse struktuuri kasutamise asjakohasus, aeg ja koht. Saša Babič rõhutab, et tekstide esteetilise struktuuri mõistmiseks ei peaks analüüsima folkloori väikevorme

kui isoleeritud akte, vaid elu kommunikatiivset osa. Integraalne ja kõikehõlmav käsitlusviis nõuab iga eraldiseisva väikevormi põhjalikku uurimist.

Piret Voolaid

Kommentaar

¹ Mõiste *folkloor* hõlmab Sloveenias nii vaimset kui ka ainelist rahvaloomingut. Väitekirjas on kasutatud termineid *slovstvena folklor* ('kirjanduslik folkloor') ja *slovstvena folkloristika* ('kirjanduslik folkloristika'), mille võttis kasutusele Marija Stanonik tekstilise folkloori kohta ja nt varasemate ebamääraste sloveenikeelsete terminite *tradicijsko folklor* ('traditsiooniline folkloor'), *ustno slovstvo* ('suuline folkloor') *folklor* ja *ljudsko slovstvo* ('rahvakirjandus') kõrvale ja asemele (M. Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, 2001).

Doktoriväitekiri komi keele kohakäänete ruumisemantikast

27. detsembril 2012 kaitses Nikolay Kuznetsov Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis doktoriväitekirja *Пространственная семантика местных падежей коми языка (когнитивный анализ)* (Komi keele kohakäänete ruumisemantika (kognitiivne analüüs), juhendaja dotsent Tõnu Seilenthal). Tööd oponeeris filoloogiakandidaat Galina Nekrassova (Sõktõvkar).

Kohasuhteid osutavad keeleüksused on hetkel üks uuritavamaid objekte lingvistikas. Eri keelte kohamarkerite semantikale on pühendatud palju uurimusi, rida käsitlusi on tehtud tüpoloogilises, kontrastiivses ja kognitiivses aspektis. Komi keele kohakäänete semantikast on samuti korduvalt uuritud (nt Jevgeni Guljajev, Galina Nekrassova, Marija Ussatšova), kuid kognitiivse keeleteaduse seisukohalt käsitletakse seda esmakordselt. See annab aluse pidada väitekirjas sõnastatud teaduslikku probleemi aktuaalseks. Uurimuse teema ei ole aktuaalne üksnes komi keeleteaduse seisukohalt, vaid permistika seisukohalt tervikuna, sest permi keelte grammatilist süsteemi ei ole seni kognitiivse lingvistika aspektist uuritud.

Väitekirja eesmärk on komi keele kohakäänete kohatähenduste kirjeldamine ja kognitiivne analüüs. Sellest eesmärgist lähtuvalt on uurimuse ülesanneteks komi keele kohakäänete rühmitamine; nende tähendussüsteemi sisestruktuuri esitamine kognitiivsete valdkondade maatriksina; kohakäänete kasutamise näitamine erinevates kohafunktsioonides; nende käsitlemine tsentri ja perifeeria seisukohast ning vastastikuste suhete kirjeldamine prototüüpsemate ja perifeersemate kasutusjuhtumite vahel; spetsiifilisemate kohatähenduste analüüs nende kategooriaalse kuuluvuse seisukohast.

Alapeatükis "Kääne" seletatakse käände mõiste, esitatakse andmeid käändekategooria kohta eri keeltes, sh soome-ugri keeltes, klassifitseeritakse käändeid. Kohakäänete semantika käsitluseks on tähtis töös esitatud ruumisituatsiooni elementide kirjeldus:

Nikolay Kuznetsov. Andres Kuperjanovi foto 2012.

lokalisatsioon, orientatsioon, orientiiri topoloogiline tüüp. Üsna üksikasjalikult on kirjeldatud kohakäänete uurimislugu, eriti kõige varasemaid teaduslikke käsitlusi. Mahukas alapeatükis “Kognitiivne lähenemine keeleteaduses” esitab autor põhjalikult kognitiivse keeleteaduse teoreetilised alused (kognitiivse lingvistika arenemislugu, põhiprintsiibid ja sisu), mis räägib teema käsitlemiseks vajaliku teoreetilise kirjanduse tundmisest, materjali analüüsimise võimest ning järelduste ja kokkuvõtete tegemise oskusest. Kõige järjekindlamalt on kognitivistika põhiprintsiipe loomuliku keele grammatika käsitlustes järgitud R. Langackeri teoorias, mis seletab selle teooria põhiseisukohtade detailsemat kirjeldust töös. Oluline on ka alapeatükk “Tähenduse struktuur. Polüseemia”, mille sisu on otseselt seotud uurimisobjektiga. Siin esitatakse polüseemsete keeleüksuste kirjeldamise võimalusi ja leksikaalsete üksuste näitel seletatakse *semantilise võrgustiku, prototüübi, radiaalse võrgustiku ja võrgustikumudeli* mõistet.

Väitekirja keske osa moodustab teine sissepeatükk “Kohakäänete ruumisemantika”, mis algab komi keele käändesüsteemist suurema osa moodustava kohakäänete rühma üldisest iseloomustamisest. Komi lingvistikas eristatakse traditsiooniliselt sise- ja väliskohakäändeid. Selle aluseks on käänete paradigmaatilised tähendused. Väitekirja autor väidab samuti, et “erinevalt sisekohakäänetest ei sisalda väliskohakääneteks peetavad käanded oma põhitähendustes puutumist orientiiri sisesfäärisse (v.a rida perifeerseid kasutusi), milles väljendubki nende väliskohasus” (lk 89). Töös on öeldud, et tegelikult ei ole permi keelte käändeparadigmas läänemeresoome keeltele sarnast sise- ja väliskohakäänete vastandamist. Alapeatükis “Statistika” iseloomustatakse käändevormide esinemissagedust, kuid autor oleks võinud lisada ka nende kasutamise statistilised andmed. Selle peatüki tähtsaks osaks on kohakäänete kognitiivse maatriksi kirjeldamine. Maatriksis on eristatud füüsiline, abstraktne, sotsiaalne, sündmusruum, aja, seisundi, skaala ja abstraktsete suhete valdkond. Autor jõuab järelduseni, et kesksel kohal on kognitiivses maatriksis füüsiline ruum, millega on ülejäänud valdkonnad seotud ja lõikuvad.

Põhjalikult on autor käsitlenud käänete ruumitähendusi. Uurides käänete kohatähendusi, arvestab autor sõnavormide semantilis-grammatiliste omadustega, mis on oluline käändesemantika kirjeldamisel mitte ainult kognitiivses, vaid ka traditsioonilises lingvistikas. Käändesemantika kognitiivse käsitlemise heaks näiteks on aproksimatiivi semantilise struktuuri kirjeldus. Autor toob välja käänete tähendused, näitab nendevahelisi seoseid ja esitab need seosed võrgustikumudelina. Paraku ei ole samasugust võrgustikumudelit tehtud teiste käänete tähenduste ja nende seoste kohta. Teiste käänete semantika sisestruktuur on kirjeldatud vaid kognitiivsete valdkondade maatriksina. Mis puutub käänete teistesse, s.o mitteruumilistesse tähendustesse, ei kirjeldata neid töös kognitiivsest aspektist. Pealegi on töös loetletud tähendusi teaduskirjanduses juba käsitletud (vt Guljajev 1961; Nekrassova 2004 jt). Käändekasutuste interpreteerimisel esitab autor piisavalt näiteid, kuigi need on pärit peamiselt ajakirjandustekstidest ja varem avaldatud teadustöödest.

Väitekirja põhineb kirjakeelsel keeleainesel. Samas esineb komi keele murretes erinevusi käänete koosseisus ja ka kasutamises. Töös on vaadeldud komi dialektoloogia ühte keerulisemat küsimust – ablatoterminatiiviks nimetatud käändesufiksi *-ысьбӧдз* semantikat. Autor esitab selle semantika kohta oma interpretatsiooni ja väidab, et see “viitab liikumisele lähtepunktist <...> lõpupunktini vaatleja vahetus läheduses” (lk 153). Ent Udora murde materjal toetab komi dialektoloogia kombekohast kirjeldust: käändemarkeri valikul ruumisuhete osutamiseks on otsustav roll liikumise lähtepunkti lähedusel/kaugusel lõpupunktist (vt Sorvatševa & Beznosikova 1990; Ljašev 1975). Näiteks vastatakse Udora murdes (Važgorti murrak) küsimusele *кысь локтан?* ‘kust tuled?’ kas *ягиседз* või *ягись* ‘metsast’. Sõnavorm markeriga *-иседз* kasutatakse juhul, kui liikumise lähtepunkt on lõpupunktist hästi kaugel ja rõhutatakse suure vahemaa läbimist lähtepunktist, aga elatiivi kasutatakse siis, kui lähtepunkt asub lähedal (vt Nekrassova 2012).

Alapeatükk “Kohakäänete funktsionaalsed vasted” (lk 175–182) on pühendatud kohakäänete funktsionaalsetele analoogidele ja topoloogiliste tsoonide nõrkestunud kodeerimise juhtumite kirjeldamisele. Sellel on ka alaosalised “Tagasõnalised konstruktsioonid” ja “Tagasõnalised formandid”. Kaasaegses komi keeles, nagu autor õigesti ütleb, väljendatakse ühtesid lokaliseerimistüüpe ainult tagasõnadega ega markeerita käänetega ning teisi võidakse väljendada rööpselt käändeliste ja tagasõnaliste üksustega. Töös oleks tulnud loetleda kõik kohakäänete konkureerivad postpositsioonid. Oleks väga huvitav leida käändevormide ja postpositsioonide vahelise kasutusjaotuse seaduspärasusi.

Alapeatükis “Tagasõnalised formandid” käsitletakse *-ладор-* komponendiga üksusi: määrsõnu, tagasõnu, nimisõnu. Pikemalt peatub autor selliste konstruktsioonide interpreteerimisel, mis väljendavad lähikohakäänete sarnaseid kohasuhteid, nt *керка-ланьын* ja *керка-ладорын* ‘maja lähedal, suunas’. Autori meelest leidub neil analooge vepsa keeles ja neid võib tinglikult nimetada *tagasõnalisteks formantideks*. Selle termini all mõeldakse “vahepealse tagasõnade- ja käändeafiksivahelise staatusega keelelisi üksusi” (vt Itkin 2002: 167). Samas erinevad konstruktsioonid segmendiga *-ладор-* oluliselt tagasõnadest ja käänetest formaalselt, semantiliselt ja süntaktiliselt. Nad võivad esineda tuumkäänete markeritega, olla aluse ja otsesihitise positsioonis. Nimetatud tunnused lähendavad neid relatiividele. Väitekirja teema raames oleks autor võinud võrrelda sufiksi *-ла-* ja lähikohakäänete markerite koafiksi *-лань-* semantikat. Nende

keeleüksuste semantika sarnasust toetab Valter Tauli ja Ago Künnap omal ajal välja öeldud väide, et keeleline üksus täidab koafiksi rollis enam või vähem sõnatuletusfunktsiooni (Tauli 1956: 206–207; Künnap 1983: 52–59; Künnap 1984: 287–291).

Nikolay Kuznetsovi töö tervikuna on aktuaalset teemat käsitlev lõpetatud teaduslik uurimus. N. Kuznetsov demonstreerib kognitiivse keeleteaduse aluste tundmist, valdkonna teoreetiliste probleemide mõistmist, iseseisva loova mõtlemise piisavat taset keeleainese tõlgendamisel. Tema töö avab uue suuna komi keele grammatiliste üksuste semantika uurimises, teeb tõsise panuse komi ja permi keeleteadusse. Kuznetsovi väited loovad aluse keele edasiseks uurimiseks kognitiivse lingvistika valdkonnas. Oluline on ka uurimuse praktiline külg, selle materjali võib kasutada komi keele õpetamisel, põhi- ja spetsiaalsete kursuste loomisel kõrgkoolides.

Galina Nekrassova (Sõktõvkar),
Venemaa TA Uurali osakonna Komi teaduskeskuse keele,
kirjanduse ja ajaloo instituut

Kirjandus

Guljajev, Jevgeni 1961 = Guliaev, Evgenii. *s’-ovye padezhnye suffiksy v komi iazyke (v sravnitel’no-istoricheskom osveshchenii)*. Syktyvkar.

Itkin, Ilja 2002 = Itkin, Il’ia. Vyrashenie prostranstvenno-vremennykh otnoshenii v imen-nykh slovoformakh i problema “poslelozhnykh formantov” (na materiale Korval’skogo dialekta vepsskogo iazyka). Plungian, V. (toim). *Issledovaniia po teorii grammatiki. 2: Grammatikalizatsiia prostranstvennykh znachenii v iazykakh mira*. Moskva: Russkie slovari, lk 167–182.

Künnap Ago 1983. Uurali keelte kohakäänete päritolu probleemist. *Fenno-ugristica* 10. Tartu, lk 52–59.

Ljašev, Vladimir 1975 = Liashev, Vladimir. *Fonetiko-morfologicheskie osobennosti vymskogo dialekta komi iazyka*. Dissertatsiia na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Syktyvkar.

Nekrassova, Galina 2004 = Nekrasova, Galina. *Vezhlög perym kyv’iasyn: pertas, vezhörtas, artmannog: Velödchan nebög*. Syktyvkar.

Nekrassova, Galina 2012 = Nekrasova, Galina. Semantika padezha: problemy interpretatsii na materiale komi dialektov. *Voprosy kognitivnoi lingvistiki* 4, lk 125–129.

Sorvatševa, Valentina & Beznosikova, Ljutsija 1990 = Sorvacheva, Valentina & Beznosikova, Liutsiia. *Udorskii dialekt komi iazyka*. Moskva.

Tauli Valter 1956. The Origin of Affixes. *FUF* 32. Helsinki, lk 170–225.

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

30. jaanuaril esines ettekandekoosolekul Anu Korb: “Kuidas kujutada Siberi küla? Filmitöest ja eetikast”.

27. märtsi ettekandekoosolekul rääkis Elo-Hanna Seljamaa: “Multikultuursuse paradoksid tänases Eestis”. Ettekanne põhines Ameerika Ühendriikides kaitstud doktoritööl “A Home for 121 Nationalities or Less: Nationalism, Ethnicity and Integration in post-Soviet Estonia” (2012) ja selleks aastatel 2009–2011 Tallinnas kogutud välitöömaterjalidel.

28. veebruaril ja 1. märtsil korraldasid Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi maastiku ja kultuuri keskus, Kultuuriteooria Tippkeskus ning Akadeemiline Rahvaluule Selts Tallinna Ülikoolis VIII folkloristide talvekonverentsi “Folkloor linnas ja linnast”. Konverentsi korraldamist toetasid Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapital, Kultuuriteooria Tippkeskus (Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond) ja Tallinna Ülikool.

Ell Vahtramäe

Eesti Rahvaluule Arhiivis

13. detsembril esines Moon Meier Turu Akadeemia (Åbo Akademi) folkloristika osakonna sümposiumil “The Therapeutic Uses of Storytelling” ettekandega ““You should say such things that mobilephones will fall out of their hands and they will focus on you”: Storytelling as a personal contact between teller and listener”.

20. detsembril esines Aado Lintrop Eesti Kirjandusmuuseumi 56. Kreutzwaldi päeval ettekandega “Dolpa mäed ja vaimud”.

Jaanuari teisel ja kolmandal nädalal toimusid arhiivi kolimistalgud ning **17. jaanuaril** avati ERA uus uurijasaal.

30. jaanuaril arutlesid Anu Korb ja Andreas Kalkun Eesti Kirjandusmuuseumis ARSi koosolekul filmitödede üle. Anu Korb juhatas ettekandega “Kuidas kujutada Siberi küla? Filmitöest ja eetikast” sisse Vahur Laiapea filmi “Võidupäeva ootus Siberi Haida külas”.

31. jaanuaril võttis suur hulk ERA töötajaid osa külaskäigust Eesti Riigiarhiivi Tallinnas Madara tänaval; tutvuti arhiivi korralduse, fondihoidlate ning digiteerimisprojektidega, arhiivisäilikutest ERA asutamisdokumentide ja esimeste tegevusaruannetega; seejärel osaleti ühiselt Eesti muuseumide auhinnagalal Eesti Meremuuseumis.

16. veebruaril esines Jaanika Hunt Sanna kultuurimõisas hennalaupäeval ettekandega “Tätoveeringute ajalugu ja kasutusviisid”.

20. veebruaril tutvustas Annika Kupits giidide päeva raames Lilla Daamina Eesti Kirjandusmuuseumi maja.

28. veebruaril ja 1. märtsil astusid Tallinna Ülikoolis VIII folkloristide talvekonverentsil üles ERA töötajad Jaanika Hunt (“Kehale nõelutud lein. Mälestustätöveeringud”), Aado Lintrop (“Värvamängust nii ja teisiti”) ning Mall Hiimäe (“Väljakukuusest riituseobjektina”).

1. ja 2. märtsil osalesid Janika Oras, Mari Sarv ja Risto Järv Helsingis Suomalaisen Kirjallisuuden Seura korraldatud seminaril “Epics, Digital Cultural Heritage and Vernacular Languages. Corpora and Databases in Oral Tradition Research” ettekannetega “The Development of the Estonian Oral Folk Poetry Database (Eesti Regilaulude Andmebaas)” (Janika Oras, Mari Sarv) ning “The Challenges of Renovating the Estonian Literary Museum’s Open-Access Database of Estonian Oral Poetry” (Risto Järv, Mari Sarv, Janika Oras).

14. märtsil, emakeelepäeval, andis Eesti Vabariigi president Toomas Hendrik Ilves üle 2012. aasta rahvaluule kogumispreemiad. Preemiad said Kaie Humal Võrtsjärveäärse pärimusainese järjekindla talletamise eest aastail 2011–2012; Triin Äärismaa projekti “Suulise rahvapärимuse kogumine Jõelähtme piirkonnas” juhtimise ja läbi viimise eest aastail 2011–2012 ning Rosaali (Roosi) Karjam pikaaegse ja järjepideva tegevuse eest pärimuse talletamisel. Anti ülevaade ka teistest 2012. aastal arhiivile laekunud folkloorihuviliste ja folkloristide kaastöödest (Astrid Tuisk). Autasustati ka naljalugude kogumisvõistluse “Minuga juhtus üks naljakas lugu” parimaid kirjutajaid. Kogumisvõistluse korraldasid Eesti Rahvaluule Arhiiv ja ajakiri *Pilkaja*, see kestis 24. septembrist 25. jaanuarini. Võistlusele saabus 87 saatjalt kokku 791 lehekülge nalju. Kogumisvõistlusest andis ülevaate Mall Hiimäe. Esinesid pärimusmuusikud Eva Väljaots ja Annika Oselin, esitleti Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetuste 29. väljaannet, kogumikku *Regilaulu müüdid ja ideoloogia* (toimetaja Mari Sarv).

19.–25. märtsini pidas Risto Järv loenguid eesti folkloorist Budapestis Eötvös Lorándi Ülikooli soome-ugri osakonnas ja seminari etnograafia osakonnas.

25. märtsil esines Anu Korb Jõgeva Represseeritute Ühingu ettekandega “Eestlastest Siberis”.

28. märtsil tutvustas Mari Sarv Tartu Linnakodaniku Muuseumis toimunud regilaulutoas Pärnumaa regilaule.

Moon Meier

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

14. detsembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti Teaduste Akadeemia ja Poola Teaduste Akadeemia koostööprojekti “Creativity and tradition in cultural communication” lõpuseminar. Projekt keskendus aastatel 2010–2012 postsotsialistliku regiooni kultuuritekstidele ja žanritele, milles on nähtav samaaegne globaliseerumine ja lokali-

seerumine, s.t ühest küljest avatus välismõjudele (eelkõige anglo-ameerika kultuuriruumile) ning teisalt püüd defineerida endale ainuomane, selgelt kohaliku värvinguga stiil või omapära mis tahes žanris. Tutvustati projekti akadeemilist väljundit – kaheosalise artiklikogumiku *Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication* esimest osa *Jokes and their relations*, mis sisaldab huumoriga seotud uurimusi. Esinesid Władysław Chłopicki (Humorous discourse. A cognitive study of doctor jokes) ja Arvo Krikmann (On the fate of some fixed expressions on the Internet).

19. ja 20. detsembril korraldati Eesti Kirjandusmuuseumis 56. Kreutzwaldi päevad. Kalle Kasemaale pühendatud rahvaluule teaduspäeval, 20. detsembril esinesid Erki Lind (“Hiina kosmoloogia perspektivism”), Aado Lintrop (“Dolpa mäed ja vaimud”), Mare Kõiva (“Matasaburo. Maaialmalõpp Jaapanis 1664. aastal”), Tiina Sepp (“Glastonbury kloostri lood”), Madis Arukask (“Nõid, hull või pühamees – karjuse rollist metsavööndi kultuuriruumis”), Piret Voolaid (“Paröömilise grafiti kommunikatiivsed ja sotsiokultuurilised kontekstid”) ja Arvo Krikmann (“Eesti mõistatuste andmebaas”). Tutvustati kogumiku *Creativity and tradition in cultural communication* esimest osa *Jokes and their relations* ning ajakirjade *Mäetagused* ja *Folklore: EJF* erinumbrit. Üllatusesineja oli Jaak Kikas (“Elu võimalikkusest teaduses ja teaduse võimalikkusest elus – ühe füüsiku pilgu läbi”).

4. veebruaril esines Andres Kuperjanov Jaan Poska Gümnaasiumis õpilastele loenguga “Taevastest asjadest”.

4. ja 5. veebruaril osales Reet Hiimäe ettekandega “Non-verbal communication in belief legends” Guwahatis konverentsil “Genres of Belief from Folkloristic Perspective”.

6.–12. veebruarini osales Reet Hiimäe Kirde-India küla üsundialasel kogumisekspeditsioonil.

7.–9. veebruarini osales Liisi Laineste 19. Australasian Humour Studies Network (AHSN) kollokviumil Newcastle’i ülikoolis. Ta tegi ettekande “Modern girl in Estonian caricature: an international topic in a specific setting”, mis tekitas elavat vastukaja 20. sajandi esimese poole naisõigusluse teemadel. Kollokviumil osales ligi 50 teadlast ja üliõpilast Austraaliast, Aasiast ja Euroopast, selle põhiteema oli huumori ja loovuse vahelised seosed, ning plenaarettekanded käsitlesid loovusuuringute tulemuste rakedamist huumori mõistmisel.

28. veebruaril ja 1. märtsil osaleti Tallinna Ülikoolis kaheksandal folkloristide talvekonverentsil “Folkloor linnas ja linnast”. Konverentsi korraldasid Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi maastiku ja kultuuri keskus, Kultuuriteooria Tippkeskus, Akadeemiline Rahvaluule Selts, toetas Eesti Kultuurkapital. Osakonnast esinesid Piret Voolaid (*Pane see enda staatuseks ja saa teada, mida inimesed sinust arvavad!* Earühma identiteediloomel Facebooki ahelpostituste näitel), Eda Kalmre (Beebiporgandid ja salatipesu – kaubanduslikud muistendid ja kuulujutud Eesti tarbimisühiskonnas), Mare Kõiva ja Liisa Vesik (Euroopa eestlaste seisukohast 2. Etnilised stereotüübid YouTube’i klippidena).

11.–14. märtsini viibis Renata Sõukand Norra teadus- ja tehnoloogiaülikooli laste uurimise keskuses (Norwegian University of Science and Technology, The Norwegian Centre for Child Research), kus kolme tööpäeva jooksul arutati läbi ja valmistati Euroopa Majanduspiirkonna (EMP) / Norra teaduskoostöö projektikonkursile esitamiseks ette ühisprojekti sisu. Sõitu finantseeris Euroopa Majanduspiirkonna Norra stipendiumiprogramm.

12. märtsil esines Mare Kõiva Jaan Poska Gümnaasiumi emakeele nädala raames loenguga “Sõna võim”.

14.–17. märtsini osalesid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Szegedis (Ungari) SIEFi töörühma The Ritual Year 9. aastakonverentsil “Politics, Feasts” ettekandega “Neoshamanist movements in Estonia”.

16. märtsil rääkis Raivo Kalle Lüganduse külaseltsi pärimuskultuuri päeval looduskeskkonnast ja pärimuskultuurist ning eesti taimepärimusest.

20. märtsil rääkis Renata Sõukand Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi kõnekoosolekul Eesti teetaimedest.

17. märtsil eetris olnud “Prillitoosi” saatesse tegi Eda Kalmre ülevaate Eesti Rahvaluule Arhiivi albumitekogust.

25.–26. märtsini osales Mare Kõiva Rannu Kultuurikeskuses Eesti Rahvusliku Folkloorinõukogu koolituskeskuse seminaril “Isiklik osalus ühistegEVuses” ja pidas seal loengu “Kevadiste tähtpäevade ja pühade osa naise elus”.

4. ja 5. aprillil osales Eda Kalmre loengutega Sõrve kohapärimusest Saaremaal Anseküla Seltsimajas Eesti Rahvusliku Folkloorinõukogu koolituskeskuse seminaril “Pärimuskultuur: minu identiteet ja minu kogukond”.

12. aprillil tegi Mare Kõiva Eesti Rahva Muuseumi 54. aastakonverentsil “Muutuv kultuuripärand” ettekande “Alternatiivsuse konstrueerimine Kassnurme ja Varbola näitel”.

Teisipäevaseminarid

8. jaanuaril rääkis Mare Kalda teaduskirjastamisest. Digimodernismi, mida 21. sajandi inimene kogeb ja läbi elab, iseloomustab performatiivsus, kasutajakesksus ning olukord, kus kasutaja on üha enam ise sisu looja (lähemalt A. Kirby, Postmodernismi surm ja mis saab edasi. *Vikerkaar* 3, 2010 [2006], 66–73). Sellistes tingimustes loodud tekstidele (laias mõttes) on omane lühiajalisus, üksnes tõukuv seos varasema pärandiga ning orienteerumine praeguses hetkes aset leidvale tegevusele ja ainult sellise tegevuse representeerimisele.

29. jaanuaril arutleti osakonna tegevussuundade üle, koondati ettepanekuid ja ideid.

5. veebruaril tutvustas Vjatka-eestlaste uurija Irina Truškova Venemaa projekti diasporaaestlaste ja -lätlaste uurimiseks.

26. veebruaril oli vaatluse all uurimisviis. Liisi Laineste tutvustas (kasutajakogemuse põhjal) kvalitatatiivset analüüsi võimaldavaid arvutiprogramme.

5. märtsil kõneles Katre Kikas 1890. aastate rahvaluulekogumisest, nii nagu see paistab välja toonasest ajakirjandusest.

12. märtsil rääkis Tõnno Jonuks usundilistest esemetest Eesti arheoloogiakogudes. Ta tutvustas inimese kujuga tinaripatseid ning arutles, miks omaaegsed meistrid on sedasorti ripatseid valmistanud ja miks kõik seniteadaolevad analoogid on levinud just Virumaal. Sama teemat puudutas Tõnno Jonuks ka Mäetagusel osakonna seminaril (<http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2012/mtseminar/teesid.pdf>).

27. märtsil osakonna arengusuundade arutelu: Liisi Laineste rääkis huumoriuuringute suundadest, Renata Sõukand Eesti-Norra koostööprojektist.

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

4. detsembril pidasid Sofie Strandén-Backa ja Andreas Backa (Åbo Akademi) loengu "Who are the Finland Swedes, and how can they be described? Critical perspectives".

25.–27. veebruarini pidas külalisõppejõud Pertti Anttonen (Helsingi ülikool, Soome) inglisekeelse loengukursuse esituse uurimisest (Performance Studies).

28. veebruaril ja 1. märtsil osalemine folkloristide talvekonverentsil "Folkloor linnas ja linnast" Tallinna Ülikoolis.

19.–28. märtsini pidas külalisõppejõud Tatjana Minnijahmetova (Innsbrucki ülikool, Šveits) venekeelse loengukursuse "Idapoolsete soomeugrilaste folkloor ja etnograafia: etnokultuurilised vastasmõjud".

19. märtsil külastasid rahvaluule osakonda Åbo Akademi folkloristika, etnoloogia ja usundiloo tudengid ja õppejõud (Johanna Björkholm ja Ulrika Wolf-Knuts).

Liilia Laaneman

NEWS IN BRIEF

Asta Niinemets 60

Piret Voolaid writes about Asta Niinemets, editor of the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum, who celebrated her 60th birthday on March 18.

Migration in the context of rituals and practices

Irina Sedakova gives an overview of the Eighth Annual Conference of the SIEF (International Society for Ethnology and Folklore) Working Group “The Ritual Year”, which took place in Plovdiv (Bulgaria) on June 26–29, 2012.

Sixth international proverb colloquium in Tavira

Piret Voolaid brings to the reader an overview of the proverb colloquium organised by the International Association of Paremiology, which was held in Tavira, a small Portuguese town, on November 4–11, 2012.

Two conferences dedicated on runo songs

Janika Oras and Mari Sarv recall two international conferences held in 2012, which focused on the older Balto-Finnic song tradition. In March, a conference was organised by the Runo Song Academy – the research institute established in Kuhmo, the historic Karelian gateway, in 2010. The second conference took place at the Estonian Literary Museum in Tartu in the autumn of the same year and was organised by the Estonian Folklore Archives.

Estonian Days under the Southern Cross in Australia

Iivi Zajedova speaks about the Estonian Days arranged in Sydney around Christmas 2012.

8th Folklorists' Winter Conference

Inge Annom gives an overview of the conference held in Tallinn from February 28 to March 1, 2013.

Doctoral thesis on the aesthetic structure of Slovenian folklore short forms

Piret Voolaid introduces Saša Babič's doctoral thesis, which the author defended at the Department of Slovenian Studies at the University of Ljubljana on December 18, 2012.

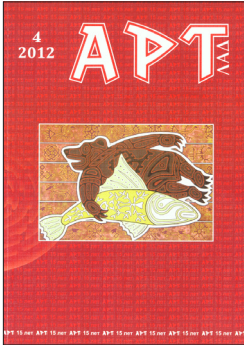
Doctoral thesis on the space semantics of local cases in the Komi language

Galina Nekrassova introduces Nikolay Kuznetsov's doctoral thesis, which the author defended on December 27, 2012.

Calendar

A brief summary of the events of Estonian folklorists from December 2012 to April 2013.

Art 15

Komimaal ilmuv kirjanduslik-publitsistlik ajaloolis-kulturooloogiline kunsti- ja kultuuriajakiri *Art* tähistas 2012. aasta lõpus 15. ilmumisaastat.

Ajakirjaprojekt sündis juba 1994. aastal. Selle loomise eelduseks oli olukord, kus Komimaa trükimeedias puudusid sellised teaduslikud ja populaarteaduslikud teosed, mis räägiksid kirjandus- ja kunstiprotsessidest, näitaksid saavutusi folkloristikas, etnograafias, ajaloos jm. Samas iseloomustas 1990. aastaid suurem huvi nende humanitaaralade vastu. Pealegi oli Komimaal akumulbeerunud juba päris suur intellektuaalne potentsiaal.

Ajakirjaprojekti autor oli folklorist Pavel Limerov, kes valmistas ka projekti põhjenduse. Ajakiri oli mõeldud sügavalt ja isemoodi mõtlevate, nõukogude ajastu stereotüüpidest vabade literaatide, teadlaste ja kunstnike loovjõudu integreeriva väljaandena. Intellektuaalse ja vaimse integreerumise idee oli sisestatud ka ajakirja nimesse: *art* tähendab komi keeles üksmeelt, korda, arvutamist, muusikalist harmooniat (permikomi); Euroopa keeltes on *art* kunst; kreeka keele *ἀρτος* tähendab leiba; kuid kõik variandid saavad alguse indoeuroopa sõnast *art* 'kosmos'.

Valitud nimi toetas ka ajakirja põhimõttelist kakskeelsust: autoritel on vabadsus komi või vene keele valikul, kusjuures komikeelsed tekstid on ajakirjas kohustuslikud ja neid ei tõlgita vene keelde. Projekti põhjenduses määrati ära ka ajakirja põhirubriigid, "paks" formaat ja kvartaalne perioodilisus.

Ajakirja loomine langes ajaliselts kokku 600 aasta möödumisega püha Permi Stefani surmast, mida esmakordselt viimase saja aasta jooksul tähistati Komimaal. Sellele oligi pühendatud ajakirja esimene number. Numbri esimene osa kandis pealkirja "Sõna Stefanist" ja sisaldas artikleid komi kristliku kultuuri alguses olnud ristiusustaja Stefanist, kelle nimi vaikiti nõukogude ajal ebaõiglaselt maha.

Ajakirja makett sai valmis juba 1996. aastal, kuid väljaande kontseptsiooni tolle aja kohta erakordse uudsusel tõttu pidi see läbima pikki arutlemisstaadiume, ka Komimaa valitsuses. Lõpuks nägi 1997. aasta oktoobri lõpus trükimustast ajakirja *Art* pilootnumber. Sellel puudus järjekorranumbergi, kuid sellest algas ajakirja ajalugu. Praeguseks on *Art* ilmunud 15 aastat.

Struktuurilt on ajakirjal kolm jagu või rubriiki, mis hõlmavad kolme peamist suunda: kirjandus (*proosa, luule, kirjanduskriitika*), teadus (*sürja uurimused*, kuid vastavalt põhiteemale võib kanda teist nime), kunstiteadus (*art-fakt*). Neljas osa on mõeldud arvustuste, ülevaadete, teadaannete jms avaldamiseks. Põhirubriikide all võivad olla ka alarubriigid, nt *kirjandusarhiiv*, kus avaldatakse arhiivimaterjale või revolutsioonielsete autorite ligipääsmatut loomingut.

Avaldatavate materjalide hulgas on eriline koht rahvakultuuri puudutavatel uurimustel, rahvakultuuri uurimise materjalide populariseerimist on mainitud ka ajakirja kontseptsioonis. Ajakirja väljatöötamine langes ajaliselts kokku folkloori- ja mütoloogiavastase huvilainega lugejate kõige laiemates ringides. Olulisel määral oli selle huvi esile kutsunud Komi teaduskeskuse etnograafide ja folkloristide töö, kui nad koostasid Nikolai Konakovi¹ juhtimisel uurali mütoloogiate avakõidet. Ligi kuueaastase töö tulemusena ilmus entsüklopeediline teos *Komi mütoloogia* (1999), mis sisaldab

sõnaartikleid komide peamistest mütoloogilis-religioosetest kujutlustest maailmast, k.a rahvakosmoloogiast, uskumustest, kombestikust, moraalsetest ja sotsiaalsetest stereotüüpidest ja väärtustest, rahvaluulest ning rahvakultuuri muudest sümbolsetest süsteemidest. Kuid entsüklopeedilise artikli žanr on liiga kuiv ja lühike rahuldamiseks täielikult lugejate huvi. Seepärast publitseeriti juba pilootnumbris samade autorite artiklid, mis uute materjalide ja teiste tõlgenduste lisamise tõttu justkui laiendasid entsüklopeedia artikleid.

Pärast ajakirja ilmumahakkamist sai peagi selgeks, et lisaks praeguste uurijate artiklitele on vaja ka revolutsioonieelsete autorite publikatsioone, samuti *Arti* lugejaile tundmatuid välismaa autorite artikleid komi mütoloogiast ja rahvaluulest. Nõnda tekkis ajakirja rubriik *etnoarhiiv*. Selles avaldati esmakordselt nt tõlgitud peatükk “Sürjalaste veejumalused” Uno Holmbergi (Uno Harva) raamatust *Die Wassergottenheiten der finnisch-ugrischen völker* (1913), katkendeid Uuno T. Sireliuse välitööpäevikutest, fragmente vene kunstniku ja maalikunstis abstraksionismi rajaja Vassili Kandinski päevikutest, kelle etnograafiaalane töö polnud peaaegu üldse tuntud jne.

Suure osa ajakirjapublikatsioonidest moodustavad kirjandusloolased ja kirjandusteaduslikud uurimused. Ajakirja kontseptsiooni on sisse kirjutatud ka kirjandusalaste uurimismaterjalide populariseerimine. *Art* püüab olla kursis selles valdkonnas toimuvaga ja lisaks tuntud uurijatele kutsub koostööle ka andekaid noori uuri-jaid. Prioriteediks on komi kirjanduse materjalid, kuid väljaanne on avatud ka Venemaa ja välismaa teadlastele.

Muidugi pole me hetkekski unustanud nõ traditsioonilisi teemasid ning oleme regulaarselt avaldanud artikleid mütoloogiast ja rahvaluulest, samuti arhiivimaterjale. Viimastel aastatel on realiseerunud ka idee tutvustada komplekssemalt lokaalseid kultuuritraditsioone.

Ajakiri teeb koostööd paljude Venemaa ja välismaa teadlastega. Selle lehekülgedel on ilmunud nt Anna Nekrõlova (Peterburi), Isalii Zemtsovski (Berkeley), Svetlana Adonjeva (Peterburi), Aleksandr Ostrovski (Peterburi), Aleksandr Terjukovi (Peterburi), Anna-Leena Siikala (Soome), Michel Bouchardi (Kanada) jt artiklid.

Juba mitme aasta vältel ilmub ajakirja iga numbri lisana heliplaate, mis sisaldavad vene ja komi poetide luulet, haruldasi laule, k.a rahvalaule. 2010. aastal olid lisadeks väiksed lasteraamatud kahes keeles, 2011. aastal komi vanasõnade, kõnekäändude ja fraseoloogismide raamatukesed. Lisaks kõigele tegeleb *Art* ka kirjastamisega: juba on ilmunud Gennadi Juškovi² teosed kolmes köites, Albert Vanejevi³ looming, teiste nii komi kui ka vene autorite raamatud ning populaarteaduslik kirjandus. Ajakiri on avaldanud nii nimekate kui ka vähetuntud komi ja vene autorite, nii Venemaa kui ka välismaa uurijate töid.

Pavel Limerov,
ajakirja *Art* asepeatoimetaja

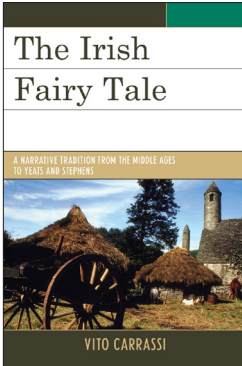
Kommentaarid

¹ Komi etnograafia üks tuntuimaid uurijaid.

² Komi kirjandusklassik, luuletaja, romanist ja dramaturg.

³ Komi luuletaja, tõlkija ja kirjandusteadlane.

Muinasjutužanrist Iiri jututraditsiooni näitel

Vito Carrassi. *The Irish Fairy Tale. A Narrative Tradition from The Middle Ages to Yeats and Stephens*. Translated by Kevin Wren. Plymouth: John Cabot University Press. 2012. 207 lk.

Raamatu autori Vito Carrassi peamised uurimisvaldkonnad on kirjanduslik antropoloogia, narratoloogia ning iiri ja itaalia folkloor. Autori käsitus iiri muinasjuttudest ilmus algselt itaalia keeles (2008) ning on hiljem tõlgitud inglise keelde.

Väljaande pealkirjast lähtudes arvasin, et raamat keskendub rohkem iiri muinasjuttudele ning annab ülevaate iiri jututraditsiooni muutustest ajalises perspektiivis. Kuid esmamulje oli ekslik: ennekõike keskendub Vito Carrassi oma käsitluses jutustamisele ja jututraditsioonile üldisemalt. Iiri jutuvaramu on empiiriline materjal, mida autor kahtlemata hästi tunneb, ent lugedes tekkis arusaam, et siin oleks võinud toetuda ükskõik millise Euroopa rahva jututraditsioonile. Midagi üksnes iiri kultuuriruumile ja pärimusele omast antud käsitlusest välja ei koorunud. Seda enam võinuks kaaluda pisut konkreetsemat pealkirja.

Raamatu alapealkiri annab kätte ajalised piirid, millesse jäävaid tekste peaks kõnealune uurimus puudutama (so keskajast 20. sajandi alguseni). Siin tuleb jällegi osutada mõnedele puudustele. Keskajaga seoses antakse võrdlemisi põgus ülevaade keltide kristianiseerimisest ning viidatakse munkade poolt üleskirjutatud pärimusele. Kristliku kultuuri võime kohaneda kohaliku kultuuriga lõi soodsa pinnase keltide ristiusustamiseks ning sulandumiseks nende suulisse pärimusse, muutudes ühtlasi iiri identiteedi üheks osaks (mõeldes kasvõi vastandusele *Anglo-Protestant* ja *Celtic-Catholic*, lk 62). Autori enda huvi koondub aga rohkem 19. sajandile, kus folkloorist saab juba kirjanduslik pärand. Nii teebki autor suure hüppe ning astub keskajast otse 19. sajandisse. Siinkohal tekib küsimus, milleks oli üldse vaja osutada ajalisele liikumisele, kui uurimus sellest printsibiist ei lähtu.

Kuid nüüd lähemalt raamatust endast.

Raamatu sissejuhatuses annab autor ülevaate jutustamisega seotud üldisematest folkloristlikest printsipidest, kriitiliselt lahatakse mõisteid *fairy tale*, *Märchen*, *Sage*, *myth*, *legend* (jt); arutletakse kollektiivsuse ning individuaalsuse, traditsiooni ja innovatiivsuse üle.

Jutustamine on autori sõnul maailma mõtestamise viis, minevikusündmustest jutustades saab inimene võimaluse anda kuulajatele edasi oma nägemust või tõlgendust neist sündmustest. Carrassi näeb jututraditsiooni pika ketina, mis ulatub tänapäevast väga kaugemale minevikku. Iga jutustaja moodustab ühe lüli. Toetudes nii eelnevate jutustajate loomingule kui ka täiendades olemasolevaid jutte uute elementidega annab ta loole uue konteksti vms. Seega hõlmab jutustamine nii kollektiivsust kui ka individuaalsust, milles on kohal nii minevik kui ka olevik. Carrassi sõnul on iga jutt omaette võetuna üks võimalik variant, alles kõikidest juttudest kokku moodustub traditsioon.

Autor läheneb jututraditsioonile kirjalike tekstide kaudu. Selle asemel, et rekonstrueerida juttude originaale, oleks Carrassi meelet mõttekam uurida mingi kindla nar-

ratiivi traditsiooni, unustamata, et uuritakse rekonstruktsiooni, mis sõltub kirjalikult säilinud materjalist – seega saab suulist traditsiooni uurida vaid kaudselt (lk 27).

Walter Ongile viidates tuuakse välja mitmed tunnused, mis on omased suulisele jutule (avatus, varieeruvus, subjektiivsus jms); kui tekst muutub kirjalikuks, siis need omadused kaovad ja asenduvad kirjalikule tekstile omaste tunnustega (suletus, püsivus, objektiivsus jms).

Carrassi seisukohalt tuleb kirjakuultuuri tekkimisest peale arvestada suulise ja kirjaliku kultuuri vältimatu vastasmõjuga. Kuigi autor ei viita Jack Goodyle (ega teistele selle valdkonna uurijatele), võib siin näha kokkulangevusi suulise ja kirjaliku kultuuri omavaheliste suhete mõtestamisel. Sarnaselt Goodyle näeb Carrassi suulisuses ja kirjalikkuses kahte erinevat väljendusvahendit, mida rakendatakse mingil ajahetkel ühe ja sama kultuuri kirjeldamiseks. Kui üldiselt on folkloristikas püütud suulist ja kirjalikku traditsiooni lahus hoida, siis Carrassi silmis on kirjalik tekst üks variant, mis on mingil ajahetkel fikseeritud, olgu selle kirjapanija kes tahes. Üheväärsed on nii munga, kirjaniku kui ka folkloristi kirja pandud tekstid. Kirjalikkus fikseerib teksti ning see ei muutu enam; samal ajal jutu suulise variandi muutumine jätkub, tehes jutu algse variandi väljaselgitamise raskeks või isegi võimatuks.

Seega mõistab Carrassi suulist traditsiooni avatud süsteemina, mis on aldis muutumisele, kirjalik traditsioon toimib aga suletud süsteemina.

Iiri materjali on autor valinud selle tõttu, et siin tulevad tema arvates kõige paremini välja suulise jututraditsiooni ja pärimuslikku ainekajastavate kirjalike versioonide omavahelised suhted. Analüüsi keskmesse on ta võtnud William Butler Yeatsi tööd, kes oli üheks *Irish Revival* liikumise algatajaks. Muidu poeedina tuntud Yeatsi kirjanduslikuks debüüdiks olid rahvajuttude (sh muinasjuttude) kogud. Need andsid tõuke rikkalikule rahvatraditsiooni kasutamisele iiri kirjanduses. Kui Yeatsi avaldatud jutud esindavad autori silmis suulist traditsiooni, siis teise autori, James Stephensi jutukogu esindab selgelt kirjalikku/kirjanduslikku traditsiooni. Samas on Carrassi veendunud, et mõlema autori looming kajastab samaaegselt nii suulist kui ka kirjalikku pärandit, olenemata sellest, millises mahus suulise või kirjaliku osakaal neis juttudes on. Tegemist ei ole puhtalt suulise või puhtalt kirjaliku traditsiooniga, vaid nende sümbioosiga. Nii Yeatsi kui ka Stephensi muinasjutuväljaanded iseloomustavad autori arvates kõige paremini suulise ja kirjaliku traditsiooni, folkloori ja kirjanduse omavahelisi suhteid (vt ptk 3).

Muinasjutud olid 19. sajandil muutunud privilegeeritud žanriks, mille põhjuseks peab Carrassi muinasjuttude võimet anda samaaegselt edasi nii endisaegset traditsiooni kui ka integreerida uut, modernset maailmakäsitlust. Minule oli kõige huvitavam 4. peatükk, kus autor selgitab žanrite *myth – legend – history* paiknemist määratletud (*definite*) ja määratlemata (*indefinite*) väljal ning muinasjutu paiknemist selles aegruumilises mõõtes. Ta käsitleb neid žanreid (*myth, legend, history*) suletud süsteemidena. Narratiivi üleminekul müüditl legendile, legendilt ajaloolle või ajaloolt müüditl tekib *communal open space* (ühine/sotsiaalne avatud ruum), ning sinna paigutab ta muinasjutu. Seega võib muinasjuttu vaadelda kui üleminekuvormi, mis kannab endas erinevate žanrite tunnuseid. Selline seisukoht on kahtlemata huvitav.

Kuigi kollektiivse ning individuaalse osakaalust jututraditsioonis on juttu mitmes peatükis, keskendutakse neile rohkem 6. peatükis. Stukturalistlikust vaatepunktist

lähtudes kasutab Carrassi mõisteid *substructure* ja *metastructure*, esimene neist tähistab narratiivis seda osa, mille jutustaja lisab omalt poolt, teine aga traditsioonile toetuvat osa.

Kindlasti tahaksin juhtida tähelepanu ka 8. peatükile, kus autor toob välja muinasjutu evolutsioonilist arengut iseloomustavad viis faasi. Siin leiab rakendust J. W. Fosteri pakutud rahvajutu kronoloogiline järjestus (vt ka lk 22). Esimeses faasis (*preliminary phase*) narratiiv alles sätestab ennast, siin on esikohal sündmus/kogemus, mille realisatsiooniks on müüt. Müüdile järgnevas faasis lisandub narratiivile isiklik kogemus, oluline on seletuse andmine ning informatiivsus, selle faasi seob autor anekdoodi (*anecdote*) žanriga.

Järgmise etapi moodustab *legend*. Siin on oluline isiklik seos nende sündmustega, millest jutustatakse, oluline on ka tõe aspekt, mis tagab jutu säilimise kogukonnas. Neljandasse faasi jääb rahvajutt (*folktale*). Folkloor annab siin rohkem ruumi kirjandusele, suulisel kirjalikkusele. Selles faasis asendab ajaloolist tõe inimlik tõe. Viimase faasina nimetatakse *novella* žanri, mis on täielikult haaratud kirjalikkusest, allub selle reeglitele ning on autori loodud.

Sellisest narratiivi arengust lähtub ka jutustaja järjestus: *subject or witness – informant or retailer – anecdotalist – storyteller*.

Autor näeb suuliselt kirjalikkuse poole liikumises progressi (mitte protsessi nagu Goody), mille kulminatsiooniks on kirjanduslikku vormi valatud muinasjutt. Siin võib paralleeli tõmmata Jack Zipesi seisukohaga, kelle hinnangul on muinasjutt arenenud välja rahvajutust ning suurel määral seotud kirjalikkusega.

Kuivõrd põhjendatud on aga kirjalike tekstide põhjal suulise traditsiooni hindamine, on iseasi.

Raamat on kahtlemata huvitav ja kindlasti mõtlemapanev.

Minu meelest ei kõlanud autori seisukohad ehk alati veenvalt ning jäid vaatamata lennukale ning ülevoolavale stiilile (või siis just seetõttu) õhku rippuma. Samuti on küsitav, kas kirjalike tekstide kaudu võib ikka teha nii ulatuslikke üldistusi kogu jututraditsiooni kohta, aga see jäägu juba iga lugeja enda otsustada.

Kärri Toomeos-Orglaan

Kasaari kaganaadi analüüs

V. A. Шнирельман. Хазарский миф. Идеология политического радикализма в России и ее истоки. Москва: Мосты культуры & Иерусалим: Гешарим. 2012. 312 lk.

Viktor Šnirelman on etnoloogiadoktor (teaduste kandidaat), töötab Moskva Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja Antropoloogia Instituudis ning on päris palju kirjutanud. Ta on avaldanud raamatuid nii inglise kui ka vene keeles, peamise rõhuasetusega vene šovinismi, rassismi ja antisemitismi kujunemise analüüsil. Antud raamatu esimene versioon ilmus Jeruusalemmas inglise keeles ning täiendatud trükk avaldati möödunud aastal Moskvas vene keeles.

Tegemist on fundamentaalse analüütilise teosega, mis käsitleb nn kasaari müüti ja selle tähendust vene ametlikule ja mitteametlikule šovinismile läbi aegade. Kasaari müüt seisneb 7.–10. sajandini Volga alamjooksul eksisteerinud Kasaari kaganaadi erinevas tõlgendamises ja politiseerimises. Kasaari kaganaadist on väga vähe teada. Mis teeb ta eriliseks, on tõsiasi, et kaganaati rändas erinevate lainetena juute Bütsantsist. Samal ajal kujunes Lõuna-Venemaal välja juudi kaupmeeste (nn radaniidid) võrk. Kõige muu seas tegelesid radaniidid orjakauplemisega, ostes vene vürstidelt orje ja müües neid Bütsantsi. Mingil ajal otsustasid Kasaari kaganaadid võtta üle judaismi ja ehkki see ei tähendanud paljude ajaloolaste arvates, nagu olnuks riigis võimul juudid, on Kasaari kaganaadi näol tegemist ühega vähestest judaistlikest riikidest maailma ajaloos. 9. sajandil oli see võimas riik, kellele maksis makse suur osa ümbruskonna elanikke, kaasa arvatud slaavlased. 10. sajandi lõpus purustas Kiievi vürst Svjatoslav kaganaadi mitme sõjakäiguga.

Lühidalt kokku võttes vaatlleb raamat küsimust, kas ja kuidas on vene teadlased, poliitikud ja intellektuaalid kasutanud Kasaari kaganaadi juudi vandenõu kinnituse-na. Paralleelselt käsitleb autor karaiimide identiteedi kujunemist. Tegemist on segast päritolu rahvaga, kelle eneseteadvuse aluseks on judaismi eriline versioon. Kui Tsaari-Venemaal algasid juudidipogrommid, väitsid karaiimide intellektuaalid, et nad pole juudid, vaid kasaaride järeltulijad, kelle usuks on judaismieelne piibliusk. See väide päästis karaiimid ka Teise maailmasõja ajal gaasikambritest (lk 18–19). Teoses on analüüsitud arheoloogiliste väljakaevamiste leide Tsaari-Venemaa, nõukogude ja nõukogude-järgsel perioodil. Selgub et Vene teaduses hakati Kasaari kaganaadi käsitlema juba tsaariajal (ptk 3). Sel ajal oli see pigem marginaalne teema, sest 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses kuulus patriootlike vene ajaloolaste energia võitluseks nn normanni müüdiga – kõigest väest katsuti tõestada, et slaavlased või venelased asutasid oma riigi(d) ise, ilma varjaage kutsumata. Kõigest hoolimata väitsid juba 19. sajandi lõpus mõningad vene ajaloolased, et juudid kasutasid Kasaari kaganaadi, et pöörata allutatud slaavlasti judaismi (lk 19). Samal ajal leidis ka juudi teadlasi, kes omakorda kirjutasid kaganaadist kui näitest, et juudid pole alati elanud getos, vaid neil oli juba varakeskjäl olemas oma riik (lk 27).

Peamiselt käsitleb teos siiski Kasaari müüdi arenguid nõukogude ajal. Mitmed peatükid jälgivad Kasaari kaganaadi erinevate tõlgenduste kujunemist revolutsioonijärgsel

Nõukogude Venemaal kuni Stalini-perioodini välja. Kokkuvõtlikult öeldes käis pendel seinast seina. Kui 1920. aastate alguses elas Nõukogude Venemaa veel rahvaste sõpruse lipu all ja antisemitismi vastu võitlemine oli musternäide ksenofoobia puudumisest, siis 1940. aastail hakati kosmopolitismi vastu võitlemise lipu all juute taga kiusama. See kõik kajastub ka erinevate arheoloogide arusaamas Kasaari kaganaadi olemusest: ka siin käis pendel muistse kõrgtsivilisatsiooni imetlemisest kuni slaavlaste rõhuva röövriigi kontseptsioonini. Põhjalikult on raamatus käsitletud mitmete arheoloogide tagakiusamist ja instituutide politiseerimist (ptk 3–5).

Raamatu kuuendas peatükis analüüsitakse mõjuka vene ajaloolase ja ajaloo filosoofi Lev Gumilevi tähtsust kõnealuse müüdi ja vene eurasianismi käsitlemisel. Lev Gumilev oli kahe vene luuletaja – Anna Ahmatova ja Nikolai Gumilevi – poeg, kelle võtmeteosed ilmusid alles pärast perestroikat. Lev Gumilev mõistis Euraasiat kui slaavi ja turgi rahvaste liitu (enam-vähem endise Nõukogude Liidu piires), mida ta vastandas silmakirjalikult Läänele. Gumilevi teooriate kohaselt olid just slaavi ja turgi rahvad säilitanud selle vaieldava eheduse, mis tegi neist moraalselt juhtivad rahvad maailma mastaabis. Kõigi etniliste rühmade vahel toimus Gumilevi arvates pidev võitlus olemasolu pärast, kusjuures kõige negatiivsemad selles olelusvõitluses olid nn parasiitrahvad, kellele ta omistas kimääri tiitli (ehk *himera*). Ehkki Gumilev ise kunagi ei väitnud, et juudid on parasiidid, omistas ta *himera* tiitli Kasaari kaganaadile ja väitis, et juudid olid selles riigis võõrkeha (lk 71).

Raamatu teine pool on pühendatud Kasaari müüdile erinevate vene ja ukraina riiklike ja mitteriiklike liikumiste ning poliitikute seisukohalt.

Mõtlemapanev on kaheksas peatükk, kus analüüsitakse Kasaari kaganaadi kajastamist vene kooliõpikutes. Autor tõestab veenvalt et teatud riiklikult aktsepteeritud õpikutes on võetud eesmärgiks kasvatada lastes vene šovinimi ja antisemitismi. Huvitav on ka peatüki teine pool, mis on pühendatud eurasianistlike ideede kajastamisele vene nõukogude kirjanduses. Nimelt selgub, et paljud ajaloolased ei saanud oma antisemiitlike ning šovinistlike ideid teadlasena otseselt kajastada ning valisid selleks ilukirjandusliku tee. Osa neist raamatutest on omal ajal ka eesti keelde tõlgitud, näiteks Valentin Ivanovi *Iidsete aegade lood*, kus vastandatakse kõrge moraaliga muistseid venelasi ning ebainimlikke ja julmi skandinaavia viikingeid.

Šnirelmani raamat on huvitav selle poolest, et seal näidatakse kujukalt, milliseid vorme võib võtta üks ajalootõlgendus – võitluslike poliitliikumiste manifestidest kuni ilukirjanduse ja filmideni. Ajaloolised müüdid on tähtsad, seda tõestab ka Eestis vallandunud asiataž Eesti keskaega käsitleva Tartu arheoloogide raamatu ümber. Šnirelman demonstreerib aga seda, kui komplekselt saab ühte ideed kajastada ja milliseid raketid viise võib üks müüt leida. Arvata võib, et paljudel vene šovinistidel pole Kasaari kaganaadistsooja ega külma, kuid see riik varustab nad antisemiitlike argumentidega. Samas osutab raamat, milliseid tagajärgi võib tuua arheoloogia politiseerimine, eriti nõukogude tingimustes, kus poliitiliste ideedega käisid kaasas ka privileegid ja uurimisharjad. Ajalookirjandus aitab konstrueerida “omasid” ja “vaenlasi”, luua konkreetseid identiteete. Autor lõpetab oma raamatu nendinguga, et tänapäeva Venemaal kasutatavad paljud intellektuaalid minevikku praeguste probleemide lahendamiseks. Ta soovib sellest praktikast loobuda ning jätta ajaloo analüüsimine teadlastele. Muistsetest aegadest rääkides tuleb mees pidada, et varakeskaegne ühiskond erines praegusest radikaalselt.

Aimar Ventsel

BOOK REVIEWS

Art 15

Literary-publicistical, historic-culturological journal *Art*, dedicated to art and culture, celebrated its 15th anniversary of publication at the end of 2012.

Co-editor Pavel Limerov speaks about the journal.

On fairy tale genre on the example of Irish narrative tradition

Vito Carrassi. *The Irish Fairy Tale. A Narrative Tradition from the Middle Ages to Yeats and Stephens*. Translated by Kevin Wren. Plymouth: John Cabot University Press. 2012. 207 pp.

The book is reviewed by Kärri Toomeos-Orglaan.

Analysis of Khazar Khaganate

V. A. Shnirel'man. *Khazarskii mif. Ideologiya politicheskogo radikalizma v Rossii i ee istoki*. [Khazar myth. The ideology of political radicalism in Russia and its origins] Moscow: Mosty kul'tury & Ierusalim: Gesharim. 2012. 312 pp.

The reviewer of the book is Aimar Ventsel.

Autoritest

Piret Voolaid – Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur. Peamised uurimisteemad: folkloori lühivormid (2011. aastal kaitses ta Tartu Ülikoolis eesti ja võrdleva rahvaluule erialal doktoriväitekirja mõistatustest kultuurikontekstis), laste- ja noortefolkloor, internetipärimus ja spordifolkloor. Alates 2001. aastast koostanud eri mõistatusliike hõlmavaid andmebaase (nt piltmõistatused; <http://www.folklore.ee/> Reebus, keerdküsimused; <http://www.folklore.ee/Keerdkys>, liitsõnamängud; <http://www.folklore.ee/Sonamang>, lühendmõistatused; <http://www.folklore.ee/Lyhendid>). Avaldanud kirjutisi erinevates teadusajakirjades, koostanud populaarväljaandeid mitmetest folkloori lühivormižanritest.

piret@folklore.ee

Grzegorz Szpila – töötab Jagiellonia Ülikooli inglise filoloogia osakonnas Krakówis (Poola). Uurimisteemad: fraseoloogia, parömioloogia, leksikoloogia ja kirjanduslik stilistika.

gszpila@gmail.com

Marcin Poprawa – Wrocławsi Ülikooli poola filoloogia osakonna lektor. Põhilised uurimisteemad on diskursuseanalüüs, võimu ja propaganda keeleaspekt, massi- ja sotsiaalse kommunikatsiooni alused. Huvitub ka poola võimudiskursusest ning selle seostest Euroopa Liidu seadusandluse ja administratsiooniga. On avaldanud monograafia poola poliitilistest vestlussaadetest “Telewizyjne debaty polityków jako przykład dyskursu publicznego” [Poola avaliku diskursuse analüüs poliitiliste vestlussaadete näitel], kuulub ajakirja *Oblicza Komunikacji* [Kommunikatsiooni Palged] toimetusse. Poola sotsiaalse ja massikommunikatsiooni keeleaspektiga tegeleva uurimisrühma liige.

mp.poprawa@gmail.com

Gaweł Strzadala – Opole ülikooli poola filoloogia Euroopa uuringute osakonna lektor. Peamine uurimisvaldkond on poliitiline diskursus ja tsensuur tänapäeva Poolas.

gstrzadala@uni.opole.pl

Lauri Liiders – religiooniuuringute doktorant Tartu Ülikoolis. Uurimisteemaks budism Eestis. Kaitses 2012. aastal Tartu Ülikooli usuteaduskonnas magistritöö Triratna Budistlikust Kogukonnast Eestis. On tõlkinud mitmeid populaarteaduslikke ja budismiteemalisi raamatuid.

lauri.liiders@gmail.com